

Krónika

Legutóbbi számunk megjelenése óta számos jeles esemény zajlott le az Óriás Nándor Szakkollégium életében. Külön kiemelendő két rendkívül sikeres, saját szervezésű konferencia és egy luxemburgi tanulmányút, amelyek során értékes tapasztalatokat szereztünk. Emellett több konferencián, versenyen és vetélkedőn képviseltettük magunkat, valamint tagjaink egyénileg is jelentős sikereket értek el.

Szakkollégiumunk az őszi és a tavaszi felvételi eljárás során új tagokkal bővült. Októberben Szeifer Barbarát és Szabó Andrást a Bűnügyi, Szücs Blankát és Környei Mátyást a Civilisztika, Niklai Dominikát és Németh Borókat az Elméleti-történeti, Kelemen Annát és Hohmann Balázst pedig a Közjogi Tagozatba vettük fel. A tavaszi felvételi eljárás során a Bűnügyi Tagozatba Török Tamás és Hanák Dóra, a Civilisztika Tagozatba Bánfai Edina, az Elméleti-történeti Tagozatba Lovas László, a Közjogi Tagozatba pedig Róna Bence nyertek felvételt. A 2014/15-ös tanévben tíz végzős hallgatónktól búcsúztunk: Diseri Ágnesztől, Kaiser Kristóftól, Pintér Rómeótól, Czapári Dórától, Mannó Csillától, Pulai Gábortól, Lukonits Ádámtól, Daka Marijától, Molnár Mátétól és Pintér Rómeótól. A tavaszi félévben a tagozatvezetők személye és az elnökség összetétele is jelentősen változott. Szabó Eszter Szimonetta a Bűnügyi Tagozat, a Környei Mátyás a Civilisztika Tagozat, Biró Zsófia az Elméleti-történeti Tagozat, Havasi Bianka pedig a közjogi Tagozat vezetését vette át. Az Elnökségben a leköszönő alelnököket, Lukonits Ádámot és Pintér Rómeót Vajdai Anita és Kis Kelemen Bence váltották. A bűnügyi tagozat irányítását dr. Hornyák Szabolcstól dr. Mészáros Bence vette át.

A 2014/15-ös tanévet Szakkollégiumunk az erdélyi Mikó Imre Szakkollégiummal közösen szervezett, „Az EU csatlakozás hatásai Magyarországon és Romániában” című konferencia megrendezésével indította. A konferencián mindkét szakkollégium tagjai előadást tartottak. Az Óriás Nándor Szakkollégiumot Biró Zsófia, Kaiser Kristóf, Környei Mátyás, Daka Marija és Kovács Mihály képviselték. A rendezvény után egy kötetlen kirándulás keretében meglátogattuk a pécsi középkori egyetemet, és a konferencia sikerén felbuzdulva a szakkollégiumok megállapodtak egy hosszú távú baráti, szakmai

együttműködésben. Ennek első eredménye a konferencián elhangzott előadások megjelenése folyóiratunkban.

A Campus Hungary Ösztöndíj keretében 2014. november 9-12 között Szakkollégiumunk tanulmányi látogatást szervezett az Európai Unió Bíróságára. A szakmai program során a Törvényszéken meghallgathattunk egy magyar vonatkozású tárgyalást, valamint a Bíróság munkatársai, Juhász Endre és Czúcz Ottó bíró urak, Petró Rita, a Bíróság fordítási igazgatósága magyar osztályának vezetője, Luszczyk Viktor jogi referens, továbbá Lehoczki Balázs, a Bíróság Sajtó- és Tájékoztatási Osztályának referense előadást tartottak a csoportnak. Lehetőségünk nyílt a bíróság munkatársaival személyes konzultációra és kötetlen beszélgetésre, emellett interjút készíthettünk Vassilios Skourisszal, az Európai Unió Bíróságának elnökével is.

A félév során Bűnügyi Tagozatunk képviselőjében egy szimulált büntetőtárgyalás megszervezésével vettünk részt a Kutatók éjszakáján, amelyet a nagy sikerre való tekintettel a Karon a hallgatók részére, illetve a nyílt napon a pécsi jogi kar iránt érdeklődők számára is előadtak. Részt vettünk továbbá a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán megrendezett „Választások Magyarországon” konferencián is, ahol Bárány Viktória Fanny, Molnár Máté Bálint és Kis Kelemen Bence szerepeltek előadóként. A konferenciák mellett tagjaink különböző versenyeken is megmérettették tudásukat. Környei Mátyás részt vett a dr. Nagy László Magánjogi érvelési versenyen és a Kossuth szónok versenyen is.

A hazai rendezvényeken kívül nemzetközi konferenciákon is képviseltettük magunkat. Közjogi Tagozatunk két tagja, Daka Marija és Lukonits Ádám a 2014-ben Lodzban megrendezett „Social and economic rights as fundamental rights?” konferencián tartottak előadást.

2014 decemberében Szakkollégiumunk tagjai egy belső pályázat és az ezt követő félévzáró konferencia keretében mérhették össze tudásukat. A tudományos pályázatra beérkezett tizenhat színvonalas pályamunka közül a szakmai zsűri által felállított rangsor alapján a Bűnügyi Tagozathoz Kaiser Kristóf, a Civilisztika Tagozathoz Környei

Mátyás, a Közjogi Tagozatból Bárány Viktória Fanny, az Elméleti-történeti Tagozatból pedig Bíró Zsófia írása bizonyult a legjobbnak. A pályázatot követő nyilvános konferencia megrendezésére 2014. december 19-én a Pécsi Tudományegyetem Dr. Halasy-Nagy József Aulájában került sor. A konferencia első felében a nyertes írásművek szerzői előadás formájában ismertették pályaművüket, amelyeket szakmai zsűri mellett a közönség is értékelt. Ezt követően a tagozatok mentorai (Mészáros Bence, Kovács Kolos, Kocsis Miklós, Jusztinger János) tartottak előadást.

Az előadók közül a zsűri a szakmai díjat Kaiser Kristófnak, a konferencia hallgatósága a közönségdíjat Bárány Viktória Fannynak ítélte. A konferencia és a félév méltó befejezéseként a záró vacsorára a villányi Agancsos Pincészetben került sor.

A tavaszi félév is mozgalmasan indult. Bárány Viktória Fanny, Balaskó Angéla, Havasi Bianka és Környei Mátyás előadóként vettek részt a 2015. 03. 19-21-én megrendezésre kerülő VII. Nemzetközi és XIII. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencián. Szakkollégiumunk képviseltette magát továbbá a 2015. március 25-én megrendezett II. Pécsi Szakkollégiumi napon, ahol csapatunkat (Hanák Dóra és Kis Kelemen Bence) színvonalas munkájáért és kiváló előadásáért a zsűri első helyezéssel jutalmazta. A „Migráció és bűnözés a jog szemszögéből” címet viselő győztes tanulmány elkészítésében Hanák Dóra, Kis Kelemen Bence, Németh Konrád és Róna Bence vettek részt.

Külön örömünkre szolgál, hogy Szakkollégiumunk jelenlegi és végzős hallgatói jelentős sikereket értek el a 2014/15-ös tanév egyik legmeghatározóbb és legrangosabb szakmai versenyének, a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi szekciójának kari fordulóján. Kaiser Kristóf a büntetőjogi tagozatban, Czapári Dóra a polgári eljárásjogi tagozatban, Környei Mátyás az infokommunikációs és médiajogi tagozatban, Molnár Márk a polgári jogi tagozatban, Niklai Dominika a jogtörténeti tagozatban, Schmidt Virág a római jogi tagozatban, Daka Marija a nemzetközi jogi tagozatban, Hohmann Balázs a közigazgatási jogi tagozatban, Lukonits Ádám pedig az európai jogi tagozatban ért el első helyezést. Másodikként jutott ki az országos versenyre Bíró Zsófia a jogtörténeti tagozatban, Vajdai Anita a római jogi tagozatban, valamint Bárány Viktória Fanny és Havasi Bianka az alkotmányjogi

tagozatban. Harmadik helyezést ért el Bíró Zsófia a római jogi tagozatban. A versenyen opponensként vesznek részt Balaskó Angéla, Kelemen Anna, Szücs Blanka, Szabó Eszter Szimonetta, Németh Konrád, Hanák Dóra, Lovas László és Török Tamás. Környei Mátvás diákköri dolgozatát a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatudományi Intézete által meghirdetett pályázaton is díjazták.

Kelemen Anna, Németh Konrád és Szücs Blanka pedig részt vettek 2015. március 23-27. között a 'Freedom, Security and Justice – Crossing Borders' című nemzetközi tudományos oktatási programon és konferencián (melyet a PTE ÁJK Európa Központja szervezett), ahol brit, ír, horvát, litván és holland hallgatókkal karöltve közös kutatómunkát folytattak és előadásokat tartottak.

Tagjaink tudományos sikereit több ízben rangos ösztöndíjakkal is jutalmazták. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara a 2014-2015 tanévre vonatkozóan három hallgatónak ítélte meg köztársasági ösztöndíjat. Szakkollégiumunk és Közjogi Tagozatunk két tagja, Daka Marija és Lukonits Ádám a pályázati eredmények alapján első, illetőleg második helyen részesülhetnek a támogatásban. Szintén Közjogi Tagozatunk tagjai, Hohmann Balázs és Lukonits Ádám a Karról egyedülálló módon elnyerték a Pécsi Tudományegyetem Kriszbacher Ildikó Ösztöndíját. Havasi Bianka és Bárány Viktória Fanny pedig a Kodifikátor Alapítvány Ösztöndíjában részesültek.

Számos tagunk Erasmus és egyéb ösztöndíjprogramok keretében külföldön — többek között Brüsszelben, Antwerpenben, Passauban, Berlinben és Grazban — folytatott tanulmányokat. Büszkéek vagyunk emellett tagjaink publikált cikkeire és tanulmányaira, amelyeket rangos folyóiratok, például a Közjogi Szemle, az Európai Jog és az Ars Boni is közöltek.

Az Elnökség

Balaskó Angéla

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ közjogi tagozatának tagja

A 2014. évi helyi önkormányzati választások

I. Bevezetés

Tanulmányomban a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásában irányadó szabályozást mutatom be. A témát az elmúlt időszakban bekövetkezett törvényi változások aktualizálják, mind az önkormányzatok szabályozására, mind pedig a választásokra tekintettel. Szükséges megjegyezni – mielőtt a választásokra rátérnék –, hogy Magyarországon a helyi önkormányzatok működésének alapelveit a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1989. évi XXXI. törvény IX. fejezete fektette le, az önkormányzati rendszer keretét pedig a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény (a továbbiakban: Ötv.) alkotta. Fontos kiemelni, hogy az elmúlt években az önkormányzatok szabályozása jelentősen átalakult, az új Alaptörvény helyi önkormányzatokra vonatkozó rendelkezései, valamint az Ötv.-t felváltó, Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (a továbbiakban: Mötv.) hatására. Ezt a változást erősítik a helyhatósági választás szabályozásának módosításai is, amely újítások bemutatása és értékelése jelen írásom célja.

A helyhatósági választás részletszabályainak elemzése előtt mindenképpen fontos tisztázni az önkormányzat fogalmát. "Az önkormányzat (azaz autonómia) fogalmán általában valamely szervezet függetlenségét, önálló döntési jogát értjük, mely mindig valamilyen emberi közösséget illet meg. Ennek biztosítéka az állami elismerés, az állam önkorlátozása. Ugyanakkor megállapítható, hogy az önkormányzatok a civil társadalom szerveződésének legfontosabb szervezeti formái."¹ Az autonómia az

¹ Kukorelli István: Alkotmánytan I. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 425. o.

önkormányzatiság sine qua nonja, a fogalom nélkülözhetetlen, lényegi eleme. A helyi önkormányzás célja pedig „a helyi közügyek önálló, demokratikus intézése, a helyi közhatalomnak a lakosság érdekében való gyakorlása.”² E két meghatározás alapján látható, hogy a helyi önkormányzás a helyi képviselők és polgármesterek választására is kiterjed, mivel a „közhatalomnak a lakosság érdekében való gyakorlása” abban az esetben lehetséges, ha ez olyan képviselőkön és polgármesteren keresztül történik, akiket a helyi választópolgárok választójogukkal élve közvetlenül megválasztottak. A település választópolgárai a voksolással közvetve gyakorolják a helyi közhatalmat.

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a helyi képviselők és polgármesterek megválasztása fontos szerepet tölt be az adott közösség életében, s ebből adódóan az önkormányzati választásra vonatkozó szabályozásnak rendkívül nagy jelentősége van.

II. A választójog, mint politikai alapjog

Az Alaptörvény XIII. cikke kijelöli a helyi önkormányzati választások során választójoggal rendelkező személyek körét, azaz az aktív választókat. Ezen kívül azt is meghatározza, hogy kik azok, akik választhatóak, vagyis a passzív választókat. Aktív választójog tekintetében az Alaptörvény szélesebb kört határoz meg, mint az országgyűlési választások esetében: eszerint választásra jogosult minden nagykorú magyar állampolgár, az Európai Unió magyarországi lakóhellyel rendelkező nagykorú állampolgárai, valamint a Magyarországon menekültként, letelepedettként vagy bevándorlóként elismert nagykorú személyek.³ A passzív választójog szűkebb, mivel az Alaptörvény értelmében a menekültként, letelepedettként, bevándorlóként elismert személyek nem választhatóak meg polgármesterré, illetve képviselővé. Az Alaptörvény tehát a helyi választójogot – az aktív (jelölési és szavazati jogot), és a passzív választójogot (választhatóságot) – elismert és biztosított alapvető állampolgári jogként rögzíti. Ez a választójog olyan politikai részvételt jelentő alapvető jog, amely a magyar állampolgároknak a helyi közügyek intézése és a helyi közhatalom gyakorlása érdekében működő önkormányzatok képviselőinek és polgármestereinek

² <http://www.mtk.nyme.hu/~szampenz/gy/gy31.pdf> (2014. 10. 1.)

³ Alaptörvény XXIII. cikk (1)-(3) bekezdései

megbízásban való részvételét, közreműködését hivatott biztosítani, ennyiben tehát helyi hatalomgyakorlás.⁴

A választók és választhatóak köre mellett az Alaptörvény XIII. cikk (6) bekezdése azt is meghatározza, hogy mely személyi kör nem rendelkezik választójoggal, illetve nem választható meg. Ennek értelmében: „Nem rendelkezik választójoggal az, akit bűncselekmény elkövetése vagy belátási képességének korlátozottsága miatt a bíróság a választójogból kizárt. Nem választható az Európai Unió más tagállamának magyarországi lakóhellyel rendelkező állampolgára, ha az állampolgársága szerinti állam jogszabálya, bírósági vagy hatósági döntése alapján hazájában kizárták e jog gyakorlásából.”

III. A helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásának szabályozása

A választásokat érintő reformok jelentős változásokat hoznak az elmúlt évek tapasztalataihoz képest. Fontos kiemelni, hogy ezek az újítások az önkormányzati rendszer egészének felépítését érintik, így kiterjednek az önkormányzatok által ellátandó feladatokra is. Ahhoz, hogy a választásról átfogó képet kapjunk, szükséges Magyarország Alaptörvényének szabályait, a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvényt (a továbbiakban: Ve.), valamint a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 2010. évi L. törvényt (a továbbiakban: Övt.) áttekinteni, kiemelt tekintettel a jogszabály újításaira az előző választásokhoz képest.⁵

1. A képviselők létszámának csökkentése

Az önkormányzati rendszer alapvető eleme, hogy minden település alanyi jogon saját önkormányzattal rendelkezik. A magyar településszerkezetet a szétagoltság jellemzi: a

⁴ Petrétei József: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2013. 266. o.

⁵ Fontos megjegyezni azt is, hogy a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségi önkormányzati képviselők és polgármesterek választása szempontjából releváns szabályokat tartalmaz, jelen írásomban azonban a nemzetiségi választásokkal nem foglalkozom, mert a nemzetiségeket érintő eljárásjogi szabályozás sajátosságainak bemutatása tagozatunk kutatás-sorozatának következő részét képezi, így e törvény részletes elemzésére nem térek ki.

nagyobb városok számához viszonyítva sok a kisváros és a község, így az önkormányzatok többségét a kis létszámú képviselő-testületek alkotják.

A korábbi szabályozáshoz képest a rendszer egyszerűsödött, hiszen a korábbi Övjt. hat kategóriát különböztetett meg a kistépülések lakosság száma alapján, míg az új szabályozás négy csoportra osztja a kisebb településeket. A korábbi Övjt. kislistás választási rendszert írt elő a 10000 főt meg nem haladó lakosság számú településeken, miszerint a 10000 vagy ennél kevesebb lakosú település egy választókerületet alkot, amelyben a képviselő-testületek tagjainak száma 300 lakosig 3, 600 lakosig 5, 1300 lakosig 7, 3000 lakosig 9, 5000 lakosig 11, 10000 lakosig 13.⁶ Ehhez képest a jogszabályi változtatás értelmében a kisebb települések esetén a képviselői létszám csökkentése a következőképp alakul: a 10000 vagy ennél kevesebb lakosú település – egyéni listás választási rendszerben – egy választókerületet alkot, amelyben a képviselők száma: 100 lakosig 2 fő, 1000 lakosig 4 fő, 5000 lakosig 6 fő, 10000 lakosig 8 fő.⁷ Mindezek alapján látható, hogy a rendszer elnevezésén túl a képviselők létszámának maximuma is átalakításra került.

A képviselői létszámok település-kategóriánkénti változása a következő táblázatban foglalható össze:

Kategória	1990. évi LXIV. törvény (korábbi Övjt.)		2010. évi L. törvény (Övjt.)	
	lakosig	képviselők száma	lakosig	képviselők száma
I.	100	3	100	2
II.	600	5	1000	4
III.	1300	7	5000	6
IV.	3000	9	10000	8
V.	5000	11		
VI.	10000	13		

⁶ Korábbi Övjt. 8. §

⁷ Övjt. 4. §

2. A mandátumok számának csökkentése

Az Övjt. egyik legmarkánsabb újítása a költséghatékonyság elve mentén született, ugyanis jelentősen csökkent a megszerezhető mandátumok száma a nagyobb városok esetében. Azoknál a településeknél, ahol a lakosságszám meghaladja a 10000 főt, valamint a fővárosi kerületben – a korábbi szabályozással megegyezően – vegyes választási rendszer érvényesül. E települések esetében az Övjt. – a politikai strukturáltságra tekintettel – az egyéni választókerületek mellett azért teszi lehetővé a listás mandátumszerzést, mert így egyfelől az önkormányzat területén befolyással rendelkező pártok, illetve civil szervezetek közvetlenül – listáról – is bejuttathatják jelöltjeiket a képviselő-testületbe. Másfelől pedig a kompenzációs jelleg csökkenti az egyéni választókerületben a többségi elvű választásnak a – vesztes jelöltekre leadott összes szavazat elvesztése miatt bekövetkező – torzító hatását.⁸

A korábbi szabályozás szerint az egyéni választókerületek és a kompenzációs listás mandátumok száma 25000 lakosig 10 egyéni választókerület és 7 listás mandátum; 50000 lakosig 14 egyéni választókerület és 9 listás mandátum; 60000 lakosig 15 egyéni választókerület és 10 listás mandátum; 70000 lakosig 16 egyéni választókerület és 11 listás mandátum.⁹ Ehhez képest az új törvény értelmében az egyéni választókerületek és a kompenzációs listás mandátumok száma 25000 lakosig 8 egyéni választókerületi és 3 kompenzációs listás mandátum, 50000 lakosig 10 egyéni választókerületi és 4 kompenzációs listás mandátum, 75000 lakosig 12 egyéni választókerületi és 5 kompenzációs listás mandátum, 100000 lakosig 14 egyéni választókerületi és 6 kompenzációs listás mandátum.¹⁰ A megszerezhető mandátumok számának új osztályozása szintén egyszerűsítést hozott a rendszerbe, hiszen az egyes kategóriák közötti lépcsők egységesebbek lettek: csoportonként a lakosságszám mindig 25000-rel, az egyéni választókerületben megszerezhető mandátumok száma 2-vel, a listás mandátumok száma pedig 1-gyel emelkedik. Ezzel szemben a korábbi szisztéma számarányai némileg komplikáltabbak voltak.

⁸ Petrétei: Magyarország alkotmányjoga I. 269. o.

⁹ Korábbi Övjt. 9. § (2) bekezdés

¹⁰ Övjt. 5. § (2) bekezdés

A mandátumok számának változását a következő táblázat szemlélteti:

1990. évi LXIV. törvény (korábbi Övjt.)			2010.évi L. törvény (Övjt.)		
Lakosig	Egyéni választókerület	Kompenzációs listás mandátum	Lakosig	Egyéni választókerület	Kompenzációs listás mandátum
25000	10	7	25000	8	3
50000	14	9	50000	10	4
60000	15	10	75000	12	5
70000	16	11	100000	14	6

A jogalkotó a megszerezhető mandátumok számának csökkentését azzal indokolta, hogy a reform által a rendszer működtetése várhatóan gazdaságosabb lesz, így jelentős megtakarításokra tehet szert az állam. Az olcsóbb államigazgatás kiépítése a választók többsége számára attraktív politikai cél, így a közéleti kommunikáció szempontjából mindenképp előnyös a rendszer ilyen jellegű átalakítása. A képviselők létszámának csökkentésével valóban költségkímélőbb lehet az önkormányzati rendszer működtetése, azonban fontos megemlíteni a reform esetleges negatív hatásait is. A létszám redukálása –mind a települési, mind a megyei önkormányzatoknál – a közgyűlések sokszínűségének sorvadását eredményezheti: a kiosztható mandátumok számának csökkentése jelentősen gyengíti a kisebb támogatottsággal rendelkező jelölő szervezetek esélyeit, különösen igaz ez a nagyobb városokra.¹¹

3. A megyei önkormányzatokat érintő változás: egyetlen választókerület

A rendszer megyei szintű elemét érintő legszembetűnőbb változás a korábbi szabályozáshoz képest az, hogy két választókerület helyett minden megye egy

¹¹ <http://arsboni.hu/mi-es-miert-valtozott-az-uj-onkormanyzati-valasztasi-rendszer-hattere.html> (2014. 09. 12.)

választókerületet alkot, azzal, hogy a megyei jogú városok továbbra sem képezik részét a megyei választókerületnek. A korábbi Övjt. rendelkezései alapján a megyei közgyűlési választás tekintetében minden megyében két választókerület volt, külön a 10000 vagy ennél kevesebb lakosú, és külön a 10000-nél több lakosú települések számára.¹² Az új jogszabály nem követi a korábbi kettős választókerületi felosztást: rögzíti, hogy minden megye egy választókerületet alkot, amelynek nem része a megyei jogú város, valamint a főváros.¹³

Az új törvény konkrét szabályokat vezet be a megyei közgyűlés tagjainak számára vonatkozóan: a megyei közgyűlés tagjainak számát a megye lakosságszáma alapján kell meghatározni úgy, hogy 400000 lakosig minden 20000 lakos után 1 képviselő, de legkevesebb 15 képviselő, 700000 lakosig 20 képviselő, és a 400000-t meghaladó minden további 30000 lakos után 1 képviselő, 700000 lakos fölött 30 képviselő, és a 700000-t meghaladó minden további 40000 lakos után 1 képviselő választható.¹⁴ Pozitívumként értékelendő, hogy a megyei és fővárosi közgyűlés létszámát a törvény nem abszolút számokban, hanem a lakosságszámhoz viszonyítva jelöli ki, így a rendszer képes választásról-választásra alkalmazkodni a demográfiai folyamatokhoz.¹⁵

4. Az ajánlás szabályainak változásai

Az ajánlás eljárásjogi szabályozását illetően a legszembevetőbb változás abban nyilvánul meg, hogy a választópolgárok jelölési fajtánként egy helyett több jelöltet vagy listát ajánlhatnak. A korábbi Övjt. még így rendelkezett: a választópolgár jelölési fajtánként csak egy jelöltet, illetőleg listát ajánlhat.¹⁶ Az új törvény ehhez képest egyértelműen deklarálja a többes ajánlást: a választópolgár jelölési fajtánként több jelöltet vagy listát is ajánlhat, de csak egy településen, fővárosi kerületben, megyében fogadhat el jelölést.¹⁷ Mint már említésre került, a két törvény szóhasználata is eltérő: a

¹² Korábbi Övjt. 11. § (2) bekezdés

¹³ Övjt. 7. § (1) bekezdés

¹⁴ Övjt. 7. § (2) bekezdés

¹⁵ <http://arsboni.hu/mi-es-miert-valtozott-az-uj-onkormanyzati-valasztasi-rendszer-hattere.html> (2014. 09. 12.)

¹⁶ Korábbi Övjt. 25. § (2) bekezdés

¹⁷ Övjt. 8. § (1) bekezdés

korábbi jogszabály a 10000 fő vagy az alatti lakosságszámmal rendelkező településeket kislistás választókerületnek nevezte: a 10000 vagy ennél kevesebb lakosú település – kislistás választási rendszerben – egy választókerületet alkot;¹⁸ ezzel ellentétben az új törvény már az „egyéni lista” kifejezést használja: a 10000 vagy ennél kevesebb lakosú település – egyéni listás választási rendszerben – egy választókerületet alkot.¹⁹ Az átnevezés indoka a fogalmi helyesbítés szükségszerűsége volt, ugyanis a 10000 vagy ennél kevesebb lakosú településeken alkalmazott választási rendszer korábbi „kislistás” megnevezése a kissé pontatlan, hiszen ez a választási rendszer alapvetően egyéni jelöltekre leadható szavazatokon alapul.²⁰ Így precízebbnek tekinthető az „egyéni listás” választási rendszer kifejezés alkalmazása. Bár a két kategória neve megváltozott, a jelöltajánláshoz az előző évek gyakorlatával megegyezően továbbra is az adott választókerület választópolgárainak legalább 1 %-ának ajánlása szükséges.²¹ A megyei választókerületi lista tekintetében csak kisebb változás állt be, ugyanis az új szabályozás értelmében, megyei választókerületben listát az a jelölő szervezet állíthat, amely a választókerület választópolgárai 0,5 %-ának ajánlását összegyűjtött,²² szemben a korábban előírt 0,3 %-kal. A jelöltállítás szabályai következésképpen – viszonylag kis mértékben – szigorodtak.

A polgármesterként való jelöltállításához szükséges ajánlások száma csak egy kategóriában, a 100000 főt meghaladó lakosságszámú települések esetében változott számottevően: itt ugyanis polgármesterjelölt az, akit legalább 500 választópolgár jelöltnek ajánlott.²³ Ehhez képest a korábbi szabály a választópolgárok 1 %-ának ajánlását, de legalább 2000 választópolgár ajánlását (a jelenleg szükséges ajánlások négyszeresét) írta elő.²⁴

¹⁸ Korábbi Övj. 8. §

¹⁹ Övj. 4. §

²⁰ <http://www.jogiforum.hu/hirek/23259> (2014. 10. 10.)

²¹ Övj. 9. § (1) bekezdés

²² Övj. 9. § (2) bekezdés

²³ Övj. 9. § (3) bekezdés c) pont

²⁴ Korábbi Övj. 27. § (2) bekezdés c) pont

A polgármester-jelölti státushoz szükséges ajánlások számát az alábbi táblázat mutatja be:

1990.évi LXIV. törvény (korábbi Övjt.)			2010. évi L. törvény (Övjt.)		
Lakosság -szám	VP-ok számának legala- csonyabb %-os aránya	VP-ok legala- csonyabb száma	Lakosság- szám	VP-ok számának legala- csonyabb %-os aránya	VP-ok legala- csonyabb száma
10000 v. annál kevesebb	3 %-a		10000 v. annál kevesebb	3 %-a	
100000 v. annál kevesebb	2 %-a	300	10000 és 100000 között		300
100000- nél több	1 %-a	2000	100000- nél több		500

Főpolgármester-jelölt pedig ezentúl csak az a személy lehet, akit legalább 5000 fővárosi választópolgár ajánlott jelöltnek.²⁵ A korábbi szabályozás nem pontos számot adott meg követelményként, csupán a főváros választópolgárainak százalékos arányában határozta meg a szükséges ajánlások számát: a budapesti választópolgárok 0,5 %-ának ajánlását írta elő.²⁶

Változás következett be a kompenzációs listaállítást illetően is: az Övjt. 10. § (1) bekezdése szerint a 10000-nél több lakosú településen kompenzációs listát az a jelölő szervezet állíthat, amely a település egyéni választókerületeinek több mint felében jelöltet állított. A korábbi törvény 29. § (1) bekezdése értelmében viszont ezeken a

²⁵ Övjt. 9. § (4) bekezdés

²⁶ Korábbi Övjt. 27. § (3) bekezdés

településeken kompenzációs listát az a jelölő szervezet indíthatott, amely az egyéni választókerületek legalább egynegyedében jelöltet állított.

5. Változások a polgármesteri tisztség betöltését illetően

A polgármester az önkormányzat elsőszámú vezetőjeként meghatározó szerepet játszik a település életében. Az eddigi gyakorlathoz képest meglehetősen sok változás állt be az új választási eljárási törvény hatályba lépésével, amely reformok a polgármesteri tisztséget is új megvilágításba helyezik.

a) Kevesebb jelölt

A törvénymódosítások következtében – a várakozásoknak megfelelően – a jelöltállítások száma jelentősen csökkent, különösen a kistelepüléseken. Az erre vonatkozó statisztikai felmérések mutatói szerint Magyarország kistelepüléseire átlagosan 1,3 jelölt jut.²⁷ Ez azt jelenti, hogy a kistelepülések nagy részén csak egyetlen személy indult a polgármesteri tisztség elnyeréséért. Ennek legfőbb oka valószínűleg abban rejlik, hogy a jogszabály-módosítás értelmében a polgármesterek díjazása lecsökkent. A polgármesteri illetményt ugyanis ezentúl az államtitkári illetmény százalékában határozzák meg.

b) Hosszabb önkormányzati ciklus

Közismert és jelentős változás a polgármesteri és képviselői megbízatás időtartamának meghosszabbítása. Az Alaptörvény 35. cikkének (2) bekezdése értelmében a 2014-es választások után a helyi önkormányzati képviselőket és polgármestereket – a korábbi négy év helyett – ötéves időtartamra választjuk meg. Így az országgyűlési választáshoz képest a helyhatósági választás eltolódik: a parlamenti választásokat ezentúl is négyévente, míg az önkormányzati választásokat és az Európai Parlamenti választásokat ötévente tartják. A változás indoka azon kormányzati törekvés, amely összeférhetetlenné kívánja nyilvánítani a parlamenti képviselői és a polgármesteri

²⁷ <http://www.ugyvedvilag.hu/rovatok/szakma/miert-csokkent-a-polgarmester-jeloltek-szama#> (2014. 10. 5.)

mandátumot. Ezzel azonban nem szakítják el a két választást véglegesen, hiszen minden huszadik évben egybe fognak esni az önkormányzati és az országgyűlési választások, amin kizárólag az esetlegesen határidő előtt véget érő országgyűlési ciklus változtathat.

c) Sajátos közszolgálati jogviszony

A polgármester a település első embere, aki sajátos közszolgálati jogviszonyban van az állammal. E jogviszony több szempontból is eltér a többi közszolgálati jogviszonyban álló személy státuszától: míg főszabály szerint a közszolgálati jogviszonyt határozatlan időre létesítik, a polgármester megbízatása határozott időre szól. A településvezető ugyanis tisztségét közvetlenül a választással nyeri el, s mandátuma – az új szabályozás értelmében – öt évre szól.

A polgármesteri megbízatás olyan közjogi megbízatás, amelyet foglalkoztatási viszony keretein belül (főállásban) és azon kívül (társadalmi megbízatásban) is el lehet látni.²⁸ A 2014-ig hatályos a polgármesteri tisztség ellátásának egyes kérdéseiről, és az önkormányzati képviselők tiszteletdíjáról szóló 1994. évi LXIV. törvény (a továbbiakban: Pttv.) is differenciált e két kategória között, viszont rögzítette azon kitétel, hogy a 3000 fő alatti településeken a polgármester mindkét módon gyakorolhatta a tisztség betöltését, ezzel szemben a 3000 fő lakosságszámot meghaladó településeken csak főállású polgármester tevékenykedhetett. A Mötv. 64. §-ának hatálybalépésével a Pttv. terjes terjedelmében hatályát veszttette, így megszűnt az a szabály, amely szerint a 3000 főnél népesebb települési önkormányzatoknál kötelező főállású polgármestert választani. Az új jogszabályi rendelkezés csak annyit rögzít, hogy a polgármesteri tisztséget két módon – főállásban vagy társadalmi megbízatásban – lehet betölteni.²⁹ A módosítás indoka e problémakörnél is gazdasági eredetű, hiszen több településen problémát jelent a polgármester díjazásának finanszírozása. Erre pedig megoldást nyújthat a társadalmi megbízatású polgármesterrel rendelkező települések körének kibővítése. Így a 3000 főnél nagyobb lélekszámú településeknek is lehetősége nyílik

²⁸ Nagy Marianna – Hoffmann István (szerk.): A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény magyarázata. HVG-ORAC, Budapest 2012. 230. o.

²⁹ Mötv. 64. § (1) bekezdés

társadalmi megbízatású polgármester megválasztására. A főállású és a társadalmi megbízatású polgármester közötti különbségtétel hangsúlyos eleme a magyar önkormányzati rendszernek. E két jogállás közti differenciálás az összeférhetetlenségi szabályok miatt lényeges, hiszen a főállású polgármester az oktatói, szerkesztői és művészeti tevékenységek kivételével más munkavégzésre irányuló jogviszonyban nem állhat. Ezzel szemben a társadalmi megbízatású polgármesterre a képviselői összeférhetetlenség szabályait kell alkalmazni azzal a megszorítással, hogy nem lehet egészségügyi intézmény főigazgatója, gazdasági vezetője, orvos, egészségügyi dolgozó, köznevelési, szociális vagy gyermekjóléti intézmény vezetője vagy foglalkoztatottja. A főállású polgármesterre vonatkozó összeférhetetlenségi szabályok szigorúbb szabályozásának indoka abban rejlik, hogy a főállású polgármesterség „egész embert” igényel, a teendők ellátása kitölti a teljes munkaidőt.³⁰ Az összeférhetetlenségi szabályok tekintetében fontos megjegyezni, hogy ezentúl sem társadalmi megbízatású, sem főállású polgármester nem viselhet országgyűlési képviselői tisztséget.

d) Méltatlanság

A polgármesteri megbízatás megszűnésének szabályait kevésbé érintette a választási reform, viszont érdemes kitérni arra, hogy bevezetésre került a méltatlanság intézménye, amely értelmében méltatlansági ok fennállása esetén a képviselő-testület megállapíthatja, hogy a polgármester alkalmatlanná vált a tisztség betöltésére. E méltatlansági okok a következők: a polgármestert szándékos bűncselekmény miatt jogerősen szabadságvesztésre ítélték, ki nem elégített köztartozása áll fenn, a bíróság jogerősen megállapította felelősségét felszámolás során ki nem elégített követelésekért, jogerős bírósági döntés végrehajtását akadályozza, vagy a vele szemben fennálló összeférhetlenségi okot elmulasztja közölni.³¹ Méltatlanság tehát büntetőjogi és erkölcsi okokra hivatkozva állapítható meg. Az új intézmény bevezetése azt a célt hivatott szolgálni, hogy a polgármesteri tisztséget csak olyan személy tölthesse be, aki a feladatainak ellátásához szükséges közbizalmat nem ingatja meg. A méltatlansági eljárással lehetőség nyílik annak vizsgálatára, hogy egy település regnáló

³⁰ Nagy – Hoffmann (szerk.): i. m. 249. o.

³¹ Mötv. 38. § (1) bekezdés

polgármestere valóban érdemes-e arra, hogy a képviselő-testület munkájában részt vegyen.

A méltatlanság intézményével kapcsolatban felmerülhet a képviselők közjogi autonómiájának és függetlenségének biztosítására szolgáló garanciális jellegű jogintézményekkel – így az összeférhetetlenségi szabályokkal – való összevethetőség kérdése. Az összeférhetetlenség (inkompatibilitás) a képviselői tisztség és törvényben meghatározott más pozíciók, tisztségek, tagságok, foglalkozások egyidejű betöltésének, illetőleg meghatározott tevékenységek végzésének tilalmát jelenti a képviselői mandátum ideje alatt.³² A méltatlanság intézményének bevezetésével lényeges különbség áll elő az országgyűlési és az önkormányzati képviselők jogállása között, hiszen az országgyűlési képviselői megbízatás megszűnésének esetei között nem szerepel nevesítve a méltatlanság: az országgyűlési képviselő megbízatása megszűnik az Országgyűlés megbízatásának megszűnésével; halálával; *összeférhetetlenség kimondásával*; lemondásával; ha a megválasztásához szükséges feltételek már nem állnak fenn; valamint ha egy éven keresztül nem vesz részt az Országgyűlés munkájában.³³ Míg az önkormányzati képviselők esetében a tisztség betöltésére való erkölcsi alkalmasságot sértő okokat a méltatlansági szabályok tartalmazzák, az országgyűlési képviselők vonatkozásában e kérdéskört az összeférhetetlenségi szabályok rendezik: az országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény (a továbbiakban: Ogytv.) szerint ki kell mondani az összeférhetetlenségét annak a képviselőnek, akit – képviselői megbízatásának ideje alatt – büntett miatt jogerősen elítéltek, kivéve ha a közügyek gyakorlásától eltiltották, valamint akinek az állammal szemben – a lehetséges jogorvoslati eljárások kimerítését követően – rendezetlen köztartozása áll fenn.³⁴ E rendelkezés célja, hogy az országgyűlési képviselőkhez méltatlan magatartást tanúsítókat megfosszák mandátumuktól, illetve megakadályozzák, hogy a mandátumra méltatlan személyek képviselők lehessenek.³⁵

³² Petrétei József: Magyarország alkotmányjoga II. Államszervezet. Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2013. 49. o.

³³ Alaptörvény 4. cikk (3) bekezdés

³⁴ Ogytv. 88. §

³⁵ Petrétei: Magyarország Alkotmányjoga II. 50. o.

A képviselői összeférhetetlenséghez hasonlóan a méltatlanság – amely az önkormányzati képviselők és a polgármesterek vonatkozásában merül fel – szintén erkölcsi alapokon nyugvó intézmény. A méltatlanság a Mötv. egyik nívuma, ugyanakkor tartamilag szoros összefüggésben áll a képviselői összeférhetetlenséggel, hiszen lényegüket tekintve ugyanazt a célt szolgálják: a közérdek védelmét, az összeférhetetlen helyzet fennállásának megszüntetése által. További párhuzam e két jogintézmény között, hogy a méltatlansági helyzetek – az összeférhetetlenségi okok fennállásával megegyezően – a képviselői megbízatás közbizalmi jellegéhez köthetők. Fontos kitérni azonban a két jogintézmény közötti lényegi eltérésre is: míg az összeférhetetlenség esetében az érintett képviselő jogosult eldönteni, hogy miként szünteti meg a fennálló jogellenes helyzetet, a méltatlanságnál a képviselő tudatos magatartása idézi elő a jogellenes állapotot, amely miatt a képviselő-testület megállapítja alkalmatlanságát e tisztség betöltésére. Mind az összeférhetetlenség, mind pedig a méltatlanság kimondása a képviselői megbízatás megszűnését eredményezi, amely voltaképpen a választópolgárok akaratának felülbírálatát jelenti.

6. Az egyes eljárási szabályok sajátosságai

A választási eljárás az ún. „kivett eljárások” közé tartozik, ami azt jelenti, hogy ez az eljárásrend nem része a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvénynek (a továbbiakban: Ket.), hanem speciális eljárásrendet alkot, amelyet a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény (a továbbiakban: Ve.) rögzít. Az önálló törvényben való szabályozás indoka az, hogy a választási eljárásban egyedi, zárt fogalomrendszer alkalmazandó, amelynek a Ket.-be való beillesztése nagy nehézségekkel járna. A választási jog ugyanis kvázi önálló jogágként olyan speciális tényállásokat tartalmaz, amelyeket nem lenne indokolt a Ket. alá helyezni, hiszen könnyen az általános és speciális szabályok közötti kollízióhoz vezetne.

a) A választási szervek

A választásokat lebonyolító és felügyelő szervek a választási bizottságok és ezek végrehajtó apparátusai, a választási irodák. E két szerv definícióját a Ve. az általuk ellátandó feladatok rögzítésével határozza meg. Eszerint a választási bizottságok a választópolgárok független, kizárólag a törvénynek alárendelt szervei, amelyeknek elsődleges feladata a választási eredmény megállapítása, a választások tisztaságának, törvényességének biztosítása, a pártatlanság érvényesítése és szükség esetén a választás törvényes rendjének helyreállítása.³⁶ A helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán a következő választási bizottságok működnek: Nemzeti Választási Bizottság (NVB), területi választási bizottság, helyi választási bizottság és szavazatszámoló bizottság.³⁷ A választási bizottságok mellett választási irodák tevékenykednek, amelyeknek a törvény által előírt főbb feladatai a következők: a választás előkészítésével, lebonyolításával kapcsolatos szervezési feladatok ellátása, a választópolgárok, jelöltek és jelölő szervezetek tájékoztatása, a választási információs szolgálat működtetése, a választási bizottságok működésének és a szavazás lebonyolításának tárgyi és technikai feltételeinek biztosítása, valamint a választási információs rendszerek működtetése.³⁸ A választási irodák közül a helyhatósági választásokon a Nemzeti Választási Iroda (NVI), a területi választási iroda, és a helyi választási iroda működik. A fent ismertetett feladatköri leírásból látható, hogy a helyhatósági választás fórumrendszerének két nagy szerve egymással szorosan együttműködve látja el munkáját: a választási bizottságok legfőbb funkciója a választás feletti törvényességi kontroll gyakorlása, ehhez képest viszont a választási irodák hatásköre jóval csekélyebb, e szervek ugyanis a választás előkészítésével, lebonyolításával kapcsolatos organizatorikus feladatokat végzik el.

b) A szavazás menete és a szavazólap adattartalma

Fontos kiemelni, hogy érvényesen szavazni csak hivatalos szavazólapon szereplő jelöltre lehet. A szavazat akkor minősül érvénytelennek, ha nem hivatalos szavazólapon adták

³⁶ Ve. 14. § (1) bekezdés

³⁷ Ve. 304. §

³⁸ Ve. 75. § (1) bekezdés

le, ha nem lehet kétséget kizáró módon megállapítani, hogy a választópolgár kire szavazott, ha bélyegzőlenyomat nélküli szavazólapot adtak le, illetve, ha ceruzával töltötték ki a szavazólapot. Az önkormányzati választáson külön szavazólap szolgál az egyéni listás, az egyéni választókerületi, a polgármester-, a megyei listás és a főpolgármester-választásra.³⁹ A polgármesterjelöltek szavazólapján csak egy jelöltre lehet voksolni. Ha valaki több személyt jelöl meg, szavazata érvénytelen. A települési polgármesteri és képviselőjelölti választás szavazólapja a helyi választási bizottság által kisorsolt sorrendben tartalmazza a jelöltek nevét, az őket jelölő szervezetek nevét vagy annak választási rövidítését, illetve független jelölés tényét.

c) A választás eredményének megállapítása

Az egyes szavazókörkben addig tart a szavazatszámlálás, amíg kétszer egymás után ugyanazt az eredményt nem kapják. Ezek az adatok felvezetésre kerülnek a hivatalos jegyzőkönyvekbe, amelyeket a szavazatszámláló bizottságok valamennyi tagjának alá kell írnia. A helyi választási bizottság a szavazóköri jegyzőkönyvek alapján összesíti a polgármester-választás, valamint az egyéni listás választás vagy az egyéni választókerületi választás szavazóköri eredményeit, és megállapítja a választás eredményét, valamint az egyéni választókerületi választás eredményéről kiállított, jogerős jegyzőkönyvek alapján a kompenzációs listás választás eredményét.⁴⁰ A helyi választási bizottságok tehát összegzik a szavazatszámláló bizottságok által rögzített jegyzőkönyvi eredményeket, majd ezek alapján állapítják meg, hogy ki nyerte el a polgármesteri tisztséget, illetve, hogy kik lettek a képviselő-testület tagjai.

d) Jogorvoslat

Az eredményt megállapító határozattal szemben három napon belül jogorvoslattal lehet élni a területi választási bizottságoknál. A jogorvoslatot igénylők számára a kifogás, a fellebbezés és a bírósági felülvizsgálat iránti kérelem áll rendelkezésre. Kifogás a választásra irányadó jogszabály, illetőleg a választás és a választási eljárás alapelveinek megsértésére hivatkozással nyújtható be, amellyel bárki élhet. Ezzel szemben

³⁹ Ve. 307/L. § (1) bekezdés

⁴⁰ Ve. 307/N. § (1) bekezdés

a fellebbezés olyan jogorvoslati eszköz, amely a választási bizottság elsőfokú határozata ellen nyújtható be. A fellebbezést bármely választópolgár, jelölt, jelölő szervezet, illetőleg az ügyben érintett jogi személy előterjesztheti.⁴¹ A bírósági felülvizsgálat iránti kérelem a választási bizottság másodfokú határozata, továbbá a Nemzeti Választási Bizottság határozata ellen nyújtható be bármely választópolgár, jelölt, jelölő szervezet, illetőleg az ügyben érintett jogi személy által. A bíróság határozata ellen további jogorvoslatnak helye nincs.

A választás eredménye elleni jogorvoslat előterjesztésének feltételei a törvénysértés pontos megjelölése és a vélelmezett jogsértés bizonyítása. Fellebbezni csak a szavazatszámláló bizottságok eredményt megállapító döntéseinek törvénysértő voltára, a szavazóköri eredmények összesítésére és a választási eredmény megállapítására vonatkozó szabályok megsértésére való hivatkozással lehet. További fontos előírás, hogy a fellebbezés alapjául szolgáló bizonyítékokat konkrétan meg kell jelölni.

IV. Összegzés

Az önkormányzati választást érintő leglényegesebb újítások ismeretében kijelenthető, hogy a reformok valóban az önkormányzati rendszer egészét érintik, hiszen e szektor csaknem valamennyi szegmensében – így az egyes szervek összetételében, jogállásában, az önkormányzati ciklus időtartamában – is markáns változások állnak be. Meglátásom szerint mindenképpen szükséges az önkormányzati rendszer korszerűsítése, a korábbi szerteágazó jogszabályok egységesebbé tétele, azonban az új szabályozás vizsgálata során nem szabad figyelmen kívül hagyni a reform esetleges árnyoldalait sem. A választási eljárás részletszabályain eszközölt kisebb-nagyobb átalakítások ugyanis közvetlen és meghatározó hatást gyakorolnak a választás eredményére: a kiosztható mandátumok számának csökkentése, a jelölt- és listaállítási kritériumainak szigorítása a kisebb támogatottsággal rendelkező szervezetek mozgásterét jelentősen leszűkítik. Így fennáll a veszélye annak, hogy a kisebbségben lévők hatékony érdekképviselése ellehetetlenül. A helyhatósági választás kardinális

⁴¹ <http://www.valasztas.hu/hu/ovi/content/vf/vf135/vf13509.html> (2014. 10. 13.)

szerepet játszik az emberek életében, hiszen itt nyílik lehetőségük arra, hogy közvetlen környezetük politikai irányítását befolyásolják. Ezért is lenne célravezető a választópolgárok pártsemleges informálása, részvételi hajlandóságának növelése, a helyhatósági választás jelentőségének hangsúlyozása.

Bárány V. Fanny

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ közjogi tagozatának tagja

Új (?) irányok a felsőoktatási igazgatásban – a kancellári rendszer közjogi és (szak)politikai dilemmái

I. Bevezetés

2014. július 9-én az Országgyűlés elfogadta az egyes oktatási tárgyú törvények módosításáról szóló 2014. évi XXXVI. törvényt, amely jelentős módosításokat vitt véghez a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvényben (a továbbiakban: Nftv.). A változások közül is kiemelendő a felsőoktatási intézményeket érintő kancellári rendszer létrehozása. Az új tisztség bevezetése komoly (szak)politikai vitát indított el a témában érdekelt szakemberek, politikusok, oktatók között.

II. A felsőoktatási autonómia kérdésköre

Az első, és talán legmélyebb (politikai) konfliktus forrása, a felsőoktatási autonómia kérdése. Valóban sérti a kancellári rendszer bevezetése az egyetemek önállóságát? Véleményem szerint ezt a kérdést nem lehet egy „igen”-nel vagy „nem”-mel megválaszolni.

A felsőoktatási autonómia gondolata egyidős az első egyetemek megalakulásával, amely napjainkig a felsőoktatás központi kérdésének számít.¹ A felsőoktatási intézmények számára az autonómia korlátozása mindig is érzékeny pont volt és az is maradt.² Az 1988-ban aláírt Magna Charta Universitatum első alapelve szerint: „A földrajzi helyzetből és a történelmi hagyományokból fakadóan különbözőképpen megszervezett társadalmakon belül az egyetem autonóm intézmény, amely a tudományos kutatásban és az oktatásban hozza létre, értékeli és adja át a kultúra értékeit. Hogy kielégíthesse a kor szükségleteit, kutatási és oktatási tevékenységének minden politikai és gazdasági hatalommal szemben erkölcsi és szellemi vonatkozásban függetlennek kell lennie.”³ A felsőoktatási autonómia kérdéskörét az Alkotmánybíróság több határozatában elemezte. Gyakorlatában a felsőoktatási intézmények működése és autonómiája a korábbi Alkotmány⁴ 70/F. § és 70/G. §-ával összefüggő szabályként szerepelt.⁵ Az Alkotmánybíróság 2005-ben hozott határozata részletesen kibontotta a felsőoktatási autonómia terjedelmét és annak elemeit. Kifejtette, hogy a „felsőoktatási autonómia folytán a felsőoktatási intézmény a kormánytól, az államigazgatástól önálló és független. Az önállóság és függetlenség nem csak a szűk értelemben vett tudományos, oktatási és kutatási tevékenységre terjed ki. A tudomány autonómiájának biztosítása érdekében a felsőoktatási intézményt szervezetalkítási, működési és gazdálkodási önállóság is megilleti”.⁶ Az Alkotmánybíróság az egyetemi önrendelkezés három elemét különböztette meg: egyrészt a tudomány autonómiáját,⁷ amely alapján tudományos kérdésekben a tudomány művelői jogosultak dönteni; másrészt a szervezeti autonómiát,⁸ amely a felsőoktatási intézmény szervezeti, működési önállóságát biztosítja; és harmadrészt a gazdálkodási autonómiát,⁹ amely a pénzeszközök szabad

¹ Barakonyi Károly: Egyetemi kormányzás Magyarországon. 2007.

<http://tinyurl.com/kpl8w7l> (2014. 07. 14.)

² Barakonyi: i. m.

³ Magna Charta Universitatum

<http://tinyurl.com/n5gchxt> (2014. 07. 12.)

⁴ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról

⁵ Kocsis Miklós: A felsőoktatási autonómia alapjogi háttere Magyarországon.

<http://tinyurl.com/lyoro5x> (2014. 07. 23.)

⁶ 41/2005. (X. 27.) AB határozat

⁷ ABH 2005, 459, 470. Idézi: 62/2009. (VI. 16.) AB határozat

⁸ ABH 2005, 459, 474. Idézi: 62/2009. (VI. 16.) AB határozat

⁹ ABH 2005, 459, 475. Idézi: 62/2009. (VI. 16.) AB határozat

felhasználását teszi lehetővé. Ezzel némileg ellentétes módon a 35/1995. (VI. 2.) AB határozat rögzíti: „a felsőfokú oktatási intézmények működőképessége az Alkotmány és az állam által védett értéknek minősül; a felsőoktatási intézmények működőképességének fenntartásához az államnak jogában áll a képesség és alkalmasság szintjéhez igazodó feltételekről rendelkezni”.¹⁰

A fent említett alkotmánybírósági határozatokból következően a felsőoktatási intézmények autonómiája nem korlátlan. Ezt fogalmazza meg Schmidt Péter alkotmánybíró az 1310/D/1990. AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában, amely szerint „az állam törvénnyel, törvényi felhatalmazás alapján kibocsátott más jogszabályokkal, azt közérdekből – a felsőoktatás egységesítése, a nemzetközi integrációs folyamatokhoz való csatlakozás lehetőségének, az oklevél kibocsátásának alapjául szolgáló képzés alapkövetelményeinek biztosítása, az Alkotmány 70/F. §-ában megfogalmazott művelődéshez való jog érvényesülése, az oktatottak jogainak védelme érdekében – korlátozza.”¹¹ Szakirodalmi megállapítás szerint „[a]z Alkotmány 70/F. és 70/G. §-aiból levezethető felsőoktatási autonómia fogalmából nem következik az, hogy egyes, az intézmény gazdálkodására lényeges hatást gyakorló (de a tudományos szabadság érvényesülése szempontjából nem meghatározó) döntéseknél alkotmányos akadálya lenne annak, hogy a törvényhozó valamely autonómián kívüli szerv hatáskörébe utalja a döntés célszerűségének a vizsgálatát.”¹² Szintén ezt a megállapítást támasztja alá az Alaptörvény X. cikk (3) bekezdésének harmadik fordulata, ami egyértelműen a gazdálkodási autonómia korlátja: „[...] Az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjét törvény keretei között a Kormány határozza meg, gazdálkodásukat a Kormány felügyeli.”

Érdekességként megemlítenéd, hogy a nyugati országok egyetemén sem jellemző a korlátlan gazdasági önállóság, az oktatók közvetlenül nem szólhatnak bele intézményük stratégiai fejlesztéseibe, pénzügyeibe. A beruházási és pénzügyi döntések egy zömében kívülállókól szerveződő, úgynevezett „board” hatáskörébe tartozik, nem bízzák a

¹⁰ 35/1995. (VI. 2.) AB határozat

¹¹ Schmidt Péter alkotmánybíró párhuzamos indokolása az 1310/D/1990. AB határozathoz

¹² Kocsis Miklós: Az Alkotmánybíróság határozata a felsőoktatási autonómiáról. Jogesetek Magyarázata 2010/3. sz. 2-3.o.

professzori karra, mivel nem kompetensek e területen, és jellemzően saját érdekeik erősebbek a társadalmi érdeknél.¹³

Fontosnak tartom megemlíteni azt az álláspontot, miszerint az állami felsőoktatási intézmények tekintetében gazdasági, pénzügyi autonómiáról nem lehet szó. Barakonyi Károly szerint az állami egyetemek az állami vagyon kezelőiként működnek, önálló vagyonnal nem rendelkeznek, így az intézmények mozgástere csupán a rendelkezésre bocsátott költségek felhasználására korlátozódik, ami nem tekinthető valódi gazdálkodási autonómiának.¹⁴ Az egyetemek működésének finanszírozása túlnyomórészt állami forrásokból történik, a fontosabb beruházásairól felső szinten döntenek, és ott biztosítanak hozzá forrásokat.¹⁵

III. Kísérletek az akadémiai és gazdasági vezetés szétválasztására

Hazánkban nem új keletű az egyetemek életében az akadémiai és gazdasági vezetés egymástól való elválasztása, korábban is történtek hasonló szeparációs kísérletek.

A kancellári funkció bevezetését először 1991-ben vetették fel, majd szerepelt a készülő felsőoktatási törvény 1992. és 1993. évi javaslatában is. Az 1993. évi törvényjavaslat egy szövegváltozata szerint – amelyet végül a kormány nem fogadott el – a felsőoktatási intézmény igazgatási, szervezési, pénzügyi, gazdasági, műszaki és egyéb szolgáltatási részlegeinek irányítását „az intézmény vezetőjének közvetlenül alárendelt kancellár láthatja el”.¹⁶ Három év múlva a felsőoktatási törvény módosításának munkálatai során ismét felmerült ez a kérdés, miszerint „az intézmény irányításának operatív feladatait az intézmény vezetőjének közvetlenül alárendelt kancellár láthatja el”, de a javaslat elfogadására végül ekkor sem került sor.¹⁷ 2005-ben ismét megkísérelték az akadémiai és a gazdasági irányítás elkülönítését. A koncepció lényege az volt, hogy „két, egyenrangú testület irányítsa az egyetemeket és a főiskolákat: a szenátus a szakmai-

¹³ Barakonyi: i. m.

¹⁴ Barakonyi: i. m.

¹⁵ Barakonyi: i. m.

¹⁶ Ladányi Andor: Előttörténet. Élet és irodalom 2014/28. szám, július 11.

<http://tinyurl.com/l8lvn3r> (2014. 07. 12.)

¹⁷ Ladányi: i. m.

oktatási-tanulmányi irányításért feleljen, míg az úgynevezett irányító testületek az intézmény gazdálkodásáért”.¹⁸ Így a gazdasági feladatok irányítását egy, a felsőoktatási intézményeken kívüli menedzserekből, gazdasági vezetőkből álló testületre akarták bízni, az elképzelést azonban akkor az Alkotmánybíróság – hivatkozva az egyetemi autonómia aránytalan (?) korlátozására – alkotmányellenesnek találta.¹⁹

IV. A kancellári rendszer bevezetése

A kancellári rendszer bevezetésének problematikája azonban ismét a felszínre került. Az Nftv. módosítását kezdeményező törvénytervezet²⁰ a Kormány június közepén terjesztette az Országgyűlés elé – amit elfogadása után július 16-án a Magyar Közlönyben hirdettek ki –, ezáltal lehetővé vált 2014 őszétől a kancellári rendszer bevezetése a felsőoktatási intézményekben. A kinevezett kancellárok feladata, hogy az egyetemek gazdálkodásában az állam mint fenntartó érdekeit képviseljék. Az Nftv. szövege szerint „[á]llami felsőoktatási intézményben az intézmény működtetését a kancellár végzi.”²¹ Elsősorban a gazdasági, pénzügyi, vagyongazdálkodási tevékenységekért felelős, de illetékes számviteli, munkaügyi, jogi, igazgatási, informatikai kérdésekben, ideértve a műszaki, létesítményhasznosítási, üzemeltetési, logisztikai, szolgáltatási, beszerzési és közbeszerzési ügyeket is.²² Mindez azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló források felhasználásával biztosítani kell a felsőoktatási intézmény alapfeladatainak ellátását, ezen felül – az oktató, kutató, tanár jogállású személyek kivételével – munkáltatói jogkört gyakorol a felsőoktatási intézményben foglalkoztatott alkalmazottak felett, gondoskodik a pénzügyi-szakmai kompetencia fenntartásáról, valamint a gazdasági vezetői feladatok ellátásáról is.²³

Jól látható tehát, hogy a kinevezett kancellárok némileg nagyobb hatalommal bírnak, mint az eddigi gazdasági főigazgatók. Elviekben a fenntartói beavatkozás és kontroll

¹⁸ Magyar Bálint: Pórázon az egyetemek
<http://tinyurl.com/l66ka6y> (2014. 07. 13.)

¹⁹ Ld. 41/2005. (X. 27.) AB határozat és 39/2006. (IX. 27.) AB határozat

²⁰ 2014. évi XXXVI. törvény egyes oktatási tárgyú törvények módosításáról

²¹ Nftv. 13/A. § (1) bekezdés

²² Nftv. 13/A. § (1) bekezdés a) pont

²³ Nftv. 13/A. § (1) bekezdés e) pont

napjainkban is közvetlenül érvényesül a miniszter által kinevezett – de a szenátus által is jóváhagyott – gazdasági főigazgatókon, valamint a gazdálkodási szabályokon keresztül. Az Nftv. szerint: a fenntartó ellenőrzi a felsőoktatási intézmény gazdálkodását, működésének törvényességét, hatékonyságát, a szakmai munka eredményességét.²⁴ Gondoskodik a költségvetési szervként működő felsőoktatási intézmény éves költségvetési beszámolójának ellenőrzéséről,²⁵ a fenntartó a szakmai munka eredményességét és az intézmény működésének hatékonyságát a felsőoktatási intézmény által az éves gazdálkodásáról – a számviteli rendelkezések szerint – készített beszámoló alapján értékeli és indokolt esetben – megfelelő határidő tűzésével – intézkedést kezdeményez.²⁶ A gyakorlat ezzel szemben mégis azt mutatja, hogy a felsőoktatási intézmények gazdasági főigazgatóinak pozíciói jelenleg gyengék, az intézményi tanácsokban szavazati jog nélkül vesznek részt, így az esetleges egyéni erőfeszítéseik ellenére sincsenek abban a pozícióban, hogy a felsőoktatási intézményeket hatékonyságra kényszerítsék.²⁷

Az oktatók, kutatók, illetve tanári munkakörben foglalkoztatottak felett a munkáltatói jogokat továbbra is a rektor gyakorolja. A kancellár személye felett a munkáltatói jogokat a miniszter gyakorolja, de a felsőoktatási intézménnyel áll közalkalmazotti jogviszonyban.²⁸ Kinevezéséhez legalább három éves vezetői gyakorlattal kell rendelkeznie, amelyet felsőoktatási intézményben, gazdasági társaságban, a központi vagy területi közigazgatásban szerzett, valamint a törvény előírja a felsőfokú végzettséget,²⁹ de azt már nem határozza meg, hogy milyen szakterületről kell felsőfokú képesítéssel rendelkeznie. A szerény feltételeket azzal indokolták, hogy professzionális menedzsereket keresnek az egyetemek gazdasági vezetéséhez, így nem a papír, sokkal inkább a gazdasági élet más területein bevett gyakorlathoz hasonlóan hozzáértés, az alkalmasság, a kompetencia és a tapasztalat számít. Nem kis számban hallani azonban

²⁴ Nftv. 73.§ (3) bekezdés d) pont

²⁵ Nftv. 73. § (3) bekezdés g) pont

²⁶ Nftv. 74. § (2) bekezdés

²⁷ KPMG Consulting munkaanyaga (2001). Idézi: Szabó Tibor: Állami egyetem szervezetének és működésének elemzése és lehetséges fejlesztési irányai. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Budapest 2008. 116. o.
<http://tinyurl.com/l6afvpq> (2014. 07. 15.)

²⁸ Nftv. 13/A. § (4) bekezdés

²⁹ Nftv. 13/A. § (3) bekezdés

olyan ellenvéleményeket is, miszerint a „Kormány meghosszabbított karjaként működő kancellárok” a „pártkomisszárok” közül kerülhetnek ki, így sokkal inkább a politikai érdekek, mint a gazdasági racionalizáció a meghatározó.

Az eredeti törvénytervezet tartalmazta, hogy a kancellár „feladatait a rektorral együttműködve látja el.”³⁰ A parlament által elfogadott szöveg azonban a szerint módosult, hogy „feladatai ellátása során a rektor tekintetében fennálló együttműködési kötelezettségének köteles eleget tenni.”³¹

Abban az esetben, ha a felsőoktatási intézmény rektora nem ért egyet a kancellár valamely döntésével vagy intézkedésével, illetve intézkedés elmulasztását észleli, kifogásával fordulhat a fenntartóhoz.³² A felsőoktatási intézmények első számú felelős vezetője és képviselője továbbra is a rektor marad, mindazokban az ügyekben eljárhat, amelyeket jogszabály, szervezeti és működési szabályzat, kollektív szerződés nem utal más személy vagy testület hatáskörébe.

A fentiekből adódóan felmerül a kérdés, milyen kapcsolat szükséges a felsőoktatási intézmények, valamint az állam (Kormány) között ahhoz, hogy magas színvonalon szolgálhassák a művelődés, a tudomány, és oktatás szabadságát. Kocsis Miklós megfogalmazása szerint: „[l]ényeges, hogy az állam és a felsőoktatási intézmény közötti viszonyok tisztázottak legyenek, ugyanis kizárólag ez a dimenzió képes kiküszöbölni az olyan, esetlegesen előforduló belső aránytévesztéseket, amelyek már – akár gazdasági, akár tartalmi értelemben – a tudomány művelésének rovására mennek. E kapcsolatnak a tudomány szabadságának érvényesülése érdekében közösen viselt felelősség okán csak a szoros együttműködés lehet az alapja.”³³ A Magyar Rektori Konferencia (MRK) – az azóta elfogadott – T/311. számú törvényjavaslathoz kapcsolódó állásfoglalása is kitér a rektor és kancellár közötti viszonyrendszerre. Az MRK Elnöksége szerint: „[a]

³⁰ T/311 számú törvényjavaslat egyes oktatási tárgyú törvények módosításáról
<http://tinyurl.com/kctm9cu> (2014. 07. 10.)

³¹ Nftv. 13/A. § (2) bekezdés g) pont

³² Nftv. 74. § (4a) bekezdés

³³ Kocsis Miklós: A felsőoktatási autonómia elmélete és gyakorlata Magyarországon. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola. Pécs, 2010. 55. o.
<http://tinyurl.com/oppflvp> (2014. 07. 14.)

kettős vezetés kockázatot jelent, ezért a végrehajtási rendeletek kodifikációja során alaposan definiált, átgondolt viszonyrendszert szükséges létrehozni.”³⁴

A nagymértékű kormányzati beavatkozás persze indokolható azzal, hogy „ma már nem egyetemi belügy és nem az egyetemi autonómia körébe tartozik, hogy mi folyik az egyetem falain belül”,³⁵ de ez ismételten ahhoz a problémához vezet, hogy mi tartozik a felsőoktatási intézmények öngazgatása körébe, és mi az, amibe már az állam – jelentős közérdekből – beleszólhat.

A gazdasági autonómiával kapcsolatban megjegyzendő, hogy az államnak joga és egyben kötelessége is arra törekedni, hogy a felsőoktatási intézményrendszer „működőképes” legyen,³⁶ ennek érdekében „önmagában nem alkotmányellenes az, ha a jelenleginél hatékonyabbnak tűnő, új szervezetet hoz létre.”³⁷ „Egy új szervezet alkotmányosságának, alkotmányellenességének voltát nem pusztán léte, hanem az dönti el, hogy a neki szánt hatáskörök nem lehetetlenítik-e el az intézményi testületek Alkotmányban biztosított szerepkörének érvényesülését.”³⁸

A viták ellenére sokan egyetértenek abban, hogy a felsőoktatási intézmények tudományos és gazdasági vezetésének ilyen éles szétválasztásában lehet ráció, mivel az integrációval létrejött intézmények összetett és bonyolult szervezetek, amelyek nagy részben közpénzekből működnek. Ezeknek a szervezeteknek a vezetésére azonban nem mindig alkalmasak a tudós rektorok.³⁹ A felelős és elkötelezett vezetők felkutatása és megtalálása komoly kockázati tényező mindamellett, hogy a professzionális vezetés megteremtése kulcskérdés. Az oktatók és hallgatók mostantól joggal várhatják el, hogy a kormányzat képviselője biztosítsa a megfelelő működést. „Ha nincs elegendő vegyszer a kísérletekhez, ha baj van a tanulmányi adminisztrációval, ha késnek a pályázati

³⁴ A Magyar Rektori Konferencia Elnökségének állásfoglalása a T/311. számú törvényjavaslatról. Budapest, 2014. június 18.

<http://tinyurl.com/oxagd7w> (2014. 07. 13.)

³⁵ Az idézett szöveg Barakonyi Károlytól származik. Idézi: Szabó: i. m. 197. o.

³⁶ Kocsis: A felsőoktatási autonómia elmélete... 77. o.

³⁷ Kiss László alkotmánybíró különvéleménye a 41/2005. (X. 27.) AB határozathoz.

³⁸ Kocsis: A felsőoktatási autonómia elmélete... 77. o.

³⁹ „[A] magyar állam is levonhatja annak szervezeti konzekvenciáit (akár új, eddig ismeretlen típusú szervezetek létrehozásával is), hogy jelenleg pusztán a kollegialitás alapelvein működő javarészt a menedzsmentben járatlan laikusok vezette igazgatás jellemzi a felsőoktatást.” Kiss László alkotmánybíró különvéleménye a 39/2006. (IX. 27.) AB határozathoz

kifizetések, ha nincs nyomtatópapír, ha baj van a szakos/kari/bármilyen struktúrával stb., akkor már végképp semmi ok a rektort, tanszékvezetőt stb. számon kérni.”⁴⁰

V. A kancellárok kinevezése

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma 2014 júliusában tette közzé a pályázatokat az állami felsőoktatási intézmények kancellári pozícióira. A jelentkezőknek augusztus 12-ig kellett leadni pályázataikat, a 29 állami felsőoktatási intézmény kancellári posztjára több mint 160 jelentkező 300 pályázata érkezett. A pályázatok elbírálásának eredeti időpontja augusztus 31. volt, de a nagyszámú pályázóra tekintettel ez egészen október végéig tolódott, így a kancellárok nem tudták működésüket szeptember 1-jével megkezdeni. A pályázati anyagokat hattagú bizottság vizsgálta, majd szóban is meghallgatta a jelölteket, végül pedig véleményezték a reménybeli kancellárokat, ami alapján felterjesztették a kormányfőnek a lehetséges jelölteket. A pályázók között vállalatvezetők, banki, felsőoktatási és államigazgatási szakemberek is megtalálhatók voltak.⁴¹

Október végéig a legtöbb felsőoktatási intézmény élére sikerült alkalmas kancellárt találni, azonban 8 intézmény – az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, a Színház- és Filmművészeti Egyetem, a Pannon Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Szegedi Tudományegyetem, az Eötvös József Főiskola, és a Kecskeméti Főiskola – esetében eredménytelen volt a kancellári pályázat. A kinevezett kancellárok november 15-től kezdhetik meg munkájukat.⁴² A betöltetlen helyekre november 7-én új pályázat került kiírásra, amelyre a jelentkezők november 24-ig pályázhattak.

⁴⁰ Kancellár-korszak, kormányzati önsorsrontással. Egyetemi Polgár.
<http://tinyurl.com/oagg3hg> (2014. 07. 12.)

⁴¹ Palkovics: Több mint háromszáz kancellári pályázat érkezett.
<http://tinyurl.com/na6t7qb> (2014. 11. 23.)

⁴² Balog Zoltán átadta a kancellárok megbízási okiratait.
<http://tinyurl.com/nep6hyg> (2014. 11. 24.)

VI. Új felsőoktatási stratégia

A kormány a jelenlegi törvényi szabályozással létrehozta az állami felsőoktatás irányításának kancellári modelljét, amely révén elsősorban a fenntartó és az intézmények közötti hatékonyabb együttműködést, illetve a felsőoktatásra fordított források hatékony felhasználása feletti kontrollt kívánta biztosítani. Az újonnan kialakított rendszer azonban több problémás kérdést nyitva hagyott, amelyre a Kormány „Fokozatváltás a felsőoktatásban. A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai” elnevezésű stratégiában rá is mutat.⁴³ Kérdés azonban, hogy a stratégiában megfogalmazott célkitűzések milyen megoldás felé vezetnek.

Az egyetemek szakmai-tudományos és stratégiai-gazdasági irányításának szétválasztása

Az új felsőoktatási stratégia problémaként emeli ki, hogy a kancellár – mint a fenntartó képviselője – a hatályos szabályozás szerint az egyetem legfőbb szervének, azaz a szenátusnak a döntéseiben nem jelenik meg, lehetősége csupán az egyetértési jogig terjed, utóbbit is kizárólag a gazdasági következményekkel járó döntésekkel összefüggésben gyakorolhatja. Ennek okán szükségesnek tartják átgondolni az intézmény akadémiai, szakmai irányítási rendszerét.

A szenátus jelenleg az egyetemen belüli érdekeltségi köröket jeleníti meg, ezáltal az intézmény belső „erőviszonyait” képezi le. A tulajdonos kancelláron keresztüli képviselete nem elégséges, a fenntartó beavatkozási-irányítási szerepét mindenképpen meg kell jeleníteni. Ennek megvalósítási érdekében a Kormány célul tűzte ki az egyetemek szakmai-tudományos és stratégiai-gazdasági irányításának szétválasztását, amely a Magisztrátuson és a Konzisztóriumon keresztül valósulna meg.

A Magisztrátus tagjai a rektor és választott kari képviselők lennének, kizárólagos döntési kompetenciájukba a tisztán akadémiai, tudományos ügyek kerülnének. A Konzisztórium a kancellár elnökletével, a fenntartó által delegált gazdasági-társadalmi megbízottakból

⁴³ Fokozatváltás a felsőoktatásban. A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai.
<http://tinyurl.com/nhvdno3> (2014. 11. 23.)

állna össze. Hatáskörük a kancellári felelősségi körbe tartozó működtetésével kapcsolatos egyes, jelenleg szenátusi jogkörökre terjedne ki. A két testület együttes ülése, kiegészülve a hallgatók, a dolgozók, és az egyéb szervezeti egységek képviselőivel alkotná a jövőben a Szenátust, jogosítványait az egész intézményre tartozó stratégiai és bizonyos szabályozási, valamint személyi ügyek képeznék.

Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy az ismertetett stratégia csupán iránymutatásokat tartalmaz, kijelöli azokat a célkitűzéseket és feladatokat, amelyek az elképzelések szerinti hazai felsőoktatás kialakítása érdekében szükségesek, de korántsem véglegesek. Mi sem mutatja ezt jobban, minthogy egy hónappal a stratégia nyilvánosságra hozatala után Palkovics László felsőoktatásért felelős államtitkár úgy nyilatkozott, hogy a magisztrátusra vonatkozó elképzelés kikerül a koncepcióból, a szenátusra és konzisztóriumra vonatkozó pontokat pedig a rektorok és hallgatók véleménye alapján átdolgozták.⁴⁴

Operatív irányítás, a rektor és a kancellár

A kancellári rendszer bevezetésével a felsőoktatási intézmények irányítási modellje megváltozott, ezáltal szükségessé vált egyrészt a rektor tevékenységi köreinek újragondolása, másrészt pedig a rektor és kancellár fenntartó általi irányítási rendszerének kialakítása. A koncepció felveti egy központi kancellári hivatal, valamint az átszervezett Oktatási Hivatalból, és egyes háttérintézményekből egy új Felsőoktatási Hivatal létrehozását. A stratégia célkitűzése, a rektor és kancellár irányítási, értékelési és motivációs rendszerének megteremtése. Ennek érdekében egy teljesítmény alapú minősítési rendszer kidolgozását, a „bérplafon” feloldását, célkitűzésen alapuló ösztönző bérrendszer kidolgozását a rektor és kancellár irányítására vonatkozó operatív rendszer létrehozását határozta el. Ha azonban a kancellár nem teljesít megfelelően visszahívhatják, „[h]a olyat követ el, amit nem kellene, annak jogi és munkajogi következményei vannak”⁴⁵ – nyilatkozta Palkovics László.

⁴⁴ Palkovics: A szakmunkások érettségi nélkül mehetnének egyetemre.

<http://tinyurl.com/q8nejok> (2014. 11. 26.)

⁴⁵ Palkovics: A szakmunkások...

VII. Következtetések

A felsőoktatási autonómia – Alaptörvény szerinti – újragondolása az Alkotmánybíróság által újító jellegű megállapításokhoz vezethet. Bár az Alaptörvény 4. módosítása szerint „[a]z Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott alkotmánybírósági határozatok hatályukat veszítik”,⁴⁶ ez a rendelkezés nem zárja ki, hogy a testület megfelelő indokolás mellett felhasználja, esetleg hivatkozza korábbi megállapításait. Ahhoz azonban, hogy korábbi döntésével azonos következtetésre is jusson az Alaptörvénnyel való összhang vizsgálata során azonos, de legalábbis szoros tartalmi összefüggés szükséges.⁴⁷

A fent idézett Alkotmánybírósági határozatok a felsőoktatási autonómia védelmét egyértelműen a korábbi Alkotmány 70/F. és 70/G. §-ából eredeztették és ennek mentén ismerték el alkotmányos értékét. A 70/F. § rögzíti a művelődéshez való jogot, a 70/G. § pedig a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanulás és a tanítás szabadságát.⁴⁸ Ezzel szemben a hatályos Alaptörvény X. cikke külön rendelkezést tartalmaz a felsőoktatási intézményekre vonatkozóan, amely szerint: „A felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak, szervezeti rendjüket törvény szabályozza. Az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjét törvény keretei között a Kormány határozza meg, gazdálkodásukat a Kormány felügyeli.”⁴⁹ Ez alapján a tudományos autonómia – a korábbiakhoz hasonlóan –

⁴⁶ Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása 19. cikk (2)

⁴⁷ „Az Alkotmánybíróság feladata az Alaptörvény védelme. Az Alkotmánybíróság az újabb ügyekben felhasználhatja azokat az érveket, amelyeket az Alaptörvény hatályba lépése előtt hozott korábbi határozata az akkor elbírált alkotmányjogi kérdéssel összefüggésben tartalmazott, feltéve, hogy az Alaptörvény konkrét – az előző Alkotmányban foglaltakkal azonos vagy hasonló tartalmú – rendelkezései és értelmezési szabályai alapján ez lehetséges.

Az Alkotmánybíróság az egyes hatásköreiben eljárva alkotmány-értelmezést végez, akkor is, ha ez nem elvont, mint az Abtv. 38. § (1) bekezdése szerinti hatáskörben, hanem jogszabály vagy bírói döntés vizsgálatához kapcsolódik. Az egyes intézményekről, alapelvekről és rendelkezésekről kialakított értelmezése a határozataiban található meg. Az Alkotmánybíróságnak azokra az alapértékekre, emberi jogokra és szabadságokra, továbbá alkotmányos intézményekre vonatkozó megállapításai, amelyek az Alaptörvényben nem változtak meg alapvetően, érvényesek maradnak. Az előző Alkotmányon alapuló alkotmánybírósági döntésekben kifejtett elvi jelentőségű megállapítások értelemszerűen irányadók az Alaptörvényt értelmező alkotmánybírósági döntésekben is. [...] Másrészt az előző Alkotmány és az Alaptörvény egyes rendelkezései tartalmi egyezősége esetén éppen nem a korábbi alkotmánybírósági döntésben megjelenő jogelvek átvételét, hanem azok figyelmen kívül hagyását kell indokolni.” 22/2012. (V. 11.) AB határozat

⁴⁸ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról 70/F. § (1) bekezdés és 70/G. § (1) bekezdés

⁴⁹ Magyarország Alaptörvénye X. cikk (3) bekezdés

korlátlanul biztosított a felsőoktatási intézmények számára, a szervezeti és gazdálkodási autonómiát azonban az Alaptörvény szövege egyértelműen korlátozza.

Véleményem szerint a legnagyobb problémát mégis az jelenti, hogy az egyetemek életében szinte lehetetlen szétválasztani az oktatási-kutatási tevékenységet a gazdasági aspektusoktól. A kancellári rendszer így óhatatlanul – de nem feltétlenül – sértheti az egyetemek tudományos autonómiáját is. Létrehozása abban az esetben válthatja be maradéktalanul a hozzá fűzött reményeket, ha a főiskolák, egyetemek élére olyan magasan képzett szakmai vezetők kerülnek, akik az intézmény – és nem a politika – érdekeit tartják elsődlegesen szem előtt, és képesek együttműködni az akadémiai vezetéssel. Jelenleg is van a felsőoktatási intézményekben az állam által kinevezett és munkáltatásában álló felelős gazdasági főigazgató.⁵⁰ Előfordult már összetűzés gazdasági vezető és rektor között, amely jelentősen hátráltatta az intézmény hatékony működését,⁵¹ de van olyan intézmény is, amelyben a gazdasági vezető – együttműködve az akadémiai vezetéssel – teljesen professzionális menedzsment és gazdálkodási rendszert működtet, így de facto úgy működik, mint az elképzelések szerinti kancellár.⁵²

Nem véletlen tartja több jelenlegi egyetemi vezető kiemelkedően fontosnak a jövő kancellárjainak emberi és szakmai kvalitásait, valamint azt, hogy a Kormány milyen módon kívánja szabályozni a gazdasági és akadémiai vezető közötti viszonyt, hiszen ez lehet az együttműködés egyik kulcskérdése.⁵³ Bódis József, a Magyar Rektori Konferencia elnökének megfogalmazása foglalja össze legjobban a „kancellár-vita” problémáját: „Amennyiben kompromisszumkész emberek kerülnek ezekbe a

⁵⁰ A felsőoktatás átalakítás stratégiai irányai és soron következő lépései. Vitaanyag. 2013. május 31. 17. o.

<http://tinyurl.com/n9r9ef5> (2014. 07. 30.)

⁵¹ Ld. A Budapesti Corvinus Egyetem 2013 novemberében a gazdasági főigazgató leváltását kezdeményezte a nemzetgazdasági miniszternél. A rektor korábban már jelezte, hogy a főigazgató szerinte önkényesen dolgozik, és nem veszi figyelembe az egyetem érdekeit, ami működési zavarokhoz vezetett. A döntést az egyetemen kialakult helyzetet mérlegelve hozták meg, amelyért a szenátus elsődlegesen a gazdasági főigazgatót tette felelőssé, és amelyben az egyetem szakszerű működését és gazdálkodási tevékenységét már napi szinten veszélyeztetettnek ítélte. Forrás: A Corvinus szenátusa kidobná a gazdasági főigazgatóját.

<http://tinyurl.com/ne7za3p> (2014. 07. 30.)

⁵² A felsőoktatás átalakítás... 17. o.

⁵³ Agyagási Edit: Hogyan hat a felsőoktatásra az új kancelláriarendszer? Szakértők válaszolnak.

<http://tinyurl.com/lv8t4gp> (2014. 08. 03.)

pozíciókba, akik szeme előtt az egyetemek működésének megfelelő körülmények között való biztosítása lebeg majd, akkor jól is elsülhet a dolog. Ha azonban olyanok, akik csak a költségracionalizálást veszik figyelembe, akkor is, ha azzal minőségi romlást eredményeznek akár a kutatás, akár az oktatás területén, akkor nem abba az irányba haladnak majd a vezető hazai felsőoktatási intézmények, amelyet a kormányzat a közelmúltban kijelölt a számukra, vagyis a nemzetközi rangsorok top 200 helyezése felé.”⁵⁴

Mindezek alapján joggal remélhetjük, hogy a cél nem a kancellár, mint jelszó bevezetése, hanem a sokmilliárdos költségvetéssel működő intézmények professzionális menedzsmentjének és gazdálkodásának megteremtése. Ennek érdekében a jogszabályok megfelelő módosítása, amelynek következtében az intézmény gazdálkodási döntései a szakmai, tudományos alapfeladatok biztosítását szolgálhatják.

Újabb problémát okozhat azonban, hogy az új felsőoktatási koncepció a már törvényileg bevezetett kancellári rendszert kiegészítve további jelentős külső döntéshozó tényezőket akar beilleszteni a felsőoktatási intézmények vezetésébe. Az elképzelés szerinti Konzisztórium minden gazdasági-társadalmi kérdés körében kizárólagos jogosítvánnyal rendelkezne, ami ismételten az egyetemi autonómia kérdését veti fel, még akkor is, ha az Alaptörvény egyértelműen elválasztja az egyetemek gazdasági és tudományos autonómiáját, hiszen, ahogy arra már a korábbiakban is utaltam, a felsőoktatási intézmények működésében, döntéseiben e két terület elválasztása nem könnyű feladat, a legtöbb esetben összefonódik, de mindenképp hatással van egymásra.

⁵⁴ Agyagási: i. m.

Biró Zsófia

joghallgató, (PTE ÁJK), az ÓNSZ elméleti-történeti tagozatának tagja

Az európai egység gondolattörténeti gyökerei

„Egységben az erő!”

I. Lipót magyar király már a XVII. században találó megjegyzést tett: „Egységben az erő!”. Bár mindezt a török elleni háború kapcsán állapította meg (véltetően a kereszténység és birodalmának egysége miatt), de igaza lett. A kijelentést katonai és gazdasági összefogásra egyaránt kell értelmezni. Kezdetben csak kísérletek voltak a különböző birodalmi egységek egy kézben tartására, majd az idő múlása és a történelem tanításai folyamán felismerték, hogy a hatalom nem összpontosulhat egy ember markában, azt meg kell osztani. Ugyanakkor még így is a legnagyobb gazdasági (és katonai) befolyással rendelkező országok kerülnek ki nyertesek, nyomják a legnagyobbat az egység irányításának latjába.

Az Európa-fogalomtól a gyakorlat alapjainak lefektetéséig

Az Európa-fogalom

Időszámításunk kezdetén az „Európa” szó jelentősége eltörpült a Római Birodalom nagysága mellett. Először a Kr. előtt V. században különböztették meg földrészünket Ázsiától, így született az Európa fogalom, ugyanakkor a VII. századig csupán földrajzi kifejezésként szerepelt. A VII. századtól kulturális töltetet kap: Ami az Európa-fogalomnak alapot adott, az nem volt más, mint a római egyház és annak feje, a pápa. A nyugati keresztény területeket a VIII. század végére a frank hódítások fogták össze egy birodalmi rendszerbe. Ekkortól lett ténylegesen és tudatosan használatos az Európa

kifejezés. Az Európa szó igazi pályafutása a humanistákkal kezdődött a XIV. században, lényegében a latin egyház országait értelmezték a kifejezés alatt.¹

A XVII. század közepén Richard Zouche oxfordi professzor már azt javasolta, hogy az uralkodók küldjenek követeket, akik közös ülésen tárgyalják meg a birodalmak közötti közös ügyeket, vagyis megjelent az első tényleges együttműködésre-törekvés. 1693-ban William Penn részéről már felmerült egy európai parlament gondolata is.²

Az 1776-os amerikai függetlenségi háború szerepe sorsdöntő elemként szolgált az „Öreg Kontinens” egységbe foglalásának történetében. A gondolat olyan nagy emberekben is felötlött, mint La Fayette márki és Tadeusz Kościuszko. Sőt, Immanuel Kant is felszólalt az egységgondolat mellett egy 1795-ös, békekongresszust indítványozó munkájában. Földrészünk politikai térképe azonban erős szétagoltságot mutatott, így az együttműködés gondolata nem lépte túl a vágyálom küszöbét. Másrészt viszont egy összeurópai parlamenti gyűlés gondolatát több értelmiségi is támogatta a XVIII. században.³

Az elmélettől a gyakorlatig – neves képviselők

Victor Hugo képviselői fellépésével oroszánrészt vállalt a francia politikai életben, így az egységgondolat kialakításában. Grófi rangra emelése után bekerült a konzervatív értékeket képviselő Felsőházba. 1851 és 1870 között politikai emigrációban élt, majd később visszatérte után a szenátusban republikánus, demokrata és szocialista eszméktől vezérelten politizált. Jean Monnet-t és Robert Schumant száz évvel megelőzve javasolta az Európai Egyesült Államok (Európai Unió) létrehozását. Megfogalmazta elképzelését az Európai Egyesült Államokról, s nem félt egy lapon emlegetni az európai egységet az Amerikai Egyesült Államokkal, miszerint az “Amerikai Egyesült Államok és az Európai

¹ Kecskés László: EU-Jog és jogharmonizáció. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2003. 15-17. o.

² Kecskés: i. m. 21. o.

³ Kalmár Szilvia: Az egyesült Európa gyökerei. <http://www.federalists.hu/index.php/2013-04-30-08-07-52/az-eu-elnoekei> (2014.10.11.)

Egyesült Államok a tengerek fölött kezet nyújtanak egymásnak, kicserélik termékeiket, kereskedelmüket, iparukat, művészetüket, géniuszaikat”.⁴

Abbé de Saint-Pierre, „a jó abbé”, nevéhez kötődik az „Örök-béke tervezet foglalatata”. Szorgalmazta egy intézményrendszer felvázolását, mint például uralkodók között állandó szövetséget, melynek célja a *status quo* fenntartása. Az anyagi fenntartást a tagországok hozzájárulásából kívánta rendezni. Megfogalmazta a tagállamok kötelezettségvállalását: konfliktus esetén egymás között lemondanak a fegyveres úton történő konfliktusrendezésről, s a tárgyalásos módszert választják. Az esetleges szerződésszegővel szemben alkalmazandó eljárásokat is tartalmazta, úgy mint a fegyveres kényszer, s végül a szavazási eljárásban a többségi szavazás, hozott döntés, vétójog rendszert kívánta meghonosítani.⁵

Mazzini a „Nemzetek Szent Szövetségének” megalapozást szorgalmazta, ezért 1834-ben létrehozta az Ifjú Európa nevű szervezetet. Elképzelése az volt, hogy az egyes nemzeti szervezetek egy testvériség-okmányt írnak alá, amely a szabadság, egyenlőség, haladás elvein alapul. Mindezt az 1848-as forradalmak is megerősítették.⁶

„A XIX. század alapjaiban véve nem kedvezett a közös Európa gondolatának, mert az államok még most is inkább háborúk útján „rendezték” konfliktusaikat, valamint az öreg földrész államainak politizálásában egyre inkább és egyre erősebben jelentkezett a nacionalizmus, így a közös európai történelem „dicsőített és megideologizált nemzeti történelmekké töredezett.”⁷ Richard Coudenhove-Calergi gróf fejtegette ki először nézeteit a páneurópai egységgel kapcsolatban. Számos munkájában említette elsődleges célkitűzésként az európai egység létrehozását. A gróf ugyanis szükségét érezte, hogy a kétpólusú világban Európa ne hagyja magát elnyomni, illetve ne csatlakozzon egyik

⁴ Kun Tibor: Az egyesült Európa gondolata, XIX-XX. század. <http://www.c3.hu/~klio/klio992/klio108.html> (2015.01.22.)

⁵ J. Nagy László: Az európai integráció politikai története. <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/3325/1/EUINTEGR.pdf> (2015.01.22.)

⁶ J. Nagy: i. m.

⁷ Kun Tibor: i. m.

nagyhatalomhoz se, hanem saját magát képviselje a harmadik, önálló félként. Ezt csak egy egységes Európában látta megvalósíthatónak.⁸

Aristide Briand 1929. szeptember 5-én a Népszövetségben tartott beszédében vázolta fel elképzeléseit az európai államok közötti összefogás szükségességéről, első sorban gazdasági megfontolásból. Egy európai gazdaságpolitika létrejöttét sürgette, de az integrációs fejlődésnek az 1929-33-as gazdasági válság miatt esélye sem volt kibontakozni.⁹

A II. világháború után a harmadik erőt reprezentáló Európa az Amerikai Egyesült Államokkal és a Szovjetunióval szemben nem kisebb képviselőre talált, mint Winston Churchill, aki 1946. szeptember 19-én Zürichben beszédet mondott, melyben javasolta az Európai Tanács létrehozását és a francia-német kibékülést. Az Európai Egyesült Államokat az ENSZ égisze alatt és laza szövetséggként képzelte el. Egyike volt azoknak a politikusoknak, akik az elsők között szorgalmazták egy „Európai Egyesült Államok” létrehozását.¹⁰ Churchill górcső alá vette a II. világháborút, s arra a következtetésre jutott, hogy a tartós békét csak egy egységes Európa útján lehet biztosítani. Belefáradva a nem kevészer nacionalizmus fűtötte harcokba, híres beszédében arra bízta Európa népeit, hogy bizakodjanak a jövőben: „Európa nem engedheti meg magának, hogy a múlt sérelmeiből fakadó gyűlölet és bosszú vezérelje. Az igazságon, a könyörületességen és a szabadságon alapuló „európai család” újraalkotása felé „az első lépés csakis egy Európai Egyesült Államok felépítése lehet. Csak így adhatjuk vissza százmilliónyi dolgozó ember számára mindazt az örömet és reményt, amely nélkül nem érdemes élni.”¹¹

Beérik a munka, még inkább az elképzelések gyümölcse

⁸ Kalmár: i. m.

⁹ Kecskés: i. m. 22-23. o.

¹⁰ Várnay Ernő, Papp Mónika: Az Európai Unió joga. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest 2003. 31. o.

¹¹ Európai Bizottság: http://europa.eu/about-eu/eu-history/founding-fathers/pdf/winston_churchill_hu.pdf (2015.01.22.)

A keménykezű „Brit Bulldog” jól ismerte a II. világhágyés kegyetlenségeit, és azokat elkerölendő, síkra szállt az „Európai Egyesült Államok” eszméje mellett. Kezdeként az Európa Tanács felállítását javasolta. Európa nemzetei hallgattak a bölcs szóra, s 1948-ban részt vettek a Churchill elnökletével zajló hágyai Európa Kongresszuson, majd 1949. május 5-én létrehozták az Európa Tanácsot. Szintén Churchill vetette fel elsőként az egységes európai hadsereg ötletét is. Pontosan tíz év elteltével az Emberi Jogok Európa Bírósága is megkezdte működését.¹²

A gondolatörténeti áttekintés Robert Schuman és Jean Monnet neveivel zárul, tőlük számítjuk az európai egység gondolatainak valós összefoglalását, azok gyakorlati megteremtődését.

Vissza a múltba: a gyakorlat korai megvalósulásai

Az egység-gondaltok már a történelem korai szakaszában is foglalkoztatták az erős birodalmak uralkodóit. Néhány példát áttekintve érdekes párhuzamra lelhetünk a múlt gyakorlata és a későbbi idők elméletei között, már az ókori Rómától egészen a XIX. század elejéig.

Imperium Romanum

Az említett „Egységben az erő!” elméletet már az ókori Rómában is kiválóan tudták alkalmazni. A Római Birodalom legnagyobb kiterjedése idején, [Kr. u. 117](#)-ben, [Traianus császár](#) alatt körülbelül 5 900 000 km²-t tett ki. Ezzel uralma alá tartozott Itália, az Alpok, a Duna déli partvidéke, a germán területek északi részét leszámítva egész Nyugat-Európa, illetve Észak-Afrika, valamint a Közel-Kelet és Kis-Ázsia mediterráneumi partvidéke, a Balkán-félsziget, a Kárpát-medence nyugati és keleti része, valamint függőségi viszonyban a Fekete-tenger partvidéke. A Római Birodalom Nyugat-[Eurázsia](#) lakosságának hozzávetőlegesen felét foglalta magába.¹³

¹² Európai Bizottság: i. m.

¹³ Országos Széchényi Könyvtár: <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=009169>

A római hódításokat az első szakaszban – a pun háborúk lezárulásáig – a védekező imperializmus, a másodikban – a polgárháborúk kezdetéig – a tervszerű imperializmus, a principátus kialakulásáig pedig a nagy imperialista politika jellemezte. Az utóbbi két időszak valóban célzottan a birodalomépítéssel telt.

Ugyanakkor a *Pax Romana* kifejezése jól tükrözi a birodalmon belül megteremtendő béke fontosságát. Róma nem hozott létre homogén területi államot, a tőle függővé vált közösségeket nemzetközi szerződésekkel rendelte alá akaratának. A meghódított területek belső viszonyainak rendezését legnagyobb részben átengedte az uralma alá kerülteknek, azok megtarthatták önkormányzataikat, hazai jogukat, megkönnyítve ezzel a római uralom elviselését.¹⁴

Ha belegondolunk, az EU kapcsán is elmondhatjuk, hogy még nincs az USA integrációs szintjén, ugyancsak nemzetközi szerződések által létesít jogviszonyt tagállamai között ill. azok egymás közt, továbbá a tagországok szintén megőrizhették saját jogukat, kötelesek azonban az uniós jogból eredő kötelezettségeiket teljesíteni.

Ahhoz, hogy az ókori Rómában a meghódított területet egyben is lehessen tartani, megfelelő jogrendszerre volt szükség. Mint azt az Európai Unió esetében is megfigyelhetjük, Róma esetében is a középpontban a gazdasági érdekek álltak és

¹⁴ Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Budapest–Pécs 2014².

állnak. Ebből következik, hogy az egyik legfontosabb jogterület a birodalmon belüli és kívüli kereskedelem, avagy a *ius gentium*.

Ius gentium – az árucseré-forgalom közös joga

A köztársaság korszakában Róma kiterjesztette fennhatóságát a Földközi-tenger térségére, s megkezdte a népek magánjogi, elsődlegesen kereskedelmi viszonyainak egységes rendezését a *ius gentium* szabályaival. Mivel az egyes népek az ókorban saját joguk szerint éltek, kezdetben a Rómába érkező idegennek egy római patríciusnak, mint patrónusnak a közbenjárására volt szüksége ahhoz, hogy ügyleteket kössön, vagy jogi védelmet élvezzen.

Miután Róma kiterjesztette fennhatóságát az Appennini-félsziget területére (körülbelül Kr. e. 270-től), majd a pun háborúk nyomán uralma alá került az egész Mediterráneum, az árucseré-forgalom felgyorsulása következtében oly gyakorta merültek fel problémák,¹⁵ hogy az ilyen ügyek megoldására Kr. e. 242-től külön magisztrátust, úgynevezett *praetor peregrinust* rendeltek ki.

Ezt követően a korai császárság korszakában, amely a *Pax Romana* korszakaként ismeretes, a birodalom összterületét a császár ellenőrizte, s megkezdődött az egységes, központosított hatalom kiépítésének folyamata. Ez többek között a tartományok romanizálásával, a római polgári cím kiterjesztésével, valamint a *ius civile*, a *ius honorarium* és a *ius gentium* egységes *ius Romanum*má fejlesztésével vált megalapozottá.¹⁶

A folyamatot könnyen összevethetjük az Európai Unió fejlődéstörténetével: míg a Római Birodalom esetében birodalom részek, addig az EU tekintetében országok közti kereskedelemről beszélhetünk. Következő lépcsőfokként a *ius gentium* kiterjesztésével mindezt jogi keretek közé kezdték szorítani, míg az EU tekintetében a német-francia gazdasági együttműködésre, majd az abból kifejlődő, Olaszország és a BENELUX

¹⁵ Például melyik jog szerint kell szabályozni az ügyleteket vagy a peres ügyeket abban az esetben, ha az egyik fél római polgár, a másik pedig *peregrinus*, vagy ha a felek különböző tartományokból származó *peregrinusok*.

¹⁶ Benedek – Pókecz Kovács: i. m.

államok részvételével létrejövő Európai Szén- és Acél Közösségre gondolhatunk (1951. április 18.). Még tovább tekintve, az említett római császárkorban a központosításra és az egységesítésre helyeződött a hangsúly, miközben a birodalom csak terjeszkedett. Ezt az időszakot – az európai integrációt tekintve – a XX. sz. második felének feleltethetjük meg, mint az EU-s jogrendszer kezdeti fejlődési szakaszai, az integráció fokai, úgy mint: a legnagyobb kedvezmény elve, a belső egységes közös piac 1958-tól, vámunió 1968-ra, majd gazdasági és monetáris unió a Maastrichti Szerződés értelmében.

III. Alexandrosz¹⁷

Arisztotelész megállapítása szerint „a hellénség a világ urává lehetne, ha egységes államszervezetbe tömörülne”. Mint ahogy azt a térképből is láthatjuk, bár Alexandrosz egy egységes világbirodalom kiépítésére törekedett, azt erősen keleti orientációval tette. Legfeljebb közigazgatással kapcsolatos elképzelései – ami a perzsa közigazgatási rendszer átvételét jelentette (igyekezett a központi hatalom folytonosságát hangsúlyozni, de meghagyta a birodalomrészek viszonylag önálló igazgatását, akárcsak a rómaiak) – szolgálhattak mintául az európai egység gondolatok esetében. Alexandrosz birodalmának fő problémájaként azt emelhetjük ki, hogy túl nagyok voltak a különbségek a számos nemzetiség között, és túl kevés idő kínálkozott a rendszer

¹⁷ <http://tortenelemklub.com/okor/okori-goeroegoek/113-nagy-sanor-makedon-birodalma-tanulmany>

megszilárdítására. Az egyes országok a gazdasági-társadalmi fejlődés különböző fokán álltak, és minden nép más szokás-körrel, valamint politikai hagyománnyal rendelkezett.¹⁸ Alexandrosz halála egyet jelentett birodalmának halálával is, mert az egyes területeket csak laza közigazgatási rendszer foglalta egybe, mely az uralkodó személyében központosult, így lényegében párhuzamosan szűntek meg.¹⁹

A magyar véna: vajon miben gondolkozott Hunyadi Mátyás?

1463-ban Hunyadi Mátyás a bécsújhelyi megállapodás értelmében 80.000 aranyforint váltságdíj ellenében visszaszerezte III. Frigyesztől a Szentkoronát. Mátyás bevételeinek növekedésével párhuzamosan fejlesztette a hadsereget. Az 1460-as évek közepétől egyre több zsoldost fogadott fel. Ebből is látszik, hogy a XV. században még katonai alapon próbálták megszerezni és megtartani a hatalmat. Hadjáratokat indított Csehország és Nyugat felé is. Felismerte, hogy a törökök ellen csak szélesebb összefogással lehet védekezni, amihez a Német-római Birodalom erőforrásai nyújthattak segítséget, ezért Mátyás elérkezettnek látta az időt, hogy császárrá választassa magát, ez azonban csak terv maradt. Sikeres csehországi hadjáratát követően Brünmben, 1469. május 13-án cseh ellenkirállyá koronázták, hogy ezáltal választófejedelem lehessen, Podjebrád György csehországi uralmát azonban nem tudta felszámolni.

Célja véghezviteléhez, hogy Német-Római Császár, s talán így egy hatalmas, egységes birodalom – mely magában foglalta volna a magyar, cseh és német területeket – élén Közép-Európa ura lehessen, 1483-ban elfoglalta Alsó-Ausztriát, majd 1485-ben Bécsét, s a királyi székhelyet is ide helyeztette át. Tervét nem volt képes beteljesíteni, mert 1490. április 6-án, Bécsben váratlanul meghalt.²⁰

Visszatérve Podjebrád Györgyhez, talán az ő nevéhez fűződik az első európai egységterv a XV. századból, melyet az oszmán veszély hívott életre: „Szövetség és Konföderáció

¹⁸ Ez a helyzet az Európai Unió területén sem alakult eltérően – felmerül a kérdés: ez vajon jelenthet némi veszélyt az európai integrációra, vagy sikerül rajta túllépnünk?

¹⁹ Száray Miklós: Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2012. 61-64. o.

²⁰ Száray: i. m. 202-216. o.

Szerződés XI. Lajos, Podjebrád György és Velence között a török ellen”. Lényegében a három megnevezett hatalom köré tömörülésre szólította fel Európa keresztény államait a törökkel szemben.²¹

Napóleon hódításai és egységesítési törekvése

A legfontosabb tény, melyet Napóleonnál meg kell jegyeznünk, az a XIX. század eleji vámunió, amely a kontinentális zárlat keretén belül a britek elleni embargó bevezetésével (1806) kelt életre, valamint a napóleoni kodifikáció. A rendszer demonstrálta egy Európa-méretű gazdasági rendszer működőképességét. Ennek eléréséhez rögzös út vezetett, ám a „Kis Korzikai” viszonylag könnyen ment végig rajta.

Napóleon 1795-ben tűnt fel Párizsban, ahol a Konvent védelmét szolgáló seregek élére helyezték. Folyamatos győzelmei után 1799-ben államcsínyt hajtott végre, első konzullá nevezte ki magát. 1804-ben szintén a saját fejére helyezte az arany babérkoszorút, s ezzel császárrá lett, majd katonai diktatúrát vezetett be. Nem kérdés, az egységes Európa volt Napóleon nagy álma, természetesen saját irányítása alatt. Beiktatása után közigazgatási, katonai, oktatási és jogi reformok sorát hajtotta végre, melyek lényegi hatást gyakoroltak a francia társadalom fejlődésére, s az egységesítést előmozdítandó, hódításai után a megszerzett területekre is szándékában állt kiterjeszteni reformjait, valamint a napóleoni kodifikáció gyümölcseit, az 1804-es Code Civilt, az 1806-os polgári perrendtartást, a Kereskedelmi Jogi Törvénykönyvet 1807-ből, a Büntető Eljárásjogi Törvénykönyvet 1808-ból és az 1810-es francia Büntető Törvénykönyvet.

1800 és 1811 között a korzikai stratégia, zseni és császár kiterjesztette hatalmát Ausztriára, hatalmas területet nyert el Poroszországtól, megszüntette a Német-Római Császárságot, a tilsiti béke után ő lett Európa irányítója. 1809-ben lerohanta Spanyolországot és Portugáliát, majd még Dalmácia és a magyar tengeremlék is francia fennhatóság alá került. Ha hatalomvágya nem sodorja minden áron a cári

²¹ Hautzinger Zoltán: Prologus. <http://www.pecshor.hu/periodika/2004/Prologus.pdf>

Oroszország felé, akkor talán másképp alakult volna Európa történelme és Napóleon egységesítési törekvései célt érnek.

Napóleon egységesítési szándékaihoz nem fér kétség, ugyanakkor ismert, hogy a francia jog erőszakos kiterjesztésére történő próbálkozások nem jártak sikerrel a meghódított területeken, a császárság bukása után a francia és franciabarát területeket leszámítva mindenki visszatért saját jogának alkalmazásához.²²

Összegzés

Az európai egység gondolat történeti gyökereit, illetve múltbeli megvalósulásra tett egyes kísérleteit szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy a törekvés egy egységes Európára már a kezdetek óta fennállt, és létrejöttéig hosszú út vezetett, mely idő alatt az elképzelés sokat formálódott, de a cél nagyjából mindig azonos maradt: egy egységes, erős, a gazdasági és nagypolitikai érdekeket megfelelően kiszolgáló európai egység. A hosszú munka végül a modern korban az Európai Unióban öltött alakot, s napjainkban is formálódik a tagországok elvárásainak megfelelően.

²² Nemzeti Közszerolgalati Egyetem: Heti gondolat – Napóleon Bonaparte. <http://uni-nke.hu/hirek/2014/08/18/heti-gondolat-napoleon-bonaparte> (2014.11.10)

A fiúsítás, mint belpolitikai, öröklésjogi és különös női jogi jogintézmény

I. Preambulum a fiúsításhoz

Mint a legtöbb régi jogrendszer, így a magyar is, elsődlegesen a férfiaknak biztosított jogokat, a nőket igen sok szempontból mellőzte, s csak a XX. századtól érvényesültek az emancipációs törekvések. Legalábbis ez a közelmézelés. Dolgozatomban szeretném bebizonyítani, hogy a régi magyar jog igenis gondolt a nőkre, sőt, különös jogaik mellett egy igen sajátos joghelyzetet is tartogatott számukra, köszönhetően az Anjou gondolkodásnak, azon belül pedig elsősorban I. Károlynak, aki csak hatalmát kívánta megszilárdítani az országban, mégis egy rendkívüli intézményt hívott életre, a fiúsítást (*praefectio*).

Ha be akarjuk sorolni a jogintézményt, a nemessé válásnál kell keresgelnünk. Nemessé válni eredeti és származékos úton lehet; eredeti úton általánosan nyeri el a nemességet az, aki azt a királytól kapja, királyi adományként részesül benne, örökbe fogadják, királyi kegyből törvényesítik, ünnepélyesen honfiúvá fogadják, vagy fiúsítják.¹

A *praefectio* lényegében annyit tesz, hogy ha egy nemesnek nem született fiú gyermeke, akkor egy kiválasztott nő rokonát, legtöbbször a lányát nevezi meg örököseként, méghozzá férfiak módjára. Az aktus érvényesítéséhez királyi jóváhagyás szükségeltetett, mivel egyébként az ősi nemesi birtok magszakadás (*defectus seminis*) miatt háramlott volna a királyra, aki így az aktus engedélyezésével jóllehet adományos birtoktól esik el,

¹ Biró Zsófia: Hol éri meg nőnek lenni? Scriptura 2014/1. sz. 65-66. o.

de újabb hívet szerez magának, leginkább a fiúsított lány férjének, vagy leszármazóinak személyében. Tehát az uralkodó eltekintett a háramlástól, a nemesi család birtokban maradt, így kijelenthetjük, hogy a fiúsítás valós királyi adomány (*donatio regis*) és öröklés jogi intézmény is egyben. Ha a fiúsításért folyamodó nemesnek utólag törvényes házasságból fiú gyermeke született, a fiúsítás érvényét veszítette.²

A tanulmány a továbbiakban arra keresi a választ, hogyan nyilvánul meg a jogintézmény *sedes materiája*, mi az indító ok, amely miatt ily kegyet gyakorolt a király, illetve ki, mikor, milyen célt kívánt elérni az intézmény alkalmazásával.

II. A Leányfiúsítás (*praefectio*) esszenciái

A fiúsításnak több célja is volt. A király szemszögéből, hogy a rendkívüli és kivételes kegy gyakorlásával híveket szerezzen, vagy azokat megerősítse, lényegében saját hatalmának megszilárdítása. A nemes apa vérvonala továbbvitelének megvalósítását látta az intézményben: birtokai így nem háramlottak vissza a Szent Koronára, hanem lányára, rajta keresztül pedig fiú unokáira szálltak. Ha a fiúsítást nem az apa, hanem a leány jegyese, férje kérte, akkor arra következtethetünk, hogy a férj a király kegyeltjeinek egyikeként, felesége révén közvetetten részesült az adományban, illetve a szívességért cserébe maga a király várta el a hűséget.

Tehát a család és az utódok szempontjából a jogintézmény lényegi eleme, hogy a fiúsított nő gyermekei, mivel anyjuk jogilag férfi nemes, nemessé lesznek, anyjuk után öröklik a nemességet.³ Így a királyi kegyből következőleg a birtokok a család kezén maradnak. Egyértelmű, hogy a kor Magyarországon a birtok volt minden, a nemesség és a hatalom alapja. Nem csak presztízs, megélhetés, hanem a család fennmaradásának elengedhetetlen kritériuma. A fiúsítás segítségével nagyobb eséllyel elkerülhették az esetet, miszerint nincs örököse a családnak, és magszakadás következik be. Így, hogy a fiúsított nő gyermekei minden esetben nemessé lesznek, főleg ha még

² Czövek István: Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások – Első könyv: A' Személyekről. Pest 1822. 145-148. o.

³ Alsóviszti Fogarasi János: Magyarhoni magányos törvénytudomány elemei. Pest 1838-1839.

fia is születik, nagy valószínűséggel a család jövője, vérvonalának folyamatossága biztosítva van, nem kell tartani a megszakadástól.

Egyéb, a nők által jórészt ki nem használt előnyökkel járt, ha valaki jogilag férfi nemessé lépett elő. A *praefecta* elvileg azonos jogokkal rendelkezett, mint egy férfi nemes, s néhányban közülük – a jogintézmény lényege miatt nem volt kérdéses – a nemes hölgyek gyakorlatilag is részesültek, úgy mint: nemesi birtokszerzés, nemesi cím viselése, nemesi címer viselése, és nemesi tisztség viselése. A következő jogok szintén megillették őket, de a gyakorlatban nem éltek velük: közgyűlésen, országgyűlésen való megjelenés (fiúsított nemesek képviselőt/követet küldtek maguk helyett); adómentesség, ugyanis a nemes a vérével adózik, ha támadás éri az országot: honvédő háború (országhatáron kívülre az 1222-es Aranybulla értelmében nem köteles menni). Ez a jog kicsit nehezen megfogható, valószínűleg ilyen esetben a fiúsított nemes katonákat küldött ugyan, de ő maga nem vett részt a nemesi felkelésben. Nem lehet szabadságától megfosztani törvényes bírójuk ítélete nélkül (a nemes bírója pedig a király), továbbá csak tettenérés esetén lehet letartóztatni a következő esetekben: szándékos emberölés, rablás, útonállás, erőszakos közöszlész (női elkövető nem nagyon fordult elő), gyújtogatás, végül, de nem utolsósorban lopás esetén (1841-től váltó hamisítás miatt is).⁴

Tulajdonképpen a fiúsított nemes nőnél már csak az ország főméltóságai és a király rendelkezett több joggal.⁵ A jogintézménnyel kapcsolatos megállapításaink összegzéseként elmondhatjuk, hogy a fiúsított nőnél az összes, magyar nemesre vonatkozó jogok beállnak, nemre való korlátozás nélkül, ugyanis, mint azt már említettem, jogilag a fiúsított nő férfinak tekintendő (kivéve házasság jogi szempontból).⁶

III. Az első fiúsítás és regényes háttértörténete

1332. Az év, amikor Károly Róbert véghezvitte a történelem első fiúsítását.

⁴ Biró: i. m. 67. o.

⁵ Biró: i. m. 69. o.

⁶ Biró: i. m. 70. o.

„[...] De prelatorum baronumque nostrorum consilio et consensu, provida deliberatione prehabita, prefatam dominam Margaretham...cui domine licet de iure naturali atque positivo hereditas deberetur paterna, tamen quia huic iuri repugnat observata ab antiquo regni nostri Hungarie consuetudo, que non nisi masculinum heredem in patriam hereditatem succedi permittit, non obstantibus huiusmodi consuetudine statuto sive dispositiva ordinatione, de speciali maiestatis nostre gratia et plenitudine regie potestatis ac magnificentia principali in verum constituimus heredem et instituimus eam inter generationem suam Nadasd nuncupatam paterne hereditatis legitimum successorem, totam ipsorum Ladislai et Dyonisii paternam hereditatem, universas possessiones...dedimus, statuimus, donavimus et contulimus in perpetuam hereditatem.”⁷

„[...] Főpapjaink és báróink tanácsából és hozzájárulásával, miután előrelátó elhatározásra jutottunk, az előbb említett Margit úrasszonyt, László ispán leányát, kegyeltünk és hívünk, Magyar Pál mester hitvesét, mely úrasszonynak, jóllehet a természetjog és az írott jog alapján megilletné az atyai örökség, mégis mivel e joggal ellenkezik országunk, Magyarország régtől követett szokásjoga, amely csak férfi örököszt engedi az atyai örökségben örökölni, az efféle szokásjog nem akadályozván, végzéssel vagy rendelkező rendelettel felségünk különös kegyéből és a királyi hatalom teljességéből igazi örökössé tettük László és Dénes javaiban.”

Említett év november 8-án I. Károly Nadasd nembeli László leányát, Margitot atyja örökségében „igazi” vagyis férfi örökössé tette meg, mert 1316-ban a Kőszegiek kiirtatták a Nadasd nembelieket, s csak Margit maradt életben. 1332-ben, akkor már Magyar Pál feleségeként, a király privilégiumában jelentette ki a szóban forgó nemes

⁷ Georgius Fejér (ed.): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-IX. Budae 1829-1844. VIII/3. 592. o.

asszonyról, hogy apja minden birtokát úgy örökölheti, mintha fiú lenne. Ez a szokásjoggal merőben szembe ment, de a király hatalmának teljességével érvelt (*plenitudo potestatis*), ami ezt lehetővé tette.⁸

Vajon miért cselekedett így, a szokásjoggal tökéletesen ellentétben az uralkodó? Ahhoz, hogy a kérdésre a választ megtaláljuk, szükségünk van egy kis történeti áttekintésre.

Az Árpád-ház férfiágon történő kihalását követően egyre nagyobb területek kerültek befolyásosabb bárók kezére, akikről már-már kiskirályként beszélhetünk. Terület- és hatalomvágyuk pedig csak egyre nőtt. Ez az interregnum időszaka (bár király az éppen akadt, csak több a kelleténél).

Az egyik legerősebbnek a Héder nemzetség kőszegi ága bizonyult, Vas megyei központtal. Ezen ág gyökerei IV. Béla Henrik nevű bánjáig vezethetőek vissza. III. András megpróbálta a nádori, tárnokmesteri és szlavón báni tisztséggel lekenyerezni a Héder nembeli Kőszegieket, de nem járt sikerrel, sőt, a kinevezések által csak még nagyobb hatalmat adott a kezükbe (Kőszegi János nádor).

Egy másik nagy hatalommal bíró kiskirály, Csák Máté, 1301-re nádori címmel uralta Észak-Magyarországot (Vág menti Trencsén), egy másik Csák nemzetségbeli, Ugrin, pedig a Dráva, Száva vidékét. Északkeleten Aba Amadé, a Tiszántúlon a Borsa nemzetség „trónolt”. Somogy megyében Kőszegi János öccse Henrik bán volt a tartományúr, mely tény az első fiúsítás tárgyalásánál lesz releváns.⁹

Ilyen körülmények között próbált trónra kerülni Károly Róbert: kezdetben jóformán csak a horvát tartományúr és a nápolyi királyság hűbérura VIII. Bonifác pápa támogatta. 1301-ben Esztergomban meg is koronázták magyar királlyá, de nem a Szent Koronával és nem Székesfehérváron, amelyek viszont a koronázási rend szigorú kritériumai, így sokan nem ismerték el királyuknak. Ráadásul a kiskirályok ragaszkodtak hozzá, hogy a király választás útján legyen azzá, aki. A tartományurak a cseh Vencel (László király) mellett tették le voksukat. Meg is koronázták, de nem az esztergomi, hanem a kalocsai

⁸ Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. Budapest 1986. 251. o.

⁹ Engel Pál: Szent István Birodalma. Budapest 2001. 108-109. o.

érsek közreműködésével, mely ismét nem illeszkedett a koronázási rendbe, így Károly szemrehányást tehetett, s visszavonult kevés hívei egyikéhez, Csák Ugrinhoz.

A két király uralkodásával egyetemben megindult híveik közötti harc. A Kőszegiek átpártoltak Vencel oldalára és rövid idő alatt elfoglalták az egész Dunántúlt. Károly oldalán Csák Máté hódított el hatalmas területeket az északi vidékeken. Végül hosszú, véres harcok árán Károly és hívei kerültek ki győztesen, ugyanis VIII. Bonifác közbenjárására a magyar püspökök mellé álltak, továbbá Károly anyai ági nagybátyjai, Albert német király és Rudolf osztrák herceg nyomására a bárók többsége szintén Károly mellett sorakozott fel.

Válaszul a cseh király, jogosan féltve fiát, Vencelt, gyorsan haza menekítette a Szent Koronával együtt, ami rövid úton Ottó bajor hercegnél landolt, akit csak a Kőszegiek támogattak, s ez vajmi kevésnek bizonyult. Őt is megkoronázták, de két püspök és nem az esztergomi érsek, így ismét nem megfelelő módon ment végbe a ceremónia. 1307-ben Kán László Erdélyben elfogta és hazaküldte, a koronázási ékszereket pedig magánál tartotta. Immár csak Károly maradt az országban, félig-meddig legitim királyi címmel. 1307-ben legfőbb hívei, Aba Amadé, Borsa Kopasz, Csák Ugrin és még néhány főúr királyukká kiáltották ki.

1308-ban a maradék ellenálló főúr meggyőzésére ismét egyházi segítség érkezett, a pápa elküldte egy bíborosát, aki meggyőzte Csák Mátét és a Kőszegieket, hogy hódoljanak be, sőt, bár nem a szabályok szerint, de ő is megkoronázta Károly Róbertet. Sajnos még ez sem volt elegendő és Károlynak még két hosszú évet várhatott hön áhított hivatalos királyi címére. A Szent Korona Szokásjoga igen erősen élt az országban, így a legitimáláshoz tartani kellett a formát. A bíboros nagy nehezen rávette Kán Lászlót a koronázási ékszerek kiszolgáltatására, majd 1310. augusztus 27-én minden elvárásnak megfelelően megkoronázták I. Károly Róbertet, úgy, ahogy illik: Székesfehérváron, az esztergomi érsek, a Szent Koronával. Ezzel a mozzanattal véget ért az interregnum és kezdődött az újabb háborúskodás.

I. Károly próbálta tartani az egyensúlyt tartományurai között, de a királyi és egyházi javak visszaszolgáltatását követelte, továbbá, hogy a tartományurak ne kényszerítsék szolgálatukba a területükön élő nemességet. A konfliktus elhúzódó belháború sorozatba

torkollott. Elsőként Csák Mátéval küzdött meg a király, majd Észak-keleten folytak a harcok, ahol sajnos Károly Aba Amadéra, annak halála miatt, már nem számíthatott. Csák Máté is seregeket küldött, így került sor az első nagy ütközetre, a rozgonyi csatára, 1312-ben, ahol Károly Róbert és hősies serege kerekedett felül.

Csák Máté legyőzéséhez azonban további eszközök kellettek, így a király nyugati rokonaihoz és a cseh királyhoz fordult segítségért, ám ekkor már (1314) az ország bárói is megtagadták tőle támogatásukat, melyre a király hűtlenségük kinyilvánításával és tisztségeik elvételével reagált. Károly megkezdte kétségbeesett harcát királyságáért. Lovagjaira, az elhunyt Csák Ugrin területeire, valamint az egyházra és nyugati kapcsolataira támaszkodva csodával határos módon tartományról tartományra visszaszerezte országát, ráadásul minden egyes sikere után egyre többen csatlakoztak hozzá.

Károly a Kőszegiek ellen vívta a harcot, amikor a Borsák felrúgták a békét és szövetkeztek ellene. A lázadást gyorsan leverte, Aba Amadé fiaival együtt. Ismét Csák Máté ellen folyt a harc, miközben Kőszegi András behódolt. Kőszegi János viszont még ellenállt, s András is újra csatlakozott rokonához.

Erdély sorsát Szécsényi Tamás vajda döntötte el, amikor Kán László fiait is a király előtti meghajlásra kényszerítette. Már csak Csák Máté maradt hátra. Azonban mielőtt még Károly cselekvésre szánhatta volna el magát, Csák Máté meghalt, utód híján pedig uralma felszámolódott. 1323-ra beállt a nehezen kivívott béke.¹⁰

Károly hatalomra jutásának története meghatározta kedvezményezettjei körét, melyből később az új bárói réteg is kikerült. Míg az előző bárói réteg tagjai vagyonukra és származásukra támaszkodtak, addig az új Károlytól kapta a hatalmát, így hűek maradtak hozzá. Ilyen volt Szécsényi Tamás is, aki az ország második leghatalmasabb urává lépett elő, s akiről a későbbiekben majd bővebb szó esik.¹¹

Ha tüzetesen megvizsgáljuk a hatalmi harcokat, láthatjuk, hogy a Vas megyei Köcski Sándor nemes és sógora, Nádasd nembeli Gersei László, Károly híveinek vallották

¹⁰ Engel: i. m. 112-115. o.

¹¹ Fügedi: i. m. 195. o.

magukat a Kőszegiek közvetlen szomszédságában. Meggondolatlanságukért 1316-ban a Kőszegiek szabályosan lemészárolták a Gerseieket, csak Gersei Margit maradt életben, akit dajkája menekített meg, s ezek után nagybátyja, Köcski Sándor országbíró vette szárnyai alá, majd juttatta be az udvarba, ahol összeismerkedett Magyar Pállal. Köcskinek csak egyes birtokai veszttek oda, de revánsként három év múlva a királyi sereg vezéréként szétverte a Kőszegiek hadát.¹²

1332-ben érkezett az a történelmi pillanat, amikor Károly fiúsította Margitot apja, Gersei László és nagybátyja, Dénes birtokaiban. Az aktus több okból is határozottan Károly hatalommegszilárdítási-politikáját szolgálta. Első ízben, mert kiirtott híveinek egyetlen élő rokonát tette meg örökösül azok javaiban, nem pedig más idegent, lekötelve így a kedvezményezettet, s még inkább annak férjét. Másod ízben, mert a szóban forgó férj nem volt más, mint Magyar Pál. A király egyik kegyeltje, aki egyébként a mészárlást követően 1324-ben már kikérte egyszer magának Gersei László és Dénes Szent Koronára háramlott birtokait, melyeket meg is kapott, ám perlekedés okán birtokának megerősítését érezte szükségesnek, ennek tökéletes eszközét pedig Margit feleségül kérésében látta meg, igen jó érzéssel. Margittal kötöttett frigye után pedig kérte I. Károlyt, hogy tegye meg feleségét férfi örökös nélkül elhunyt apja és nagybátyja birtokaiban,¹³ mely kérésnek a király eleget tett.

IV. A fiúsítás virágkora, avagy egy I. Lajos belpolitikáját szolgáló jogintézmény

I. Károly halálával fia, Nagy Lajos lépett a magyar trónra, aki újra felfedezte az intézményt és rendszert csinált alkalmazásából. A király folyamatos háborúi miatt sok hős nemes lelete halálát a csatákban, olykor egész családok, vagy azok utolsó férfi tagjai már soha nem tértek haza. Így történt ez Zára ostroma alatt is. I. Lajos 1346. május 1-jén megindult a velenceiek által ostromolt Zára felmentésére, ahol pontosan két hónap múlva, július 1-jén egyértelművé vált, hogy nem győzhet, ezért visszavonult. Zára támogatás nélkül maradt és az év végén megadta magát Velencének.

¹² Fügedi: i. m. 238-239. o.

¹³ Holub József: A fiúsításról. Különlenyomat a Dr Klebersberg Kuno-Emlékkönyvből. 1925. 309. o.

Az ostrom során hősi halált halt Harsendorfer Ulving, aki vére utolsó cseppjéig küzdött a magyar király oldalán, ezért Lajos az otthon maradt egyetlen leány testvért, Erzsébetet, a család utolsó tagját rendkívüli és különös királyi kegyből fiúsította, „igazi örökössé” tette 1347-ben, s ezt Erzsébet kérésére 1353-ban megerősítette:

„[...] A nemes Erzsébet nevű úrasszony, hűséges hívünk és kegyeltünk, Konya mester, udvarunk vitéze, tudniillik a nagyságos férfiú, Tamás egykori erdélyi vajda, most udvarunk bírója (országbírónk) fiának a felesége, néhai Harsendorfer Ulving mester nővére felségünk jelenlétére eljőve, bemutatta nekünk bátyja, e néhai Harsendorfer Ulving, tudniillik Ecseg nevű vára összes birtoka és tulajdona felől szerkesztett levelünket, [...] kérvén felségünket, hogy [...] adományát és tulajdonát, amit számára tettünk, kegyeskedjük elfogadni, megerősíteni és hatályban tartani.”¹⁴

Az oklevél bevezetéséből kitűnik, hogy nem feltétlenül csak a dicső tett vitte arra a királyt, hogy fiúsítsa Erzsébetet. A nemes asszony ugyanis Lajos egyik leghatalmasabb bárója, Szécsényi Tamás fiának, Konya mesternek a felesége. Aki egyéb iránt szintén a király kegyeltje. Itt is felszínre kerülnek az Anjouk belpolitikai törekvései, mely hatalmuk megerősítésére szolgált, báróikon keresztül.

A fiúsító levél formáját kialakítva, Nagy Lajos Harsendorfer Ulving érdemeinek felsorolásával indokolja a szokásjoggal szembemenő fiúsítási aktust. Igen színesen írja le az érte harcolt és meghalt nemes elestét, mely nem maradhat megfelelő elismerés és jutalmazás nélkül:

„[...] néhai Harsendorfer Ulving mester hűséget és érdemes engedelmességet számoszor tanúsítván és fordítván és kiváltképp mégis erőszakos halála miatt, ami királyi méltóságunk dicsősége végett hadjáratunkban, „oroszlán bátorságával felvértezve” Zára városa előtt következett be. [...] vére ontásával férfiasan küzdvén és különböző életveszélyes sebeket szerezvén, tulajdon véréből izmosan felségünk szemei előtt rogyott össze, tetszésünkre érdemessé vált, [...]”¹⁵

¹⁴ Georgius Fejér (ed.): i. m. IX/2. 206. o.

¹⁵ Georgius Fejér (ed.): i. m. IX/2. 206. o.

Ebből is látszik, hogy az uralkodó híve szolgálatait jutalmazza az adománnyal, tehát afféle ellenszolgáltatás, melyért cserébe további szolgálatot és hűséget (*fidelitas*) vár. Ha pedig a király mindezt ellenszolgáltatás nélkül nyújtja, akkor jutalmaz, vagy kötelezettségérzetből teszi, esetleg új híveket szerez.¹⁶ A Harsendorfer Ulving és testvére Erzsébet esetében vegyes a helyzet: I. Lajos ugyan szolgálatért cserébe adományoz fiúsítás jogcímen, de kötelezettségérzetből is teszi, mert elhalt híve egyetlen élő rokona nem maradhat kárpótlás nélkül, és még hívét, Konya mestert is jobban lekötelezi. I. Lajos királyi kegyét gyakorolva megerősítette Harsendorfer Erzsébetnek adott fiúsítási levelét, s elrendelte annak iktatását.

Visszatérve a király érdekét szolgáló belpolitikához, érdemes kicsit jobban megvizsgálni a családi hátteret. Harsendorfer Erzsébet felesége a Kacsics nembeli Szécsényi Miklós, vagyis Konya mester¹⁷ volt, aki 1330 és 1342 között a király főétekfogójaként működött, majd 1346-ban Sáros és Nógrád ispánjaként szolgált. 1354-ben gömöri, 1360-tól 1362-ig pozsonyi főispán.¹⁸ Tisztségeiből kitűnik, hogy I. Nagy Lajos egyik kegyeltje, s így már érthető, hogy amikor a fiúsítás iránti kérelem benyújtása megtörtént a király felé, az nem habozott eleget tenni a kérésnek. Sőt, Konya mester az ország második leghatalmasabb birtokosának, Szécsényi Tamásnak az egyik fia. Szécsényi szintén az Anjouk egyik kivételes kedvencei közé tartozott; 1301 után rokonaival ellentétben Károly Róberthez csatlakozott a harcokban, részt vett a Rozgonyi csatában is. Nem csoda hát, hogy 1318-ban a király bizalmasaként tűnik fel, s ő megy leánykérőbe is. 1330-ban aradi, csongrádi, 1340-ben nógrádi ispán. Ő követte Nekcsei Dömötört a tárnokmesteri poszton.¹⁹ I. Károly a visszaszerzett várakból a legtöbbet neki juttatta, így Szécsényi az ország második legnagyobb magánvagyon birtokosává lépett elő. (Hasonló

¹⁶ Béli Gábor: Érdemek és adományok. Jura 1996/1. 19. o.

¹⁷ Konya fiai közül ketten is betöltöttek országbírói tisztséget, Simon nevű fia még ajtónállómesterként is szolgált. Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Budapest 1976. 188. o.

¹⁸ Bertényi: i. m. 110. o.

¹⁹ Bertényi: i. m. 108. o.

menyiségben csak Lajos kedvencei, a Lackfiak részesültek.)²⁰ Báró, majd erdélyi vajda, ispán, végül 1349-től országbíró lett 1354-ben bekövetkezett haláláig.²¹

A Szécsényi család népszerűségét igazolja, hogy másik fia, Milós, egyházi pályára lépett, először préposti, majd kétszer püspöki tisztséget töltött be. A Szécsényiek a század végén az ifjabb Garai Miklós körül csoportosuló főúri ligához tartoztak.²²

Tovább fokozva a hatalmi és nemesi viszonyokat, még egy házassággal is fűszerezhető az eset, miszerint Nagymartoni Pál öccse, Lőrinc, Harsendorfer Ulving egyik lányát vette feleségül, „akinek másik lányát Szécsényi Kónya vette el, így közvetett kapcsolat alakult ki Károly leghatalmasabb bárója Szécsényi Tamás, és leghosszabb ideig szolgáló országbírója között.”²³

Szép sorjában követték egymást I. Lajosnál a fiúsítások, részben azért is, mert ritkán háramlott vissza birtok a királyra, így a jogintézmény bevált eszköznek bizonyult e hiány pótlására.²⁴ Tökéletesen élt a fiúsítás adta politikai lehetőségekkel, s jutatta egyre több birtokhoz az Anjou-hű arisztokráciát, alakítva ezzel az udvar köreit. A királyi udvarban apródok, ifjak, lovagok és vitézek szolgáltak, s itt kaptak helyet az uralkodó bárói és főpapjai is.

Az Anjouk új vezetői rétegük megerősítésére, hűségessé tételére, lekötöztetésére tettek eredményes próbálkozásokat; az aktus a belső kör bevett jutalmazási módszerévé vált, szoros királyi kötések kialakítására szolgált.²⁵ Ugyanakkor az Árpád-kori arisztokrácia sem tűnik el, s ez arra enged következtetni, hogy köreikben a területeik megtartására képes, jó szervezői készségekkel megáldott nemesek helyezkedtek el. Az a család viszont, amelyik ez idő tájt kikerül az arisztokrácia belső köreiből, nagy valószínűséggel már nem fut be olyan karriert a történelem során, amire egyébként lehetősége lett volna. Károly Róbert új elitje vegyes formát mutat, régi nemesi családok épp úgy fellelhetők

²⁰ Fügedi: i. m. 195. o.

²¹ Engel: i. m. 124-125. o.

²² Bertényi: i. m. 188. o.

²³ Fügedi: i. m. 262. o.

²⁴ Fügedi: i. m. 255. o.

²⁵ Fügedi: i. m. 252. o.

köztük, mint akiket ő emelt fel magasabb méltóságra. Viszont a hűséget mindenkitől megkövetelte. Károly Róbert ügyködéseinek fia, Nagy Lajos szedte be gyümölcseit. Ebből is látszik, hogy a fiúsítás erősen elithez kötött intézmény, s valójában nem is női jog, hanem nemesi családok kiváltsága, a magvaszakadt apa, férj, fiúgyermek joga.

Talán az egyik legkiterjedtebb fiúsítás a Cudarak esetében történt. Elsőként 1353. július 25-én I. Lajos fiúsítja Szikszói (Aba nembeli) Péter leányát, Bulcsi Domonkos fia Simon, Cudar Péter fivére, királyi apród menyasszonyát apja javaiban.

Második esetben már magára Cudar Péterre, vagyis nejeire kerül a sor. 1356. augusztus 4-én Nagy Lajos Fónyi Balázs leányát, Cudar Péter mester diósgyőri várnagy (később bán és országbíró) feleségét fiúsítván, azt mondja, hogy ezt a kegyet Balázs már Károly Róberttől megkapta leánya számára.²⁶ Itt is, mint a legtöbb esetben a király megmagyarázza, hogy miért lépi át a szokásjog szabta határokat, az elhunyt érdemeit sorolja fel.

Látszatra az oklevél záradéka szinte már nem is fiúsításra utal, hanem egy szimpla öröklési rend változásra, mely ismét hatalmas királyi kegyről tesz tanúbizonyságot:

„[...] Ha megesnék, hogy Péter mester a mennyei bíró akaratából örökösök vigasza nélkül távozna e világból, akkor mondott úrnő felesége, Fonyi Balázs leánya a többször mondott birtokokat élete végéig békésen és háborítatlanul birtokolja, az úrnő halála esetén pedig Fonyi Balázs mondott birtokai és birtokjogai Péter mester fivérei [...] teljes jogába és tulajdonába szálljanak az előrebecsátott adományozásunk rendjében örök birtoklásra és bírásra. [...]”²⁷

Ahelyett, hogy magszakadás esetén a Fonyi birtokok visszaháramlanának a királyra, azokat Cudar Péter fivérei örökölhetik meg. Ezzel az intézkedésével I. Lajos dupla esélyt biztosít a birtokok Cudar kézben maradására. A valóság viszont az, hogy a férj kérte

²⁶ Holub József: Középkori fiúsítások. In: Turul: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. 41. kötet. Budapest 1927. 84-88. o.

²⁷ Nagy Imre (szerk.): Anjou-kori okmánytár I-VI. Budapest 1878-1891. VI. 495. o.

felesége fiúsítását, ezért ő is bekerült az oklevélbe, mint adományos; amennyiben feleségénél megszakadás állna be, úgy a birtok rá és rokonaira száll.

Szintén még 1356-ban Cudar Simon királyi apród elveszi feleségül az Aba nembeli Szikszai Péter lányát (akit, mint azt már említettük, 1353-ban fiúsítottak). 1360-ban ismét egy Aba nembeli, Rédei Dezső fia Jakab, két lányát, Annát és Margitot Cudar Istvánhoz és Cudar Miklóshoz (*aulae iuvenes*) adja feleségül.²⁸ Természetesen ezt a két lányt is fiúsították még 1360. október 8-án.²⁹

Hét éven belül mind a négy Cudar fivér megházasodott és mind a négy feleség fiúsítva lett. Lajos már igen nehezen tudta palástolni célját, a régi arisztokrácia birtokainak újraelosztását saját hívei közt. Ugyanakkor vélhetően szokásjoggal ellenkező volta miatt, továbbá mert nem mindenki részesült ilyen kegyben, az intézmény felháborodást váltott ki, főleg mikor Lajos már a köznemesség soraiban is kezdte alkalmazni. Bár ez a királyt nem különösebben zavarhatta, az 1360-as évektől lett csak igazán bevett módszer³⁰ a jogintézmény alkalmazása, egészen 1526-ig. Holub József hozzávetőleg 100-102 fiúsítást gyűjtött össze a mohácsi vész időszakáig.³¹

V. A kormányzóság és a fiúsítás

Említést kell még tennünk Hunyadi János kormányzóról. Hiába rendelkezett Hunyadi széles kormányzói jogkörrel, fiúsítani elvileg csak királyi beleegyezéssel lehetett. A kormányzót viszont nem zavarta e korlátozás, s híveinek előszeretettel állított ki fiúsító leveleket. A kormányzói jogokat alapul véve csak harminckét jobbágytelek nagyságáig állt módjában a birtokadományozás, de természetesen, ha érdekei úgy kívánták, túllépte azt. A jogintézményt, akárcsak az Anjouk, Hunyadi is hatalomkiépítési

²⁸ *Aulae iuvenes*, vagyis az aulához, a király belső köréhez tartozó ifjak. Ezért hát a rendkívüli és különös királyi kegy.

²⁹ Holub: Középkori fiúsítások. 84-88. o.

³⁰ Holub: A fiúsításról. 312. o.

³¹ Holub: Középkori fiúsítások. 84-88. o.

szándékkal alkalmazta, elsősorban török ellenes küzdelmeihez gyűjtött magának támogatókat a fiúsítás segítségével.³²

VI. A fiúsítás intézményének kettőssége

A fiúsítást két tényezőre bonthatjuk szét. A tág értelemben vett fiúsítás megegyezik az intézmény elsődleges céljával, vagyis az örökössé nevezéssel, és a szűk értelemben vett tényezővel, mely nem más, mint az adományozás. Uralkodói szempontból az adományozási mozzanat tekinthető jelentősebbnek, erre utal a fiúsító levél elnevezése, a *prefectionales et donationales*. Amennyiben a nemes, más választása nem lévén, leányára hagyta ősi és egyéb javait, tartania kellett oldalági rokonaitól, hogy azok a törvényes öröklés elvén követelni fogják lányától ősi jussait, ugyanis a rokonságot heted ízig tartották számon, mely valószínűleg az egyházjogból ered, ahol szintén heted ízig tilos volt a házasság. Viszont ezt nem lehetett megfelelően ellenőrizni, ezért 1215-ben leszállították negyed ízig.³³ Így szükségessé vált az öröklés törvényes elismerése, megerősítése, melyet a háramlási jog miatt csak a király adhatott meg. A *praefecta* birtokszerzését két öröklési szempontból közelíthetjük meg.

Ha a fiúsítás aktusa a nemes halála után történik, nemegyszer a férj kérelemre, akkor a birtokok már a király kezén voltak, s ő juttatja azokat közvetlenül a nőnek, ezért mondhatjuk, hogy a fiúsítás eredeti szerzősmód. Korábban a fiúsítás közel járt a teljes adományhoz, mivel a király mindkét esetben saját kezéből adományoz, tehát birtokot és tulajdonjogot is. A beiktatást követően az adományos lesz a tulajdonos. Ami kikopott a fiúsításnál, hogy általában az adományos birtok a harmadik generáció után visszaszállt a királyra, de erre a negyedik generáció a birtok- és tulajdonjog meghosszabbítását kérhette.

Másrésről viszont az örökössé kinevezett leányok „*hereditarie successionis iure*” címen jutottak családjuk ősi birtokaihoz, tehát nem idegen, új adományosként, hanem vérségi

³² Nagy Imre (szerk.): Sopron vármegye története. Oklevéltár II. Sopron 1891. II. 339. o.

³³ Holub: A fiúsításról. 314. o.

alapon örökölték. Ezek után levonhatjuk a következtetést, miszerint a *praefectio* vegyes jellegű öröklésjogi intézmény.

Werbőczy szerint csak az aktusból kifolyólag jutnak a leány örökösök az ősi birtokhoz és nem a vérségi kapcsolat okán, ami érthető, hiszen törvénykönyve már a XVI. század elejéről való, amikor az adományozási mozzanat kiemelt fontosságúvá lépett elő, ezzel szemben a XIV. század elején még a nemzetségi kapcsolatok (az Anjouknál a hatalmi viszonyok), így az öröklésjogi megközelítés nyomott többet a latba. Ellenben az első fiúsító levélből is látjuk, hogy a természetes vérségi kapcsolatot igyekszik Károly Róbert vérségi joggá formálni. A vérségi jog kapcsán megérthető így az a szabály is, hogy csak törvényes leányokat lehetett férfiúi mintára örökössé tenni. „*Legitime ex ipsius femore descendem.*”³⁴

Voltaképpen tehát adományozási, de öröklésjogi intézményként is tekinthetünk a fiúsításra. Ha az aktus szereplőit egyesével megvizsgáljuk, a következő megállapításokra juthatunk. A király szempontjából egyrészt beszélhetünk egy rendkívüli és különleges királyi adományozási kegy gyakorlásáról, amit viszont az öröklés és háramlási jog szabályainak keretein belül gyakorol, megváltoztatva azok törvényes rendjét. Az örökhagyó az intézmény öröklésjogi előnyeit élvezi, javai a családban maradnak. A fiúsított nő pedig szintén mindkét jogi irányból egyaránt részesül: mint királytól kapott birtokadomány, és mint a család ősi birtokainak örököse.

VII. Következtetések

Áttekintve a fiúsítás intézményének történetét, megállapíthatjuk, hogy míg Károly Róbert esetében a fiúsítás egyszeri gesztus, rendkívüli és különös királyi kegy gyakorlásaként nyilvánult meg, ezzel politikai üzenetet közvetítve bárói felé, azaz ő, a király az egyetlen és legitim úr az országban, addig Nagy Lajosnál (és később majd Luxemburgi Zsigmondnál) bevett intézménnyé alakul.

³⁴ Holub: A fiúsításról. 311. o.

A történelmi háttérből kitűnik, miként szolgált a jogintézmény az Anjou belpolitika egyik hathatós eszközeként, hogyan biztosította hatalmát Károly Róbert, Nagy Lajos, vagy éppen szerzett híveket Hunyadi János.

Egy biztos: a jogintézmény épp oly előnyös volt a nemességnek, mint az uralkodóknak. Nem csak egy öröklésjog intézményt, hanem családjuk, vérvonaluk továbbélését látták meg benne. A *praefectio* egyértelműen kiemelkedő segédeszköze volt minden királynak és királynőnek politikai céljaik eléréséhez.

Főszereplőnk, a fiúsított nemes nő szemszögéből vizsgálva a jogintézményt, elmondhatjuk, hogy a *praefecta* jogilag kettőt ér. Először is, mert nőnek született, így megilletik őt az alapvető és különös női jussok, másodszor pedig, mert a király, – általában a jövődöbéli vagy a nemes apa kérésére – rendkívüli és különös királyi kegyet gyakorolván férfiúi öröklési jogot adományoz, lényegében jogilag férfité teszi a nemes nőt. Az aktusból kifolyólag az uralkodó szert tesz egy újabb lekötöztetettre, sőt, többre, egy egész nemesi család támogatására. Tovább folytatva a sort, a nemes apának nem szűnik meg (jogilag legalábbis) a vérvonala és javai nem háramlanak vissza a Szent Koronára, a *praefecta* férje pedig nején keresztül várhatóan igen nagy vagyona teszt szert.

Végül, de nem utolsó sorban a fiúsított leány: nemes, nő, sőt, most már jogilag férfi, amiből még az is következik, hogy születendő gyermekeinek jogilag két apjuk lesz.

Ha még egy kicsit jobban elmélyedjünk a jogintézmény részleteiben, rálehetünk a fiúsítás tulajdonképpeni ékkövére: mint azt megállapítottuk, az alapvető és a különös női jogok is megilletik, a fiúsításból kifolyólag, s a *praefecta* jogilag férfi nemes: e fölött az ember fölött jóformán jogilag már csak az uralkodó, még inkább a Szent Korona áll, kitől e jogokat kapta. Csak és kizárólag az ország éppen regnáló uralkodója van jobb jogi helyzetben a fiúsított nemes nőknél.

A dolgozat végkövetkeztetéseként megállapíthatjuk, hogy nehéz eldönteni, vajon az uralkodó, esetleg az örökhagyó, vagy a fiúsított nő nyert a legtöbbet az aktuson. Véleményem szerint a kor jogi fejlettségét s annak irányait tekintve, egyértelműen a

fiúsított nő jutott oly mértékű többletjogokhoz és előnyökhöz, melyeket a fiúsítás intézménye nélkül nem érhetett volna el soha.

Cseporán Zsolt

doktorandusz (PTE ÁJK), az ÓNSZ titkára

A művészet szabadságának jogosultjai és a joggyakorlás alternatívái

1. A művészet szabadsága jogosultjainak kiindulópontja: a tudomány szabadságának alanyai

A művészetnél felmerülő szabadságjog alanyainak köre kapcsán célszerű a vizsgálódást a tudomány szabadságából kiindulva kezdeni. Ennek oka egyrészt, hogy mivel a művészet és a tudomány szabadsága egyaránt a szabad véleménynyilvánítás alapjogából származik, és egymásnak „testvérjogai”,¹ sokban hasonló szabályozás vonatkozik mindkettőre; másrészt, hogy a művészet szabadsága értelmezése kérdésében szinte semmilyen támpontot nem ad sem az Alkotmánybíróság gyakorlata, sem a szakirodalom – ellenben a tudomány szabadságával.

1.1. A tudomány művelésére vonatkozó szubjektív jogosultság²

Az Alkotmánybíróság megállapítása szerint „a magyar Alkotmány 70/G. §-a a tudományos élet szabadságának tiszteletben tartása és támogatása kimondásával, és annak deklarálásával, hogy tudományos igazság kérdésében állást foglalni csak maga a tudomány lehet kompetens, nemcsak alapvető jogállami és alkotmányos értéket nyilvánít ki, hanem szubjektív jogként fogalmazza meg a tudományos alkotás

¹ A két alapjog mind jellegüket, mind eredetüket és mind az alapjogi dogmatika rendszerében elfoglalt helyüket tekintve hasonlítanak egymásra (vö. az alaptörvényi szabályozás szintjével).

² Ld. Kocsis Miklós: A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon. Topbalaton, Budapest 2011. 97. o.

szabadságát”³ (ez a megállapítás annyiban módosul, hogy az azóta hatályba lépett Alaptörvény szövege a művészet és a tudomány szabadságát szabályozó részében a régi Alkotmányhoz képest megváltozott).⁴ A határozatban használt „szubjektív jog”-kifejezés azt jelenti, hogy a tudományhoz fűződő szabadságjog elvileg ugyan mindenkit megillet, az alapjog tényleges jogosultjai azonban csak a tudomány művelői.⁵ Ezen kívül a tudományos minőség meghatározásában – a tudomány autonómiájából adódóan⁶ – egyedül a tudomány művelői jogosultak dönteni.⁷ E megállapítás azonban szöges ellentétben áll az Alkotmánybíróság azon kijelentésével, hogy a tudomány szabadságához fűződő jogok kifejezetten a felsőoktatási autonómiát megtestesítő személyi körre terjednek ki;⁸ valamint, hogy a tudomány művelői és a tanszabadság hordozói az oktatók, a tudományos kutatók és a hallgatók.⁹ Ezzel az utóbbi mondatával a testület lényegében meghatározta a tudományos élet szabadságának alanyi körét, vagyis a tudomány minőség kérdésében állást foglalt – holott korábbi határozatát alapul véve e tárgykörben kizárólag a tudomány művelői lettek volna jogosultak dönteni.¹⁰ Az Alkotmánybíróság tehát – a jogalkotóval ellentétben – módot talált arra, hogy az alapjog alanyainak körét az Alaptörvény szövegéhez képest szűkítse. Ennek a problémának elsődlegesen az az oka, hogy az elvi és a tényleges jogosulti kör között eltérés van: elméletileg az alapjog alanya bárki lehet, valójában azonban csak azok a személyek, akik ténylegesen is „művelik” a tudományt.¹¹

³ 39/2006. (IX. 27.) AB határozat, ABH 2006, 498, 501

⁴ Az 1949. évi XX. törvény (a továbbiakban: Alkotmány) a „tisztetben tartja és támogatja” kifejezést használja, azonban az Alaptörvény a művészeti és a tudományos élet szabadságát csupán „biztosítja”. A régi szabályozással szemben – amely explicit módon megfogalmazta az állam alapjoggal szembeni tevékenységét: a tartózkodást („tisztetben tartás”) és a tevőleges kötelezettséget („támogatás”) – az Alaptörvény egyelemű szövege („biztosítja”) szűkíti az alapjog biztosításával kapcsolatos garanciák körét. Így a bekezdést értelmezve: az állam szavatolja az alapjog tárgyát, azonban nem tisztázza ennek a kezességvállalásnak a tartalmát. Kocsis Miklós: A tudomány szabadságának új konstitucionális keretei. *Közjogi Szemle* 2011/4. sz. 29-39. o.

⁵ Vö. 39/2006. (IX. 27.) AB határozat

⁶ A tudomány autonómiája elsősorban az egyén autonómiáját feltételezi: csak az autonóm egyén képes a tudomány művelésére – vagyis az autonómia biztosítása előfeltételezi a tudomány művelésének lehetőségét. Kocsis: A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon. 96. o.

⁷ 34/1994. AB határozat, ABH 1994, 177, 179

⁸ 39/2006. (IX. 27.) AB határozat, ABH 2006, 498, 501

⁹ 861/B/1996. AB határozat, ABH 1998, 650, 654

¹⁰ Kocsis: A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon. 97. o.

¹¹ Ez a probléma az alapjogi jogképesség és cselekvőképesség fényében érzékeltethető leginkább: az alapjogi jogképesség az alapvető jogok „birtoklását”, az alapjog cselekvőképesség pedig az alapjog

A fentiek világossá teszik, hogy az Alkotmánybíróság azon az állásponton van, hogy felsőoktatási autonómia alanyait, valamint a tudomány művelőit azonos alanyi körnek tekinti. E felfogás alapja valószínűleg az, hogy a tudomány szabadságához fűződő szubjektív jogot a testület státuszhoz kötötte, és azt állította, hogy akik jogállásukból adódóan a felsőoktatási autonómia alanyaivá váltak, automatikusan a tudomány művelőinek is tekintendők. Az Alkotmánybíróság véleményét azonban vitatva, osztom Kocsisnak azt az álláspontját, miszerint „a tudomány művelőjévé nem csak azok a személyek válnak, akik (bármiféle) jogviszonyt létesítenek valamely felsőoktatási intézménnyel, hanem azok is, akik olyan tevékenységet végeznek, amely – a tudomány művelőinek megítélése szerint – tudományos produktumot eredményez.”¹²

Az itt említett szabályozás, valamint értelmezés egy az egyben természetesen nem alkalmazható a művészet szabadsága alanyi körének meghatározására, azonban az Alkotmánybíróság ama álláspontja, analógiával átemelhető a tudomány szabadsága „testvérjogának” titulált művészet szabadsága esetére, hogy a tudományos élet szabadságának jogosultjai a tudomány művelői. *Azaz, a művészet szabadságának alanyai azok a személyek, akiknek a tevékenysége művészi produktumot eredményez.*

1.2. Felsőoktatási autonómia, mint a tudomány szabadságának egyik megjelenési formája

Az objektív intézményvédelmi kötelezettsége¹³ okán a tudomány és művészet (valamint az oktatás) biztosítása az állam egyik alapvető feladata, amely alkotmányos elvárásnak¹⁴ történetesen a felsőoktatási intézmények fenntartásán keresztül tesz eleget – az állam ugyanis akár akként is megvalósíthatná az alapjog védelmét, hogy egyetlen intézményt sem tart fent, csak biztosítja az Alaptörvényből következő „anyagi támogatást”.¹⁵ Ennek a kötelezettségnek való megfelelés a „felsőoktatási intézmények”

tényleges „gyakorlását” jelenti. *Petrétei József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei.* In: Kocsis Miklós: A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon. 98. o.

¹² Kocsis: A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon. 99. o.

¹³ Az államnak a tudomány és a művészet mint elvont jogintézmények védelmének kötelezettsége. *Chronowski Nóra – Drinóczi Tímea – Petrétei József – Tilk Péter – Zeller Judit: Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2006. 600. o.

¹⁴ Az Alaptörvény X., valamint XI. cikke.

¹⁵ Kocsis: A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon. 86. o.

kifejezés Alaptörvény szövegében való megjelenésével új nézőpontból közelíti meg a felsőoktatási autonómia közjogi szerepét, mivel eddig az csupán törvényi szinten volt szabályozva. Ez az új szerep pedig a felsőoktatáshoz való jog és a tudományos élet szabadsága közötti kapcsolat mentén – ti. az oktatás és a tudomány szabadságát vizsgálva – magyarázható.

A felsőoktatás kérdéskörének vizsgálata azért aktuális a művészet szabadsága kapcsán is, mert egyrészt közös kulturális gyökerekkel rendelkeznek, másrészt a művészet szabadsága megnyilvánulhat (a tudomány szabadságához hasonlóan) a felsőoktatásban is, nem csak azon kívül, mert a magyar felsőoktatási törvény külön szabályozza a művészeti felsőoktatási intézményeket.¹⁶

1.2.1. A tudomány szabadságának tartalma

A taláros testület 34/1994. (VI. 24.) Ab határozatában megállapította az oktatáshoz való jognak, illetőleg a tudomány szabadságának a szabadságjogokhoz való viszonyát: „szubjektív jogként fogalmazza meg a tudományos alkotás szabadságát, továbbá a tudományos ismeretek megszerzésének – magának a kutatásnak – és tanításnak szabadságát, mint az ún. kommunikációs alapjogok egyik aspektusát”.¹⁷ Ebből az következik, hogy az alapjog lényege az oktatás és a kutatás szabadságában keresendő, és tartalma a tudományos ismeretek megszerzése, illetve ezek terjesztése.¹⁸ A kutatás felöleli a tudományos kérdésfelvetést, a kutatási módszerek kidolgozását, ezek alkalmazását, valamint az eredmények értékelését. További elem a tudományos alkotás szabadsága, amelynek körébe tartozik mindaz, ami a kutatás szűk értelmezésébe nem illeszkedik (például ismeretek összefoglalása, rendszerezése, elméletek, modellek kidolgozása).¹⁹ Ezek alapján a tudományos élet szabadsága két formában: a

¹⁶ Ld. a 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról, XXIX. Fejezet, 61. A művészeti felsőoktatási intézmény.

¹⁷ 34/1994. (VI. 24.) AB határozta, ABH 1994, 177, 182

¹⁸ Ehhez igazodik az Alkotmánybíróság már fentebb tárgyalt állásfoglalása, miszerint a tudomány művelői és a tanszabadság hordozói az oktatók, a tudományos kutatók és maguk a hallgatók. Ld. 861/B/1996. AB határozat, ABH 1998, 650, 654

¹⁹ Kocsis: A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon. 78. o.

tudományos kutatáshoz való jogban, illetve a felsőoktatási autonómiában nyer értelmet.²⁰

A fentieket a művészet szabadságával összevetve, a művészet oldalán is megtaláljuk ezt a két elemet, amely a tudomány autonómiájának lényegét jellemzi. A kutatás művészeti élet szabadsága szerinti megfelelője az alkotómunka, az oktatáshoz való jog pedig a nyilvánossághoz közvetítéssel egyeztethető össze, azzal a különbséggel, hogy az oktatáshoz való jog szűkebb halmazt jelent, azonban a művészi alkotás nyilvánosságához közvetítése is lehet oktató jellegű.²¹

1.2.2. A felsőoktatás intézmények rendeltetése

Az állami intézményvédelmi kötelezettség – amellet, hogy az implicit módon megjelenik az Alaptörvény szövegében²² – a „felsőoktatási intézmények” kifejezés esetében más megvilágításba kerül, ugyanis az állam a felsőoktatási intézményeken keresztül teljesíti Alaptörvényben nevesített kötelezettségét. Ezt pedig azt jelenti, hogy a felsőoktatási intézmények rendeltetése ebben az aspektusban a „szervezett szabadság” biztosításában jelölhető meg.²³ Ennek következménye a felsőoktatási autonómia megléte, ami azoknak a jogosítványoknak a szabad használatát biztosítja, amelyek segítségével képes megvalósítani azokat a feladatokat, amelyek érdekében létrejött. Ennek pedig az az oka, hogy a tudományos munkára épülő kutatás és oktatás kizárólag autonóm körülmények között végezhető. Természetesen maga az intézmény nem kutat és nem is oktat, azonban számára is garantálni kell egy bizonyos fokú autonómiát, hogy meg tudja alkotni azokat a szervezeti szabályokat, amelyekkel a tudományos folyamatok szabadságát önmaga is biztosíthatja.²⁴

A fent vázolt tudomány szabadságával kapcsolatos megállapításra építkezve, az alábbiakban a művészeti élet szabadságának jogosultjait fogom bemutatni.

²⁰ Lános Petra: A tudományos és művészeti élet szabadsága. In: Az Alkotmány kommentárja (szerk. Jakab András). Századvég, Budapest 2009. 2608. o.

²¹ Ezt a megállapítást a kulturális jogok körébe tartozó alapvető művelődéshez való jogra alapozom, mivel nem csak egy tudományos eredmény, hanem egy művészi alkotás is a kultúra és a művelődés letéteményese lehet.

²² Vö. Alaptörvény X. cikk (1) és (3) bek.

²³ Kocsis: A tudomány szabadságának új konstitucionális keretei. 33. o.

²⁴ Uo.

2. A művészet szabadságának jogosultjai

Az Alkotmánybíróság és a szakirodalom által a tudomány szabadsága körében hozott álláspontok alkalmazhatósága a művészeti élet szabadságára a jogosultak esetén a legproblémásabb, ellenben még így is megfelelőbb kiindulópontként szolgál, mint a művészettel kapcsolatos direkt értelmezések bármelyike.

A tudományos élet szabadsága terén nyert kutatás eredményeit felhasználva, meglátásom szerint a művészet szabadságának alanyi körét két nagy halmazra bonthatjuk,²⁵ amelyek az állammal szemben támasztott alkotmányos követelményből, intézményvédelmi kötelezettségből kiindulva ragadhatóak meg. Az első halmaz a művészeti tevékenységet folytató személyeket öleli fel általánosan, míg a másik halmaz azoknak a művészeknek a körét tartalmazza, amelyek bizonyos (művészeti) intézmények keretein belül folytatják tevékenységüket. Ez utóbbi halmaz a tudományos életben belül megjelenő felsőoktatási intézmények jogi szabályozásához hasonlatos, így a művészet kapcsán is helytálló az a megállapítás, hogy ez a művészek előző, általánosabb körének részhalmaza. A következőkben e két szabályozási szint elemzésén keresztül kívánom meghatározni a művészet szabadságának jogosultjait.

2.1. A művészet szabadsága alanyainak köre a legtágabb értelemben

A művészeti élethez fűződő szabadságjog személyi körének meghatározásához az Alkotmánybíróság tudomány szabadsága kapcsán kifejtett álláspontja szolgál támpontként. A testület határozatában kimondja, hogy az államnak alkotmányos követelményként garantálnia kell, hogy a tudomány művelői a tudományos kutatások és a tudományos ismeretek terjesztésének szabadságjogát – alkotmányos keretek között – gyakorolhassák.²⁶ Az értelmezés analógia alkalmazásával irányadó a művészet szabadságára is: tehát az állam kötelezettsége, hogy a művészeti tevékenységet folytatók a művészi alkotómunka és az alkotás nyilvánosságra hozatalának

²⁵ Ez a csoportosítás a művészet (szabadság) minden egyes ágára, fajtájára vonatkozik, tehát általánosságban értendő.

²⁶ Vö. 34/1994. (VI. 24.) AB határozat

szabadságjogát gyakorolhassák. Ezzel az értelmezéssel implicit módon meghatároztuk a művészet szabadságának alanyait. Ám a jogosultak körének e fajta szűkítése – bár elég tág teret hagy a művészi kifejezésnek – túlságosan általánosnak és megfoghatatlannak tűnik a tudomány szabadságához képest.²⁷ Az alanyok további szűkítéséhez szükségszerűen egy használható művészet-fogalomra kell támaszkodni.

Az alapjogi dogmatika rendszerében értelmezhető definíció szerint a *művészet valamilyen tény vagy értékítélet művészi megformálása*. A tételmondatot átalakítva az alanyi oldal szemszögéből a következő művész-fogalmat kapjuk: *művész az, aki valamilyen tényt vagy értékítéletet művészi formál meg*. E definíció segítségével elérhető az a fentiekben lefektetett célkitűzés, hogy a művészet szabadságának alanyi körét anélkül határozzuk meg, hogy a definíció ne korlátozza magát a művészeti élet szabadságát.²⁸ Ez annak tudható be, hogy egyrészt az alapjogi terminológiában értelmezhetőek e fogalom elemei: *tény vagy értékítélet* a szabad véleményalkotás jogából ismert, amelyhez követelményként csupán annak *művészi formája* kötődik²⁹ – és ezzel meg is valósul a kellően nyílt meghatározás, mint a definícióval szemben támasztott másik követelmény, ugyanis kizárólag a szükséges, de mégis nélkülözhetetlen feltételeket emeli be a fogalomba. Ezen kívül a fogalomhoz kötődik a művészet szabadsága jellegéből adódó két tartalmi elem – ti. az alkotómunka és a nyilvánosságra hozás szabadsága³⁰ –, amelyekre egyaránt kiterjed a művészi életet védő szabadságjog tárgyi hatálya. Mivel azonban a két aspektus egymáshoz való viszonya a nyilvánossághoz közvetítés járulékos jellegében nyilvánul meg (azaz annak előfeltétele az alkotófolyamat), ennek mentén tovább szűkíthető a jogosultak köre, aminek eredménye az lesz, hogy a művészet szabadságának védelme azt illeti meg, *aki alkotómunkát azzal a céllal végez, hogy valamilyen tényt vagy értékítéletet művészi formáljon meg*. Ezt továbbfűzve azonban felvetődik a kérdés: az alanyok szemszögéből

²⁷ Ott ugyanis az Alkotmánybíróság expressis verbis meghatározta a személyek körét azzal, hogy az oktatókat, a kutatókat és a hallgatókat tekinti – megjegyzem: helytelenül – a tudomány szabadsága jogosultjainak is. 861/B/1996. AB határozat, ABH 1998, 650, 654

²⁸ Vö. Súlyom Péter: A művészetek szabadsága és az esztétikai ítéletek. *Iustum Aequum Salutare* 2007/2. sz. 97. o.

²⁹ A fogalom részletes elemzését ld. Cseporán Zsolt: A művészet szabadságával élő személyek alapjogi helyzete Magyarországon. In: A művészet szabadsága – alkotmányjogi megközelítésben (szerk. Kocsis Miklós – Tilk Péter). Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2013. 54-55. o.

³⁰ Vö. 24/1996. (VI. 25.) AB határozat

a két tartalmi elem, az alkotómunka és a nyilvánosságra hozatal szabadsága szétválasztható-e vagy az mindig ugyanazon személy(ek)re vonatkozik? A kérdés megválaszolásának a kulcsa a két elem művészi értékének vizsgálatában rejlik: azaz, ha külön személy végzi az alkotómunkát és a nyilvánossághoz közvetítést, és egymás tevékenységére nem hatnak, melyiknek a tevékenysége rendelkezik művészi tartalommal? Az, aki az alkotómunkában vesz részt nyilvánvalóan művésziileg értékelhető cselekvést folytat, mivel ő hozza létre a művészen megformált tény vagy értékítéletet, azaz az alkotást – tehát rá minden esetben kihat a művészet szabadságának védelme. A nyilvánossághoz közvetítést végző személy azonban semmilyen művésziileg elismert tevékenységet nem hajt végre az alkotás kapcsán. Így arra a végkövetkeztetésre juthatunk, hogy a nyilvánosságra hozás csak akkor részesül a művészet szabadságának oltalmában, ha azt az a személy végzi, aki az alkotómunkában, azaz a tény vagy értékítélet művészi megformálásában is részt vett. A két aspektus az alanyi oldalt tekintve tehát nem választható el egymástól, csak kizárólag a nyilvánossághoz közvetítő személy alapjogi jogvédelme hiányában.³¹

Ezek alapján, a fentieket összegezve, a legáltalánosabb értelemben azt illeti meg a művészeti élet szabadságjogának oltalma, aki alkotómunkát azzal a célzattal végez, hogy valamilyen tény vagy értékítéletet művészen formál meg, és ezzel művészi alkotást hoz létre. Ezen kívül fontos még megemlíteni, hogy a művészet szabadságának alanyi köre – a művészet szinte határtalan spektrumából kifolyólag – nem igazodik szükségszerűen semmilyen státuszhoz,³² csakúgy mint a tudomány szabadságának jogosultjai, így az általános körülhatárolásnak is elegendő, ha megmarad a fenti, kellően nyílt definíciónál, a taxatív felsorolás helyett.

³¹ Ez értelemszerűen nem azt jelenti, hogy a kizárólag nyilvánossághoz közvetítést végző személy nem részesülhet semmilyen jogvédelemben, csupán azt, hogy az a védelem nem a művészet szabadságának körébe esik (hanem például a szerzői jog oltalma alá).

³² Ezzel összefüggésben ld. Cseporán Zsolt: A művészeti alkotás szabadsága a gyakorlatban – Az alanyi kört megillető kiegészítő jogosultság. Jura 2014/2. sz. 189-195. o.

2.2. A „művészeti intézmények” autonómiájának szerepe a művészetszabadság alanyai kapcsán

Az Alaptörvény értelmében „Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát”,³³ amely megfogalmazás explicit módon nem tartalmazza az állam támogatási és tartózkodási kötelezettségét, ezzel szűkítve az alapjogokat megillető garanciális keretet. Meglátásom szerint azonban az (1) bekezdés szabadságjogot megszorító jellegét kitágítja a (3) bekezdés második fordulatában megfogalmazottak: „a felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak, szervezeti rendjüket és gazdálkodásukat törvény szabályozza”. Azzal ugyanis, hogy a jogalkotó a tudomány szabadságát a művészet szabadságával együtt, egy cikkben szabályozza, implicit módon ugyanazon a szinten rendeli őket oltalmazni az intézményvédelmi kötelezettségének eleget téve. Ennek következménye meglátásom szerint, hogy a két „testvérjog” közül egyikre vonatkozó rendelkezés, per analogiam a másik alapjogra is egyaránt vonatkozik.³⁴ Így tehát a felsőoktatási intézmény keretein belül a művészet szabadsága esetén is garantálni kell annak intézményi keretei között történő érvényesülését – azaz a művész és adott intézmény között létesített jogviszonynak a védelmét, amelynek célja, hogy az intézmény keretein belül alkothasson. Az intézményi autonómia azért szükséges, hogy a művészet szabadságának intézményi biztosítékeként funkcionáljon (emellett az érintett alanyi körök autonómiája az intézményi autonómia kereteiben gyakorta jobban is érvényesíthető).³⁵ A felsőoktatási autonómiában megjelenő alapjogok a kutatás szabadságán keresztül megvalósuló tudomány szabadsága, valamint az oktatáshoz való jog, amely egyrészt továbbosztható a tanszabadság mentén tanuláshoz és tanításhoz való jogra, másrészt a tudomány szabadságának a kutatás szabadságán kívül kifejeződő, másik részszabadságra, a nyilvánossághoz közvetítés szabadságára

³³ Alaptörvény X. cikk (1) bek.

³⁴ Ld. a művészeti alkotás megítélésére kizárólag a művészet „művelői” jogosultak [Alaptörvény X. cikkének (2) bekezdése].

³⁵ Vö. a tudomány és az intézmény autonómiája közti különbség. Kocsis: A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon. 96. o.

E megállapítások a művészet szabadsága kapcsán az ún. „művészeti intézmények” autonómiájában öltenek testet, amik csupán az alapjogok szükségszerű módosulásában különböznek a tudomány kapcsán tárgyaltakkal. A művészeti intézmények autonómiája azokat az autonómiával (önkormányzatisággal) rendelkező³⁶ intézményeket öleli fel, amelyek kereteiben művészi tevékenységet végeznek.³⁷ Ezen művészi intézmények szűk értelemben a felsőoktatási intézményeket jelentik, ugyanis azok keretein belül is lehetséges művészi tevékenységet folytatni;³⁸ tág értelemben pedig minden más, erre alkalmas intézményt felölel – de különösen színházakat, galériákat, koncerttermeket stb.³⁹ A megjelenő alapjogok, amelyek mentén elkülöníthető a két alapvető jog kapcsán felmerülő intézményi autonómia, szükségszerűen nem a tudomány szabadságához, hanem a művészi élet szabadságához fűződnek. A tudományos élet szabadsága felsőoktatási megjelenése során a kutatás szabadságának a művészet szabadságnál az *alkotómunka szabadsága* felel meg. A tudományos és művészi alkotás szabadságának általános tartalmát a tudományos és művészeti értékkel rendelkező produktumok szabad előállításának jogát jelenti.⁴⁰ Ez a tudomány szempontjából a kutatás szabadságával azonos, ami felöleli a tudományos kérdésfelvetést, a kutatási módszerek kidolgozását, ezek alkalmazását, valamint az eredmények értékelését – amely a tudományos eredmény de facto előfeltétele. A felsőoktatási intézmények másik alapjoga az oktatáshoz való jog, amely a tanszabadsághoz igazodva, tanuláshoz és tanításhoz való jogra bontható. A művészeti élet szabadsága kapcsán ez az oktatáshoz való jog a művészet szabadságának második eleméhez kötődik, a nyilvánosságra hozatalhoz, mivel az oktatás mindenképp nyilvánosságot követel meg. Ezen kívül egy művészi tevékenységnek lehet olyan hatása, amely az oktatáshoz közvetve kapcsolódik és a művelődéshez való jogon keresztül

³⁶ Itt az autonómia önigazgatást jelent (Vö. felsőoktatás autonómiájának jelentésével. Kocsis: A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon. 96. o)

³⁷ Vö. Kocsis: A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon. 96. o.

³⁸ A művészet (és a tudomány) szabadsága a kulturális jogok nagy csoportjába tartozik, ezen kívül pedig a művelődéshez való jog (esetleg azon belül még a tanszabadság) kapcsolhatja a művészetet a felsőoktatáshoz.

³⁹ Ezek lehetnek államilag létrehozott vagy (a magánintézetek esetében) támogatott intézmények. Kocsis: A tudomány szabadságának új konstitucionális keretei. 33-35. o.

⁴⁰ Vö. „Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát (...)” [Alaptörvény X. cikk (1) bek.]

érvényesül.⁴¹ Végül az alkotófolyamat szabadságát (tudománynál kutatás szabadsága) a nyilvánosságra hozással, illetve a művelődéshez való jogon keresztül kifejeződő közvetett oktatáshoz való joggal (tudománynál kizárólag oktatáshoz való jog) pedig maga a művészi alkotás (tudománynál tudományos eredmény) köti össze, ugyanis kizárólag azt lehet nyilvánosságra hozni, ami már elkészült – és az alkotómunkának is egy művészi alkotás megformálása a célja.⁴² Az ún. művészeti intézmények elemzése során is beigazolódott tehát a művészet szabadsága részelemeinek – ti. az alkotómunka és a nyilvánosságra hozatal szabadsága – helyessége, habár a művész egy intézmény keretein belül végzi tevékenységét, az mégis a művészi élet szabadságának oltalma alatt áll.

Fontos ezen kívül megjegyezni, hogy maga a művészi intézményt nem illeti meg a művészet szabadsága: az kizárólag az egyén, mint a művészi tevékenységet végzőnek a joga. A művészeti intézmény funkciója az, hogy keretet biztosítson az egyének (művészek) szabadságának érvényesüléséhez. Ezért őket nem az alkotómunka szabadsága, hanem a művészeti öngazgatásnak az az aspektusa, amely az őt alkotó egyének szabadságát biztosítani tudja.⁴³

A művészi szabadság kizárólag a művészi tevékenységet ténylegesen folytató egyéneket illeti meg, különféle szerveződések – legyenek azok akár civil szervezetek, akár köztestületek – nem. Ez a megállapítás azzal magyarázható, hogy a művészetet folytató egyének teljes művészi szabadságukból – a művészeti műhelyjelleg érvényesülése érdekében – átruháznak bizonyos funkciókat olyan egységekre vagy testületekre, amelyek ebből a forrásból eredeztetik saját autonómiájukat. Az ily módon létrejövő intézményeket tehát saját jogon nem a művészeti élet szabadsága, hanem az őket alkotó egyének művészi szabadságából származó „művészeti öngazgatáshoz való jog” illeti meg, amely – műhelyjellegéből és a köztestület céljából fakadóan – keretet biztosít az egyén szabadsága érvényesülésének. Így az Alaptörvény szövege a Magyar Művészeti

⁴¹ Például egy középiskolai kötelező olvasmány színpadi előadása – azaz művészi intézményen keresztül (színház) folytatott művészi tevékenység művelő, oktató hatású is lehet.

⁴² Ugyanez mutatis mutandis vonatkozik a tudományra is.

⁴³ Vö. Kocsis: A tudomány szabadságának új konstitucionális keretei. 34. o.

Akadémia (a továbbiakban: MMA)⁴⁴ művészeti – és a Magyar Tudományos Akadémia tudományos – autonómiája terén pontatlannak minősíthető,⁴⁵ miszerint a művészeti élet szabadsága jogosultjainak köre felöleli a jogi személyek bizonyos részét – mivel az a véleménynyilvánítás alapjogának szabadságjogi jellegéből kiindulva (személyiség szabad kibontakozása),⁴⁶ szorosan az individuumhoz kötődik.⁴⁷ Ugyanezt támasztja alá az Alkotmánybíróság egy korábbi állásfoglalás is:

„Kivételes esetben előfordulhat ugyan, hogy valamely állami szervet alapjogi sérelem ér. Ez azonban csak akkor fordulhat elő, ha az állam által fenntartott szerv az alapjog gyakorlásával szoros kapcsolatban áll, különösen ha kifejezetten azzal a céllal jön létre, hogy az egyén alkotmányos alapjoga gyakorolható legyen (illetve az alapjog gyakorolhatóságának mintegy feltételeként jött létre, pl. egyetemek és az oktatáshoz való jog, tudományos élet szabadsága; a Magyar Tudományos Akadémia és a tudományos élet szabadsága; múzeumok, színházak és a művelődéshez való jog; stb.). Az állami szerv alapjogséremlének azonban minden esetben visszavezethetőnek kell lennie az egyének jogaira.”⁴⁸

A fentiek alapján a művészet szabadságának alanyi köre művészi tevékenységét végezheti mind intézményi keretek között, mind azon kívül egyaránt, úgy, hogy a művészi szabadsághoz való joga egyik esetben sem csorbul, sőt: az intézményen belüli alkotás bizonyos tekintetben erősebb garanciális kerettel szolgál, mint a „független” művész esetében. A két alapjoggyakorlási mód között a különbség abban mutatkozik meg, hogy a művészeti intézményi autonómia részhalmaza a művészet szabadságának,

⁴⁴ Erről részletesen ld. Kocsis Miklós – Kucsera Tamás Gergely: A kultúraigazgatás aktuális közjogi és közpolitikai kérdéseiről – a Magyar Művészeti Akadémia megjelenéséhez kapcsolódóan. In: Kocsis Miklós – Tilk Péter (szerk.): A művészet szabadsága – alkotmányjogi megközelítésben. Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2013. 9-26. o.; Cseporán Zolt – Kocsis Miklós: Jogalkotás a kulturális igazgatás területén – esettanulmány a Magyar Művészeti Akadémia szabályozási rendszeréről. Kodifikáció 2014/1. sz. 16-24. o.; valamint Cseporán Zolt – Kocsis Miklós: A kulturális igazgatás aktualitásai Magyarországon. Új Magyar Közigazgatás 2014/3. sz. 21-28. o.

⁴⁵ Ezzel ellentétben ld. 18/2014. (V. 30.) AB határozat

⁴⁶ Cseporán Zolt: A művészet szabadságával élő személyek alapjogi helyzete Magyarországon. In: Kocsis Miklós – Tilk Péter (szerk.): A művészet szabadsága – alkotmányjogi megközelítésben. Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2013. 62. o.

⁴⁷ Vö. „(...) a szerzői jog csak a mű megalkotóját illetheti, (...) szerző – a mai jogfelfogás szerint – csak ember lehet”. Nagykomentár a szerzői jogi törvényhez (szerk. Gyertyánfy Péter). Complex Kiadó, Budapest 2014. 99. o.

⁴⁸ Ld. 198/D/2008. AB végzés, ABH 2009. 2961, 2962

így az intézmények részletszabályokat támaszthatnak a művész irányába; valamint az önrendelkezési joguk külön-külön eltérő lehet attól függően, hogy az állam létrehozta vagy csupán támogatja. A két alapjogpár – ti. a tudomány szabadsága és a felsőoktatási autonómia, valamint a művészet szabadsága és a művészeti intézményi autonómia – hasonlósága abban áll, hogy mindkét viszonyban megegyeznek az alapjogok jogosultjai. A tudománynál az Alkotmánybíróság helytelen értelmezése miatt; a művészetnél pedig azért, mert egyrészt nem jelölték ki egyik halmaznak sem az alanyait, másrészt mert nem is lehet és nincs is szükség erre a körülhatárolásra, mivel az, pont ebből a meghatározásból, a művészet szabadságának korlátozásához vezethet.

Következtetések

A fentiek alapján leszögezhető, hogy a művészet szabadsága alanyi körének értelmezése nem követi a tudomány szabadsága kapcsán megállapított alkotmánybírósági döntéseket, csupán a testület alapkőként lefektetett ama megállapítása szolgál analóg módon kiindulópontként, hogy a művészet szabadságának alanyi hatálya alá a művészeti tevékenységet folytató személyeknek a köre tekinthető. Ehhez az alaphoz szorosan kapcsolódik a kimunkált, alapjogi rendszerben alkalmazható művészet-fogalom, amelynek segítségével tovább szűkíthető az oltalomra jogosultak köre az alkotómunkát végzők személyére, anélkül, hogy ezzel a meghatározással magát a művészi élet szabadságát korlátoznánk.

A művészi tevékenységet folytató egyének e szabadságjogukkal egyaránt élhetnek „függetlenül” és intézményi kereteken belül is. Ez utóbbinak a létjogosultsága az Alaptörvény által szabályozott felsőoktatási intézmények autonómiájából, mutatis mutandis fakad, és művészeti műhelyként szolgáló ún. művészeti intézményeken keresztül valósul meg, azzal az eltéréssel, hogy míg a felsőoktatási intézményeket az Alaptörvény és a felsőoktatási törvény is szabályozza, addig ez a művészet kapcsán nem ilyen egységes – ráadásul a szabályozás szintjei is intézményenként eltérhetnek egymástól.

Ezek mellett fontos kijelenteni, hogy e művészeti intézmények, valamint a MMA sem rendelkezik saját jogon művészi autonómiával, ugyanis azok kizárólag az egyénekhez fűződnek, a művészi tevékenység tényleges folytatóihoz. Azaz művészi élet szabadságához való joguk csupán az egyének szabadságából fakadó, átruházott jogosultságokra terjed ki, amely megállapítás összhangban áll a létrehozásuk általános céljával: a művészek művészi alkotótevékenységéhez egy intézményi garanciákkal felruházott kerettel szolgáljon.

Daka Marija – Kovács Mihály

joghallgatók (PTE ÁJK), az ÓNSZ közjogi tagozatának tagjai

Az előzetes döntéshozatal kezdeményezésének magyarországi tapasztalatai, különös tekintettel az Európai Bíróság nagytanácsban hozott döntéseire

Az EUMSz. 267. cikke értelmében a tagállami bíróságok valamely jogkérdésben uniós jogi norma értelmezése, illetve a szekunder uniós jogi normák érvényességének megállapítása érdekében az Európai Unió Bíróságához (a továbbiakban: Bíróság) fordulhatnak előzetes döntéshozatali eljárás (a továbbiakban: eljárás) kezdeményezése érdekében.

Hazánk a 2004-es csatlakozás óta az eljárás kezdeményezésének lehetőségével számos alkalommal élt. "Nemzetközi" viszonylatban is kiemelkedően intenzív a magyar bíróságok általi előterjesztések száma, ezt a következő ábra éves bontásban szemlélteti.¹

¹ Az Európai Unió jogának alkalmazása: az előzetes döntéshozatali eljárások kezdeményezésének tapasztalatai elnevezésű joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye. http://www.lb.hu/sites/default/files/joggyak/az_europai_unio_joganak_alkalmazasa.pdf (2014. 10. 05) (A továbbiakban: Vélemény)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Összesen
CZ	0	1	3	2	1	5	3	5	7	27
CY	0	0	0	0	1	1	0	0	0	2
EE	0	0	0	2	2	2	0	1	5	12
PL	0	1	2	7	4	10	8	11	6	49
LV	0	0	0	0	3	4	3	10	5	25
LT	0	0	1	1	3	3	2	1	2	13
HU	2	3	4	2	6	10	6	13	18	64
MT	0	0	0	0	0	1	0	0	1	2
SK	0	0	1	1	0	1	5	3	9	20
SI	0	0	0	0	0	2	1	1	0	4

Az ábrából jól kitűnik, hogy a hazai bíróságok által kezdeményezett eljárások száma nemcsak a hasonló földrajzi kiterjedésű államokhoz (Szlovákia, Csehország) képest, hanem a hazánk földrajzi kiterjedését meghaladó nagyságú államokhoz (Lengyelország) képest is igen nagy. Általánosságában véve elmondható, hogy hozzávetőlegesen négy évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az eljárás kezdeményezése általánossá váljon a 2004-ben csatlakozott tagállamokban. Ennek részben az az oka, hogy azok az ügyek, melyek tényállása csatlakozást követően keletkezett, ebben az időszakban érték el a nemzeti bíróságokat.² Persze a számok önmagukban nem minőségi értékmérők, az azonban megállapítható, hogy hazánk nyitottabb és fogékonyabb a Bírósággal való együttműködésre mint más, 2004-ben csatlakozott tagállamok. Meglátásunk szerint ez előmozdítja (elősegíti) a szerves EU-jogalkalmazást.

Az ún. *reference-potential* több struktruális és nem strukturális tényezőtől függ, amely azonban meghaladja az általunk vizsgált magyar vonatkozás keretét.³ Mi, kiemelve egy tényezőt, a személyi feltételekről szólnánk röviden. A bírói kar megfelelő szintű felkészítése már a csatlakozást megelőzően elkezdődött ún. célzott képzések keretén belül. A bírák felkészítését azért fontos hangsúlyozni, mert e személyek javarészt az egyetemi tanulmányaik során nem sajátítottak el uniós jogi ismerteket, tehát a csatlakozásra való felkészülés jegyében kellett azt elsajátítaniuk. Másrészt idegennyelv-tudásuk is fontos szempont volt, hiszen értelemszerűen, ha idegen nyelvet beszélnek (és az az idegen nyelv egyben az EU hivatalos nyelve, nem a rendszerváltás előtt

² Vélemény, 26.o.

³ Éves jelentés 2012 – Az Európai Unió Bírósága, az Európai Unió Törvényszéke és az Európai Unió Közzolgálati Törvényszéke tevékenységének áttekintése 117-119. o

hangsúlyozott orosz nyelv), nyitottabbak és fogékonyabbak a Bíróság esetjogának a figyelembe vételére a jogalkalmazás során, és a Bírósághoz fordulás tekintetében.

Általánosságában véve elmondható, hogy a magyar bíróságok legtöbb alkalommal adójogi, valamint HÉA-irányelv alkalmazásával összefüggő kérdések megválaszolása miatt fordultak a Bírósághoz. Tanulmányukban azonban azokat az ügyeket kívántuk bemutatni, amelyek komplexitása miatt a Bíróságnak nagytanácsban kellett eljárnia. Meglátásunk szerint ugyanis ezekben a magyar ügyekben foglalt végkövetkeztetések markánsan formálták a Bíróság esetjogának koherenciáját.

Az első magyar⁴ előzetes döntéshozatali kérelem, az uniós jog alkalmazásának csatlakozással összefüggő joghatásait érintette, pontosabban az 93/13/EGK irányelvnek az értelmezését, jöllehet a valódi szándék feltehetően a Ptk. Tisztességtelen általános szerződési feltételekre vonatkozó jogkövetkezményeknek a közösségi irányelvvel való összeegyeztethetőségekre irányult. A Szombathelyi Városi Bíróság 2004. június 10-i végzésével kérelmet terjesztett elő erre vonatkozóan az előtte folyamatban lévő Ynos kontra Varga János ügyben amiben a Bíróság nagykamarája kimondta, hogy az említett rendelet, valamint maga a tényállás is a Magyar Köztársaság Európai Unióhoz történt csatlakozása előtti, tehát arra a Bíróság hatásköre nem terjed ki. Az Ynos ítélet azonban nem válaszolta meg egyértelműen az időbeli alkalmazás részkérdéseit, így azt számos másik utalás követte, mint például a csatlakozás után indult, de csatlakozást megelőzően kezdődött versenyellenes hatásokat vizsgáló versenyeljárásban való uniós jogi alkalmazással foglalkozó ügy, amely egy, a csatlakozás előtt meghozott, később visszavont olyan határozat joghatásait vizsgálta, aminek tárgyát a csatlakozás után új eljárásban vizsgálták.⁵ Az Ynos ítélet következményeként módoslásra került a régi Ptk. 209/B szakasza.

A C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing Zrt. kontra Schneider Ferenc ügy⁶ is a fogyasztói szerződésekbe foglalt tisztességtelen feltételekről szóló szintén a 93/13/EGK tanácsi

4

<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=57284&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=107916> (2014. 10. 05)

⁵ Vélemény, 38. o.

⁶ C-137/08. sz. ügy

irányelv értelmezésére vonatkozott. A Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság azzal a kérdéssel fordult az EuB-hoz, hogy, (a Pannon GSM Zrt-ügyre tekintettel), hogy az említett irányelv lehetővé teszi-e a nemzeti bíró számára, hogy hivatalból, az eljárás jellegétől függetlenül, megítélje egy elé tárt szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, saját illetékességének vizsgálata során? Valamint ha az első kérdésre igenlő válasz adható, úgy a nemzeti bíró e vizsgálat során milyen szempontokat vehet figyelembe, különösen akkor, ha a szolgáltató székhelyéhez közel eső bíróság illetékességét köti ki?⁷

A hazai bíróság arra a kérdésre is szeretett volna választ kapni, hogy mennyiben összeegyeztethető a Pp. 155/A. § (2) bekezdésének azon szabálya a Bíróság Alapokmánya 23. cikkével amely értelmében az előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményező végzését a bíróság az Európai Bíróság számára való kézbesítéssel egyidejűleg tájékoztatásul megküldeni köteles az igazságügyért felelős miniszter részére is. A Bíróság ítéletében –az egész EuB esetjogot figyelembe véve új elemként megjelent az a rendelkezés, mely szerint a nemzeti bíróságnak *ex officio* kell bizonyítást folytatnia annak megállapítása érdekében, hogy az előtte folyamatban lévő ügy alapjául szolgáló, az eladó vagy szolgáltató és a fogyasztó közötti szerződés részét képező kizárólagos illetékességi kikötés a 93/13 irányelv hatálya alá tartozik-e, és amennyiben igen, hivatalból kell értékelnie az ilyen kikötés esetlegesen tisztességtelen jellegét.⁸

A sokat hivatkozott Cartesio Oktató és Szolgáltató Bt. ügyében⁹ hozott ítélet pontosította a jogorvoslat kizártságának, mint előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésének egyik kritériumát. Mert mindaddig, a heterogén tagállami szabályozás miatt (pl. jogorvoslatok eltérő formája, rendes vagy rendkívüli jogorvoslat, stb.) nem volt egyértelmű az EUMSz. 267. cikk második bekezdésének az értelmezése (Az Európai Unió Bírósága hatáskörrel rendelkezik előzetes döntés meghozatalára a következő kérdésekben:... b) az uniós intézmények, szervek vagy hivatalok jogi aktusainak

<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=79164&pageIndex=0&doclang=hu&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=107916> (2014.10.05)

⁷ C-137/08. sz. ügy, 20. pont

⁸ C-137/08. sz. ügy, 46-56. pont

⁹ C-210/06. sz. ügy

<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=76078&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=111790> (2014.12.04)

értvényessége és értelmezése)¹⁰ A Bíróság kimondta, hogy a cégbíróság változásbejegyzési eljárásban hozott határozatával szembeni fellebezést elbíráló másodfokú bíróság előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésére jogosult bíróságnak kell tekinteni annak ellenére, határozatának meghozatalára és az említett fellebbezésnek a kérdést előterjesztő bíróság általi elbírálására is nem kontradiktórium eljárásban kerül sor.¹¹ A Bíróság kifejtette ugyanis, hogy a cégbírósági eljárás hasonlóságokat mutat a közigazgatási eljárással, és a tényleges jogvita csak a másodfokú eljárás alkalmával vetődik fel. Másodsorban az előzetes döntéshozatalt kezdeményező végzés ellen lehet fellebbezéssel fordulni a fellebbviteli bírósághoz, de a végzés nem változtatható meg, és az előterjesztés nem mellőzhető. Ez a konklúzió tekinthető a Cartesio-ügy legfőbb hozadékának.¹² Ami pedig a letelepedés jog határainak a tágítását illeti, a Daily Mail ügyben mondottakat a Bíróság fenntartotta.

A Cartesio-üggyel szorosan összefüggő Vale Építési Kft.¹³ ügyben pedig lényegében a Cartesio-tényállás inverze valósult meg, szintén a letelepedés szabadsága kapcsán. A cégbíróság a VALE Építési Kft.-nek a magyar cégjegyzékbe a VALE COSTRUZIONI jogelőd feltüntetésével való bejegyzését megtagadta. A cégbíróság álláspontja szerint egy Olaszországban létrehozott és bejegyzett társaság nem helyezheti át székhelyét Magyarországra, és nem jegyezhető be a cégjegyzékbe magyar társaság jogelődjeként. A Legfelsőbb Bíróság megválaszolásra a következő kérdéseket tette fel. Elsősorban, összeegyeztethető-e a letelepedési szabadság elvével a magyar szabályozás, amely a magyar társaságok számára lehetővé teszi az átalakulást, ugyanakkor valamely másik tagállam joga alá tartozó társaság számára azonban megtiltja azt.¹⁴ Továbbá azt a kérdést, hogy jogosult-e a fogadó tagállam az Unión belüli nemzetközi átalakulást végrehajtó társaság fogadó tagállamban benyújtott cégbejegyzési kérelmét a fogadó tagállam társasági jogának a belföldi társaságok átalakulására vonatkozó szabályai szerint egyenlően elbírálni, megkövetelve a mindazon feltételek teljesítését amit a

¹⁰A szerződések egységes szerkezetbe foglalva változata
http://europa.eu/pol/pdf/qc3209190huc_002.pdf (2014.12.04)

¹¹ C-210/06. sz. ügy, 63. pont

¹² Vélemény, 18. o.

¹³ C-378/10. sz. ügy

<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=124998&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=114132> (2014.12.04)

¹⁴ C-378/10. sz. ügy, 16. pont

belföldi átalakulásokkal szemben megfogalmaznak, vagy pedig nemzetközi átalakulást a belföldi átalakulástól megkülönböztetni, és ha igen, mennyiben. A Bíróság úgy találta, hogy valamely társaság nemzetközi átalakulásával kapcsolatban a fogadó tagállam hatásköre meghatározni az irányadó feltételeket, ugyanakkor szem előtt tartva, hogy a nemzeti szabályozásnak összhangban kell állnia a letelepedési szabadságának elvével.

A Bíróság úgy találta, hogy a „külföldi” társaság eltérő bánásmódja esetlegesen visszatarthatja a letelepedés szabadságának gyakorlásától a Magyarországon kívül, más tagállamokban székhellyel rendelkező társaságokat.¹⁵

A Mostafa Abed El Karem ügyben¹⁶ a 2004/83/EK irányelv, a menekült jogállás feltételeire vonatkozó minimumszabályok értelmezése olyan palesztin származású hontalan személyek esetén akik igénybe vették az UNRWA¹⁷ támogatását. (Többek között a támogatás megszűnése, a 2004/83 irányelv értelmezése, stb.) A Bíróság – többek között – úgy találta, hogy ha az UNRWA által nyújtott támogatás megszűnik, e személyeket *ipso facto* megilleti az említett irányelv által nyújtott védelem.¹⁸ Azonban, fontos szem előtt tartani, hogy az irányelv nyújtotta védelem nem jelenti feltétlenül a menekültstátuszi jogállást, ez az eljáró hatóságok feladata.

Konklúzióként elmondható, hogy a magyar nemzeti bíróságok előtt felmerült jogkérdések csiszolják az EuB joggyakorlatot és az EuB ítéleteire pedig a magyar jogalkotó reflektál, mert azok sokszor jogalkotási „kényszert” teremtenek. Ez történt például a Cartesio ítéletet követően, amikor is a jogalkotó a Pp 155/A szakasz (3) bekezdés módosítására „kényszerült”, rendelkezve arról, hogy „[...] az előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményező végzés és az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésére irányuló kérelem elutasítása ellen nincs helye külön fellebbezésnek.”¹⁹

¹⁵ C-378/10. sz. ügy, 34-41. pont

¹⁶ C-364/11. sz. ügy

<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=131971&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=116430> (2014. 12. 04.)

¹⁷ Az UNRWA (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the near East) az ENSZ palesztin származású hontalan személyeket támogató Palesztin Menekülteket Segélyező és Támogató Közel-Keleti Ügynökség. Bővebben: <http://www.unrwa.org/>

¹⁸ C-364/11. sz. ügy, 81. pont

¹⁹ 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról, 155/A. § (3) bek.

A jogalkotási fellépés adott esetben a Bíróság hatáskörének hiányától *függetlenül* is megállapítható volt. (Id. Ynos-ügy)

A jogalkotónál gyorsabban a jogalkalmazó, például kollégiumi véleményben reagálhat arra, hogyan javasolja az alsóbbfokú bíróságok számára a jogszabály módosításig a Bíróság ítéletének közvetlen alkalmazását. A Legfelsőbb Bíróság így járt el a Cartesio-ítélet után, amikor a Polgári és Közigazgatási Kollégium 1/2009 számú véleményében nyújtott útmutatást az alsóbb fokú bíróságok számára.²⁰

A leggyorsabb reakció kétségtelenül, mint a regisztrációs adó ügyében az, ha a tagállami bíróságok közvetlenül alkalmazzák a bírósági szakban már folyamatban lévő ügyekben az Bíróság ítéletét.

²⁰ <http://www.lb.hu/hu/kollvel/12009-vi-24-pk-kk-kozos-velemen-y-az-elozetes-donteshozatali-eljaras-kezdemenyezese-koreben> (2014. 12. 04.)

Havasi Bianka

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ közjogi tagozatának tagja

A fővárosi választási rendszer átalakulása¹

I. Bevezetés

Jelen tanulmányban az átalakult fővárosi választási rendszer bemutatását teszem meg, valamint vázolom az általam észlelt problémákat és az azokhoz kapcsolódó lehetséges megoldásokat. Végül kiegészítve mindezt ismertetem az e tárgyban hozott 26/2014. (VII. 23.) AB határozatot, különös tekintettel az ahhoz csatolt különvéleményeket.

Álláspontom szerint a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásának átalakítása tekintetében a fővárosi választási rendszer módosulása veti fel a legtöbb problémát, ami számos jogi és politikai vita forrása. A témaválasztást aktualizálja, hogy a fővárosi választási rendszer átalakítását kormánypárti politikusok 2014. május 30-án jelentették be, ezt követően az Országgyűlés június 10-én elfogadta az egyes helyi önkormányzatokkal kapcsolatos törvények a választásokkal összefüggő módosításáról szóló 2014. évi XXIII. törvényt (a továbbiakban: Mód.tv.). E törvény módosította többek között a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 2010. évi LV. törvényt (a továbbiakban: Övt.), valamint Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvényt (a továbbiakban: Mötv.) több szakaszát is. A Mód.tv. június 18-án lépett hatályba, látható tehát, hogy a törvényhozó négy hónappal a választások előtt alakította át a fővárosi választási rendszert, amely önmagában is számos dilemmát vet fel.

¹ Kézirat lezárva: 2014. október 6.

II. Az átalakult fővárosi választási rendszer

1. Fővárosi Közgyűlés átalakulása

A T/146. számú törvényjavaslat – (a későbbi Módtv.) – Általános indokolása kimondja, hogy: „[a] törvényjavaslat legfontosabb eleme a fővárosi közgyűlés összetételének átalakítása, a fővárosi kerületek polgármestereinek közgyűlésbe integrálása, ami olcsóbbá, hatékonyabbá, egyszerűbbé és mindenekelőtt demokratikusabbá teszi a főváros irányítását.”² Álláspontom szerint ez azonban több problémát is felvet, amelyek bemutatását a továbbiakban vázolom.

A változtatás legmarkánsabb eredménye a Fővárosi Közgyűlés (a továbbiakban: F.Kgy.) személyi összetétele tekintetében figyelhető meg. Az F.Kgy. tagja – értelemszerűen – a főpolgármester, 23 tagja a fővárosi kerületi polgármester-választás eredményeképpen szerez mandátumot, további 9 tagja pedig a fővárosi kompenzációs listáról.³ E módosítás váltotta ki a legnagyobb ellenszenvet az ellenzéki képviselők körében, mivel korábban a választópolgárok külön szavaztak a kerületi polgármesterekre, és külön az F.Kgy. tagjaira, a törvénymódosítással azonban a két tisztség összefonódott és a kerületben megválasztott polgármester automatikusan elnyeri a közgyűlési tagságot is. Vitára ad okot ez a változás, mivel jogosan merül fel az Alaptörvény 35. cikk (1) bekezdésében rögzített a szavazás közvetlensége elvének sérelme. Ezt azzal indokolhatjuk, hogy bár a kerületi polgármesterek közvetlen választás útján nyerik el tisztségüket, ennek a közvetlenség elvéből adódóan nem kellene azt is eredményeznie, hogy az adott polgármester az F.Kgy. tagjává is váljon. Meglátásom szerint ez a közvetlenség elvének érvényesülését kérdőjelezi meg, mivel a képviselői tagságra vonatkozóan a kerületek választópolgárai nem gyakorolták választójogukat, ezáltal a törvényalkotó elvonta tőlük annak a lehetőségét, hogy esetlegesen más személyt válasszanak meg a kerület polgármesterének – aki ténylegesen a kerület érdekeit képviseli – és mást az F.Kgy. tagjává, aki pedig a Főváros, mint "egész" érdekében tevékenykedik. A jogalkotó e döntését azzal indokolta, hogy „[a] fővárosiak számára is

² <http://www.parlament.hu/irom40/00146/00146.pdf> (2014.10.03.)

³ 2014. évi XXIII. törvény 2. §

egyszerűbb és átláthatóbb lesz az önkormányzati választás, hiszen a Fővárosi Közgyűlés képviselőire külön nem kell szavazniuk."⁴ E mondatával azonban elismerte azt, hogy a közvetlen választás megszüntetése volt a célja, hiszen kétségtelenül közvetettséget eredményez az a megoldás, hogy valamely tisztségre történő megválasztás ex officio egy újabb státuszt eredményez.⁵

E témakör – azaz a kerületi- és a fővárosi érdek ellentéte, illetőleg a szabályozás következtében történő összefonódása – újabb fontos kérdést vet fel. Bár a jogalkotó szerint „[a] fővárosi közgyűlésnek szinte kivétel nélkül olyan tagjai lesznek, akik első kézből ismerik az egyes kerületek problémáit”,⁶ amely nyilvánvalóan helyes megállapítás, azonban ez a megoldás számos problémát is eredményezhet az F.Kgy. működésében. Mégpedig azt az eshetőséget, hogy mi történik akkor, ha a kerületi polgármester az F.Kgy.-i munkája során is a kerületi igények érvényesítésére törekszik, mivel őt a választók elsősorban kerületi polgármesternek választották meg, aki a kerület fejlesztésének, jólétének a növelésére törekszik. A szavazók tehát jogosan várhatják el a kerületi érdekérvényesítést az F.Kgy.-ben is, ebben az esetben azonban előfordulhat, hogy az adott polgármester, mint az F.Kgy. képviselője a fővárosi érdekekkel szembehegyezkedik mondván, hogy számára a kerületi igények az elsődlegesek. Természetesen ez fordított előjellel is felvethető, azaz lehet hogy mint képviselő a főváros számára a legjobb döntésre törekszik, ezzel azonban saját kerületét hozza hátrányos helyzetbe. Ilyen szituációban teljesen érthető lenne a szavazók felháborodása, mivel azt gondolhatják, hogy az általuk megválasztott polgármester nem jár el kellő gondossággal a kerületi érdekérvényesítés tekintetében.

A jogalkotó indokolása szerint az F.Kgy. működésének átalakításával annak hatékonyságát növeli, valamint egyszerűbbé teszi a főváros irányítását. Ezzel összefüggésben azonban nyomban felmerül a következő probléma: hogyan egyeztethető össze a polgármesteri és a képviselői munka, mind időben, mind pedig a munkavégzés megfelelő hatékonysága tekintetében? Mivel mint kerületi polgármestertől

⁴ T/146. számú törvényjavaslat Általános indokolása

<http://www.parlament.hu/irom40/00146/00146.pdf> (2014.10.03.)

⁵ <http://jog.tk.mta.hu/blog/2014/08/fovarosi-kozgyules-kozvetlen-egyenlo-dilemma> (2014.10.03.)

⁶ <http://www.parlament.hu/irom40/00146/00146.pdf> (2014.10.03.)

joggal elvárható a kerület életét érintő döntések előkészítésében, meghozatalában, esetlegesen végrehajtásában való részvétel, illetve számos más helyi ügy ellátása (lakossági fórum, civil szervezetek, stb.) is polgármesteri jelenlétet igényel. Ugyanakkor mint F.Kgy.-i képviselő köteles a közgyűlési munkában részt venni, a bizottsági feladatok ellátásából a részét kivenni, amely szintén számos teendővel jár, amelyet kötelessége ellátni, úgy mint a kerületi ügyeket. A jogalkotó a két tisztség összemosását – a hatékonyság és egyszerűség mellett – többek között a költségtakarékossággal indokolja, mivel így nem kell a kerületi polgármesterek és az F.Kgy. kerületi polgármester tagjainak javadalmazásáról is gondoskodni, csupán az egyik kiadás – nevezetesen a polgármesteri illetmény – terheli a költségvetést, mivel a kerületi polgármester társadalmi munkában látja el az F.Kgy.-i tagsággal járó feladatait. Véleményem szerint azáltal, hogy a jogszabály egy személyre hárítja a kétféle tevékenység ellátásának kötelezettségét, azt fogja eredményezni, hogy valamely tisztség háttérbe szorul annak érdekében, hogy legalább az egyiket kellő gondossággal el tudja végezni. Lehetséges az is, hogy épp mind két tisztség ellátását visszaszorítja egy bizonyos szintre, így elmondhatja, hogy mindkét tevékenységét elvégzi, csak azzal sem a kerület lakói, sem a főváros lakói a meghozott döntések fényében nem lesznek elégedettek. Ebből következően úgy vélem, hogy a főváros és a kerületek közügyei intézésének a tekintetében nem két igen jelentős tisztség összevonásával célszerű költségtakarékosságot gyakorolni: e két státuszt, két külön személynek kellene viselnie, a legjobb tudása alapján, megfelelő idő ráfordításával. A költséghatékonyság követelménye elfogadható cél lehet, de semmiképp sem érvként, olyan formában, hogy az valamely választójogi alapelv korlátozását vonja maga után – jelen esetben a szavazás közvetlenségének sérelmét.

A két tisztség törvény erejénél fogva történő összekapcsolásából adódik az a kérdés is, hogy mi történik az egyik státusz létével a másik megszűnése esetén. Két lehetőség merülhet fel: az egyik, hogy az F.Kgy.-i tagság szűnik meg – ekkor a kerületi polgármesterség további gyakorlása a kérdéses –, a másik a kerületi polgármesteri tisztség elvesztése – ebben az esetben pedig az F.Kgy.-i tagság fennmaradása bizonytalan. Az első kérdésre az Mötv. adja meg a választ: „[a] fővárosi kerületi polgármester megbízatása megszűnik, ha fővárosi közgyűlési képviselői megbízatása

megszűnik.”⁷ A törvény kimondja tehát, hogy az F.Kgy.-i képviselői tisztség megszűnése a kerületi polgármesterség elvesztését vonja maga után, azaz a kerületi polgármesteri tisztség egyik megszüntető okává válik. Azt az eshetőséget azonban, hogy mi történik a kerületi polgármesterség megszűnése esetén az F.Kgy.-i tisztséggel, az Mötv. nem szabályozza. Az előbbi kapcsán a törvény kimondja, hogy az egyik tisztség megszűnése a másikat is megszünteti, gondolhatnánk azt, hogy mivel e második helyzetben nincs ilyen konkrét törvényi rendelkezés ebből adódóan a kerületi polgármesteri tisztség megszűnése nem érinti az F.Kgy.-i tagságot. Az Mötv. 69. §-a felsorolja a polgármesteri státusz megszűnésének lehetőségeit, e megszűnési okok között találjuk a tisztségről való lemondást is – így tehát – jogosan tehetjük fel a kérdést: a polgármesteri tisztségről való lemondás a képviselőiséget mennyiben érinti? Ezt tovább gondolva a következő probléma merül fel: amennyiben a megüresedett polgármesteri tisztségre új polgármestert választanak a szavazók, aki mint kerületi polgármester automatikusan az F.Kgy.-i képviselővé is válik, akkor az adott kerületnek két képviselője is lesz az F.Kgy.-ben, vagy az új polgármester megválasztása – és egyben képviselővé válása – megszünteti a korábbi polgármester képviselői voltát? Ha valóban megszünteti, akkor pedig a törvény miért nem tartalmazza a megszüntető okok között? Ha azonban nem szünteti meg, akkor előfordulhat, hogy az F.Kgy. 33 fős létszáma megemelkedik? Ami viszont újabb problémákat vet fel, hiszen nem éppen beszélhetünk esélyegyenlőségről, ha az egyik kerületből két képviselői is jelen van az F.Kgy.-ben, míg a másiból csak egy. Vagy a törvényalkotó úgy gondolta, hogy ha az egyik esetre vonatkozóan szabályoz – mint ahogy teszi azt az Mötv. 70/A. §-ban –, akkor az automatikusan úgy értelmezendő, hogy az a fordított esetben is irányadó? Véleményem szerint a jogalkotó ezt a problémát elkerülhette volna azzal, ha a képviselői jogállás megszűnési okai között feltünteteti a kerületi polgármesterség megszűnését, a kerületi polgármesterség megszüntető okai között pedig az F.Kgy.-i képviselői mandátum megszűnését.

Mindezekből adódóan meglátásom szerint – a bemutatott problémák fényében – a kerületi polgármesterek a törvény erejénél fogva nyerik el az F.Kgy.-i tagságot is, nem

⁷ Mötv. 70/A. §

pedig a választók akarata következtében, korlátozva ezzel a választópolgároknak a szavazás közvetlenségéhez fűződő jogát.

2. Főpolgármester-jelöltség

Változás továbbá, hogy főpolgármester-jelölt az lehet, aki legalább 5000 fővárosi választópolgár ajánlását megszerezte.⁸ E módosítás jelentősen megkönnyíti a jelöltté válást, ugyanis négy évvel korábban a főváros választói két százalékának ajánlására volt szükség, ami körülbelül 27 ezer embert jelentett – azaz a jelenleg szükséges ajánlások számának több mint ötszörösére volt szükség. Jelen novum következtében nagyobb a lehetősége annak, hogy valamely politikus főpolgármester-jelöltté váljon. Gondolhatjuk, hogy a törvényalkotó célja az volt, hogy megnövelje a versenyt a jelöltek között azáltal, hogy több személynek ad lehetőséget a főpolgármesteri címért folyó versenyben történő részvételhez. Amelyet el is ért, mivel a 2010-es választásokon induló 4 főpolgármester-jelölt helyett az idei választásokon 13 jelölt indult a tisztségért, közülük 10 kezdhette meg az ajánlások gyűjtését, három jelöltnek azonban nem sikerült a szükséges ajánlás megszerzése,⁹ így végül hét jelöltet vett nyilvántartásba a Fővárosi Választási Bizottság.¹⁰ Két főpolgármester-jelölt visszalépett a jelöltségtől, ennek következtében öt jelöltre szavazhatnak a fővárosi választópolgárok.¹¹ Fontosnak tartom kiemelni azt a tényt, hogy hiába csökkent a főpolgármester-jelöltséghez szükséges ajánlások száma a korábbihoz képest a negyedére, a jelöltek száma ennek ellenére csupán 1 fővel emelkedett. Kezdetben ugyan 13 jelölt indult a főpolgármesteri címért többen közül azonban, vagy meg sem kezdhették az ajánlások gyűjtését, vagy nem szerezték meg az 5000 ajánlást, vagy visszaléptek a főpolgármesteri-jelöltségtől, támogatva ezzel más jelöltet, remélve azt, hogy ezáltal a választópolgárok szavazatai nem aprózódnak el túlságosan. Kérdés, hogy a szavazókat is sikerült-e azon főpolgármester-jelölt mellé állítani, akit a visszalépett jelölt pártol.

⁸ 2014. évi XXIII. törvény 4. § (4) bekezdése

⁹ <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-665914> (2014.09.28.)

¹⁰ http://nvi.hu/hu/onkval2014/883/883_0_index.html (2014.09.28.)

¹¹ http://nvi.hu/hu/onkval2014/883/883_0_index.html (2014.10.03.)

3. Kerületek eltérő lakosságszámának problémája

A listáról a kerületek lakosságszáma alapján a súlyozott töredékszavazatok arányában osztják ki a mandátumokat. Töredékszavazat minden olyan polgármesterjelöltekre leadott a kerületek lakosságszáma alapján súlyozott voksot jelent, amellyel nem szereztek polgármesteri mandátumot.¹² A súlyozással a nagyobb lakosságszámú kerületek választópolgárainak szavazatai súlyuknál is nagyobb mértékben befolyásolják a kompenzációs mandátumok kiosztását. A súlyozás szabályait is tartalmazza az Mód.tv. 8. § (4) bekezdése, amely lényege, hogy a választás évének január 1-jéig meg kell határozni a fővárosi kerületek lakosságszámát, majd az egyes kerületek lakosságszámát el kell osztani a legkisebb lakossággal rendelkező kerület lakosságszámával, az így megkapott számot pedig századokra kerekítve kell megadni – ezt nevezzük arányszámnak. A keletkezett töredékszavazatok az arányszámmal megszorozva kerülnek a fővárosi kompenzációs listára. E módosítással a legnagyobb probléma meglátásom szerint, hogy a választójog egyenlősége elvének torzulását veti fel az, hogy az F.Kgy. polgármester-tagjainak választásakor az egyes kerületek választókerületeknek is minősülnek, a választókerületekre jellemző közel azonos nagyságú lakosságszám azonban az egyes kerületek nagyságából adódóan jelentősen eltérő.¹³ Jól mutatják ezt a Központi Statisztikai Hivatal által közölt adatok is, amelyekből látható, hogy a legkisebb kerületekben – I., V., XXIII., – a lakosságszám még a 30.000 főt sem éri el, addig a legnagyobb kerületekben – III., XI., XIV. – a 120.000 főt is meghaladja. Ezekből az eltérésekből látható, hogy a legnagyobb (XI.) kerület összlakossága több mint hatszorosa a legkisebb (XXIII.) kerületének, ebből adódóan a választópolgárok száma is többszöröse – a XI. kerületben a választói névjegyzékben szereplők száma több mint ötszöröse a XXIII. kerület választóinak.¹⁴ Jelen adatokból megállapítható, hogy a kisebb kerületek választóinak szavazata többszörösét éri a nagyobbakéval szemben, az így megválasztott tisztségviselők mandátuma azonban

¹² 2014. évi XXIII. törvény 8. § (2) bekezdése

¹³

http://www.ekint.org/ekint_files/File/onkormanyzati_rendszer_illegitim_atalakitasa_tasz_mhb_ekint_20140611_hun.pdf (2014.09.25.)

¹⁴ http://nvi.hu/hu/onkval2014/883/883_0_index.html (2014.10.11.)

azonos, valamint szavuk a közgyűlésben ugyanannyit ér.¹⁵ Látható tehát, hogy a nagyobb kerületekben élő választók szavazatai kisebb súllyal esnek latba, mint a kisebb kerületekben leadott szavazatok. Az Alkotmánybíróság a 22/2005. (VI. 17.) AB határozatában kimondta, hogy már a kétszeres eltérés esetén is „[a] választásra jogosultak száma közötti eltérés olyan nagy mértékű, hogy *azt semmiféle indok nem teheti alkotmányosan elfogadhatóvá.*” *Elgondolkodtató tehát az a kérdés, hogy bár az Alkotmánybíróság szerint a kétszeres eltérés már sérti a szavazás egyenlőségének elvét, az ennél nagyobb mértékű viszont nem. Döntését azzal indokolja, hogy a bevezetett kettős többség elvén alapuló döntéshozatali rendszer kompenzálja a kerületek lakosságszámából adódó aránytalanságot. Álláspontom szerint e döntési mechanizmus nem alkalmas arra, hogy egy a választási eljárás során felmerülő sérelmet orvosolja – ennek részletezésére a továbbiakban kitérek.*

4. Kettős többség

A kettős többség elvén alapuló döntéshozatali mechanizmus lényege, hogy egy döntés jóváhagyásához szükséges egyrészt a többség – azaz 33 képviselőből 17 – igen szavazata, másrészt szükséges az is, hogy Budapest összlakosságának felét plusz egy embert képviselő kerületi polgármesterek elfogadják a javaslatot. E szabályt a kompenzációs rendszer hibáinak ellensúlyozása céljából vezették be, a problémákat azonban nem hogy megoldja, hanem tovább bővíti azok körét. Kiss László különvéleménye szerint „[a] kettős döntéshozatali rendszer (...) alkalmatlan a cél elérésére.”¹⁶ Egyrészt a választójog egyenlőségének a választáskor kell érvényesülnie nem pedig máskor, hogyan lenne tehát képes e döntési rendszer a választópolgárok által leadott szavazatok közötti aránytalanság kiegyenlítésére azáltal, hogy a főváros lakosságának több mint felét képviselő F.Kgy.-i tagnak a 17 képviselővel azonos szavazatára van szükség?¹⁷ Másrészt előfordulhat olyan helyzet is, amikor a főváros összlakosságának több mint felét képviselő F.Kgy.-i tagok között egyetértés van – ami könnyen előfordulhat, hiszen a 8 legnagyobb került a lakosság több mint felét kiteszi –

¹⁵ <http://jog.tk.mta.hu/blog/2014/07/fovarosi-kozgyules> (2014.10.03.)

¹⁶ Kiss László alkotmánybíró különvéleménye a 26/2014. (VII. 23.) AB határozathoz

¹⁷ <http://www.ekint.org/ekint/ekint.news.page?nodeid=692> (2014.10.02.)

a főváros lakossága tekintetében azonban "kisebbségben" lévő, de az F.Kgy. létszáma szempontjából többségben lévő képviselők ezzel ellentétes nézetet vallanak. Ebből a szemszögből érdekes helyzetet eredményezhet az, ha a közgyűlési többség elfogad egy döntést, a lakosság több mint felét képviselő közgyűlési tagok viszont nem. Harmadrészt pedig problémát eredményez a kettős többség meglétének a bizonyítása a zárt ülések alkalmával, amely jelentőségét növeli, hogy az önkormányzatok életében a fajsúlyos kérdésekben való döntések gyakran zárt üléseken születnek, titkos szavazással. Az Mötv. 48. § (4) bekezdése értelmében „[a] képviselő-testület a szervezeti és működési szabályzatban meghatározott módon titkos szavazást tarthat a 46. § (2) bekezdésében foglalt ügyekben”, az (5) bekezdés alapján a szavazás eredményét az ülés vezető állapítja meg, aki jelen esetben a főpolgármester. Ilyen helyzetekben kérdés tehát, hogy ki képes annak a megállapítására, hogy az egyes szavazatok mögött mekkora lakosságszám áll?

III. Az Alkotmánybíróság véleménye

A törvénymódosítással – a felvetett problémák okán – az Alkotmánybíróság foglalkozott, amelynek eredményeként megszületett a 26/2014. (VII. 23.) AB határozat. A döntés tekintetében a bírák között sem volt összhang, mert bár a határozatot 8 igen szavazattal elfogadták, ahhoz a testület fennmaradó 7 tagja 6 különvéleményt csatolt, jelezve ezzel, hogy véleményük szerint ennél összetettebb, bonyolultabb problémáról van szó és a bírák többségének véleményével nem értenek maradéktalanul egyet. Éppen ezért fontosnak tartom e döntés megismertetését, illetve a hozzá kapcsolódó különvélemények bemutatását ahhoz, hogy a korábban vázolt problémákról még átfogóbb képet kapjunk.

Az Alkotmánybíróság utólagos normakontrollra irányuló eljárását 57 országgyűlési képviselő (27 MSZP-s, 20 Jobbikos, 5 LMP-s és 5 független) kezdeményezte, problémáikat 3 fő kérdéskör köré csoportosítva. Az első és talán legsúlyosabb kérdés, hogy a Módtv. értelmében a fővárosi közgyűlés tagjait nem a választópolgárok választják meg közvetlenül, hanem kerületi polgármestert választanak, amely tisztség egyben fővárosi közgyűlési tagságot is jelent. Az indítványozók szerint így a közgyűlés

33 tagjából 23 tekintetében nem érvényesül az Alaptörvény 35. cikk (1) bekezdésében garantált szavazás közvetlenségének elve. Sérelmezik továbbá azt is, hogy az egyes kerületek választópolgárainak szavazata különböző súllyal esik latba, sértve ezáltal a választójog egyenlőségének elvét. Harmadikként vetik fel azt a problémát, hogy az Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdésében rögzített személyes adatok védelmével ellentétben az a rendelkezés, amely szerint „a választópolgár az ellenőrzött ajánlóíveken szereplő személyes adatairól csak a jelölt, illetve a lista nyilvántartásba vételéről hozott határozat jogerőssé válásáig kérhet tájékoztatást.”

Az Alkotmánybíróság határozatában szintén az egyes problémakörök alapján vizsgálta a sérelmezett döntéseket. Így elsőként az indítványozók által problémásnak tartott a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény 2. § (4) bekezdése tekintetében mondta ki az Alkotmánybíróság az alaptörvény-ellenességet.

Ezt követően a választás közvetlenségének és közvetettségének kérdését vizsgálta meg a kerületi polgármesterek F.Kgy.-i taggá válásának kérdésében. A taláros testület véleményének megfogalmazásakor elsőként arra tért ki, hogy mit jelent a választás közvetlensége és közvetettsége. Eszerint „[a] választás közvetlensége azt jelenti, hogy a választópolgárok közvetlenül a jelöltekre szavaznak a választások során. Közvetett választásnak az a választási mód minősül, amikor a választópolgárok nem közvetlenül a jelöltekre szavaznak, hanem választási megbízottakat (...) választanak, akik majd maguk gyakorolják a választópolgárok nevében a betöltendő tisztségre történő megválasztás jogát.”¹⁸ Az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy a közvetett választás intézménye nem ismeretlen a hazai közjog történetében sem, mivel 1990-ben az Alkotmány és a helyi önkormányzatokról szóló törvény bevezette a közvetett választást, mégpedig az F.Kgy. 22 tagja és a megyei képviselőtestület tagjai tekintetében, valamint 1993-2010 között a nemzeti és etnikai kisebbségi választásokon a területi és az országos önkormányzat tagjai szintén közvetett választás útján kerültek megválasztásra. Mindezekre tekintettel az Alkotmánybíróság kimondta, hogy jelenleg a fővárosi választási rendszer tekintetében nem áll fenn a közvetettség, mivel a fogalom azon ismérve hiányzik, amely szerint a választópolgárok felhatalmazott személyeket

¹⁸ 26/2014. (VII. 23.) AB határozat, Indokolás [21]

választanak meg, akiknek jogukban áll a képviselők megválasztása. Arról van szó tehát, hogy a választópolgárok egyetlen közvetlen szavazatukkal ugyanazon személyt két tisztségre választanak meg (ti. kerületi polgármester és F.Kgy. tag). E véleménnyel a testület több tagja nem értett egyet, nézetüket különvéleményben fejtették ki, amelyek közül Bragyova András és Kiss László alkotmánybírók álláspontját érdemes kiemelni. Bragyova szerint az F.Kgy. „sem nem választott, sem nem fővárosi”. Meglátása szerint az F.Kgy. nem választott testület, mivel tagjainak többségét nem választja senki csupán a törvény erejénél fogva elnyerik e tisztséget is. Meghatározása szerint F.Kgy. választás azt jelenti: „A választás egy meghatározott állami tisztségbe – amely államszervek egyes hatásköreit gyakorló személyek meghatározása – annyit jelent, hogy a tisztség betöltéséről szavazási eljárással határoz/dönt egy testület, amely közvetlen választás esetén a választójogosultak összessége.” Majd azzal folytatja: „Itt erről szó nincs, mert a választási eljárásnak nem tárgya a főváros képviselői szervébe való választás.”¹⁹ Érvelése szerint az F.Kgy. további kompenzációs listáról bejutott 9 tagja sem tekinthető maradéktalanul közvetlenül megválasztott tagnak, mivel ők azon szavazatok következtében kerülnek be a fővárosi testületbe, amelyeket kerületi polgármester-jelöltekre adtak le a választópolgárok. Véggkövetkeztetésként azt fogalmazza meg, hogy „[a] Fővárosi Közgyűlés ezért a kerületek képviselete, nem a fővárosé.”²⁰ Kiss szerint „[a] közvetlenség akkor érvényesül a maga teljességében, ha a választható jelöltek abban a minőségükben indulnak, amely pozíciót a választások eredményeként majd betöltenek.”²¹ Meglátása szerint is csak egy jelölés történik, mégpedig a kerületi polgármesterség tekintetében, az F.Kgy. tagság csupán „járulékos funkció” – azaz egy választással két közjogi pozíció betöltésére kerül sor, amelyek közül azonban csak a kerületi polgármesterség tekintetében érvényesül a szavazás közvetlenségének elve.

A következőkben a választójog egyenlősége elvének vizsgálatára került sor. Az Alaptörvény 35. cikk (1) bekezdése alapján a helyi önkormányzati képviselőket és polgármestereket „a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján, közvetlen és titkos szavazással” választják. Az indítványozók szerint azonban az

¹⁹ 26/2014. (VII.23.) AB határozat, Indokolás [77]-[79]

²⁰ 26/2014. (VII.23.) AB határozat, Indokolás [83]

²¹ 26/2014. (VII. 23.) AB határozat, Indokolás [94]-[95]

egyenlőség elve sérül azáltal, hogy Budapest kerületei egybeesnek a választókerületekkel, ugyanis az egyes kerületek lakosságszáma között jelentős eltérések vannak. Az Alkotmánybíróság korábban kimondta: „Az egyéni választókerületek eltérő nagysága (választási földrajz), illetőleg az egy mandátum megszerzéséhez szükséges konkrét szavazatok száma (választási matematika) miatt a választások után, a választási eredmények ismeretében természetesen nem lehet abszolút értelemben vett egyenlőség a szavazatok súlyában.”²² Megállapította azt is, hogy „[a] választójognak a választópolgárok szempontjából egyenértékűnek és a szavazatoknak közel azonos súlyúnak kell lenniük.”²³ Mindezeket figyelembe véve, az Alkotmánybíróság értelmezése alapján másként ítélandó meg a szavazatok eljárási és tartalmi értelemben vett egyenlősége. A szabályozás azonban nem tehet indokolatlan különbséget a választópolgárok csoportjai között: azaz a szavazatok akkor lehetnek közel egyenlő súlyúak, ha a lehetőség adott arra, hogy közel egyenlő számú szavazó döntése eredményezzen mandátumot.²⁴ Az Alkotmánybíróság e témakörben hozott 22/2005. (VI.17.) AB határozata a jelen ügyben is kiemelt fontosságú. A határozatban megvizsgálták, hogy az egyes választókerületekben nyilvántartásba vett választópolgárok számának meg kell-e egyeznie, illetve, hogy a megszerezhető országgyűlési képviselői mandátumoknak arányban kell-e állniuk a választópolgárok számával. E határozat értelmében „minden körülmények között ellentétes az egyenlő választójog elvével, ha az egyéni választókerületekben a jegyzékbe vett választópolgárok száma közötti kétszeres eltérés mutatható ki. (...) Ilyen esetben a választásra jogosultak száma közötti eltérés olyan nagy mértékű, hogy azt semmiféle indok nem teheti alkotmányosan elfogadhatóvá.”²⁵ E megállapításokat jelen ügyben az Alkotmánybíróság a helyi önkormányzati rendszer tekintetében értelmezte, elsőként tehát azt vizsgálta meg, hogy Budapest kerületei megfelelnek-e annak a kritériumnak, hogy az egyes választókerületeket közel azonos számú választópolgárok alkossák. Az Alkotmánybíróság ennek megállapítása érdekében a Központi Statisztikai Hivatal által közölt adatokat vette alapul, amely alapján látható, hogy az egyes kerületek

²² 809/B/1998. AB határozat, ABH 2000, 783, 784.

²³ 33/2000. (X.20.) AB határozat, ABH, 2000, 221, 226.

²⁴ 26/2014. (VII. 23.) AB határozat, Indokolás [36]

²⁵ 22/2005. (VI. 17.) AB határozat, ABH 2005, 246, 248, 251-253.

lakosság száma között jelentős eltérés van, így lehetséges az is, hogy a legnagyobb XI. kerület lakosság száma több mint hatszorosa a legkisebb XXIII. kerületének. Ez a testület szerint megvalósíthatja a választójog egyenlőségének sérelmét, ugyanakkor a jogalkotó olyan szabályozási elemeket vezetett be, amelyek alkalmasak a fennálló sérelem orvoslására. Ez pedig a kettős többségi rendszer, amelynek értelmében az F.Kgy.-ben csak akkor kapja meg egy javaslat a szavazatok többségét, ha a meghatározott „szavazatarány mellett a főváros lakosságának együttesen több mint felét kitevő lakosság számú fővárosi kerületek polgármesterei is megszavazzák azt.”²⁶ Az Alkotmánybíróság szerint „[a] kettős többségi rendszer célja annak biztosítása, hogy a fővárosi kerületek összességében a lakosság számuk arányában legyenek képviselve a fővárosi közgyűlésben a döntések meghozatalakor, (...) ez alkalmas az egyenlőség elve sérelmének kiküszöbölésére.”²⁷ Érdekes tehát, hogy a testület korábban kimondta, hogy már a kétszeres eltérés is olyan jelentős mértékű, hogy alkotmányosan nem indokolható, jelen esetben az ezt meghaladó mértékű eltérés mégis elfogadható. Az aránytalanságot a testület szerint egy döntéshozatali rendszer bevezetése képes kiegyenlíteni, ami azonban nem a választási eljárás során felmerült egyenlőség elvének orvoslására szolgál, illetve maga a döntési mechanizmus is problémákat eredményezhet az F.Kgy. működésében. A határozathoz különvéleményt csatoló Kiss László szerint „[a] kettős döntéshozatali rendszer (mint megmaradt harmadik „ellensúlyozó láb”) is kiesik, mivel alkalmatlan a cél elérésre. A kettős döntéshozatali rendszer (a kettős többségi elv) érvényesülése miként bizonyítható például a titkos szavazások során? (...) Ki képes megállapítani ilyen esetekben az önkormányzati döntés legitimáltságának erősségét? (...) Mi itt a megoldás? Remélhetőleg nem az, hogy a fővárosi közgyűlésben – diszkriminatív módon – a törvényhozó megtiltja a titkos szavazást?”²⁸ Végül azt fogalmazta meg, hogy e döntéshozatali rendszer az F.Kgy. titkos szavazása során működésképtelenséget/döntésképtelenséget fog eredményezni. Lévay szerint a „kettős többségi rendszer teljességgel alkalmatlan az alapjogi sérelem elhárítására.”²⁹ Ezt többek között azzal indokolja, hogy az F.Kgy. tag nem feltétlenül a kerületi

²⁶ Mötv. 47. § (3)

²⁷ 26/2014. (VII. 23.) AB határozat, Indokolás [45]-[46]

²⁸ 26/2014. (VII. 23.) AB határozat, Indokolás [103]-[104]

²⁹ 26/2014. (VII. 23.) AB határozat, Indokolás [126]

választópolgárok akaratát követve cselekszik, ugyanis a megválasztást követően a szabad mandátum elve érvényül, vagyis a képviselő nincs kötve a választói akarathoz. Kiss Lászlóhoz hasonlóan Lévay szerint sem működőképes a kettős döntéshozatali rendszer titkos szavazás esetén. Paczolay meglátása szerint pedig „[a] fővárosi közgyűlésben a kettős többség intézménye egy, a már megválasztott képviselőkől álló testület későbbi működésére vonatkozó döntéshozatali eljárási szabály, mely a választójog egyenlőtlenségének sérelmét nem csak hogy a gyakorlatban önmagában nem teljesen képes kiküszöbölni, de a választójoggal összefüggésben álláspontom szerint – dogmatikailag – nem is lenne vizsgálható.”³⁰ Vagyis a választás a szavazatok mandátumokká alakítását jelenti, ebben a folyamatban azonban nem képes az egyenlőtlenség orvoslására egy már működő testület döntéshozatala során alkalmazandó döntési rendszer.

IV. Konklúzió

Mindezek fényében elmondható, hogy egy jól átgondolt, ésszerű szabályozás, amely hatékonyan és célszerűen képes működtetni mind az F.Kgy.-t, mind pedig a kerületeket, szükséges lett volna. Látható azonban, hogy a fővárosi választási rendszer jelenlegi átalakítása a problémákat nem hogy megoldotta, azok számát tovább bővítette. A kerületi polgármesterek F.Kgy.-be integrálása meglátásom szerint közvetett választást eredményez, amely sérti az Alaptörvény 35. cikk (1) bekezdésében rögzített választás közvetlenségének elvét, valamint ezen kívül is aggályos kérdések sokaságát veti fel. A kerületek szavazókörökké alakítása következtében a választás egyenlőségének elve is sérelmet szenved, mivel a kerületek különböző nagyságából adódóan a szavazó polgárok száma is jelentősen eltérő az egyes kerületekben. Jelen alapjogi sérelemmel kapcsolatban az Alkotmánybíróság is kimondta, hogy önmagában a kerületek eltérő lakosságszáma megvalósíthatja az egyenlőség elvének sérelmét, azonban kifejtette azt is, hogy a bevezetett kettős döntéshozatali mechanizmus alkalmas az egyenlőtlenségek kiegyenlítésére. Véleményem szerint a kettős többség nem képes a választási eljárás során felmerült sérelmek orvoslására, másrészt maga a döntési rendszer is problémák

³⁰ 26/2014. (VII. 23.) AB határozat, Indokolás [144]

sokaságát eredményezi – amelyek bemutatására a fentiekben részletesen kitértem. Megállapítható tehát, hogy e három módosítás közül tulajdonképpen egyik sem alkalmas a megfogalmazott célok elérésére, azaz az olcsóság, hatékonyság, egyszerűség és demokratikusabbá tételre. Elgondolkodtató lehetett volna egy radikális változtatás is, amely jelentheti akár a kerületi önkormányzatok megszüntetését is. Lényegében egy fővárosi önkormányzat léte esetén a kerületek lakosságszámúkkal arányban delegálnak képviselőket az F.Kgy.-be, amely eredményezheti a jelenleg élesen szembehelyezkedő kerületi- és fővárosi érdekellentét megszűnését, esetlegesen az állandóan felmerülő költséghatékonyság is megvalósítható lenne ezáltal. Nyilvánvalóan ez a rendszer is számos kérdést vet fel, ezért egy olyan méretű és mindentekintetben fontos város esetében, mint Budapest, a választási rendszer átalakítására jóval több időt kellett volna szánni, a lehetséges megoldások előnyeinek és hátrányainak a figyelembevételével kialakítani a megfelelő rendszert.

Jusztinger János

adjunktus (PTE ÁJK), az ÓNSZ elméleti-történeti tagozatának mentora

A jóhiszeműség és tisztesség elvéről a római adásvételnél

I. Bevezető gondolatok

Az ókori Rómában a jóhiszeműség és tisztesség elvének megfeleltethető *bona fides*¹ – a köztársasági kor utolsó évszázadaira tehető – kialakulásában döntő szerepe a régi civiljog merev *ius strictum*ot érvényre juttató kereseteivel szemben az ún. *bonae fidei actió*knak volt. Ezek *intentió*jában a *praetor* arra utasította ugyanis a bírót, hogy az alperest mindabban marasztalja, amit az a jóhiszeműség alapján adni vagy tenni tartozik (*quidquid dare facere oportet ex fide bona*). A formulában szereplő *bona fides* ehelyütt objektív értelemben, mint a tisztesség, ügylethűség, korrektség értelmezendő.²

¹ Áttekintően, további irodalommal ld. *Ricardo Cardilli*: «Bona fides» tra storia e sistema. Giappichelli, Torino 2000². 246. o.; *Földi András*: A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig [= Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis 9]. ELTE ÁJK, Budapest 2001. 118. o.; *Emanuele Stolfi*: 'Bonae fidei interpretatio'. *Richerche sull'interpretazione di buona fede fra esperienza romana e tradizione romanistica*. Jovene, Napoli 2004. 352. o.

² Az objektív *bona fides* lehetséges értelmezéseiről az újabb szakirodalomban közel 80 tanulmánnyal ld. a 2001-ben, a Padovai Egyetemen, Alberto Burdese professzor tiszteletére rendezett konferencia aktáit: *Luigi Garofalo* (a cura di): *Il ruolo della buona fede oggettiva nell'esperienza giuridica storica e contemporanea*. Atti del Convegno internazionale di studi in onore di Alberto Burdese I-IV. Cedam, Padova 2003. 578+578+608+581. o. Erről áttekintően ld. ^{rec}*Földi András*: Az „objektív jóhiszeműség” olvasatai a padovai *bona fides*-konferencia aktáinak tükrében. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 2005/42. sz. 223-237. o.; *Földi András*: Újabb észrevételek a *bona fides* dualizmusának kérdéséről. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 2007/44. sz. 123-143. o.; *Földi*

A *praetori* jog keretei között megszülető *bonae fidei actiók* – köztük az adásvételi keresetek – így a *ius strictum*mal szemben tulajdonképpen a *ius aequum*ot juttatták érvényre, a méltányosság helyett azonban sokkal inkább a jogviszonyok korrekt, ésszerű elbírálásának elvét kell utóbbi alatt értenünk.³ Az eladó és a vevő közötti alkufolyamatba ugyanakkor a klasszikus római jog direkt módon nem avatkozott be, nem kívánta meg az ár-érték ekvivalenciát, éppen ellenkezőleg, természetesnek tartották, hogy a szerződő partnerek a vétel során kölcsönösen ügyeskedve (*circumscriptio*) igyekeznek a számukra leginkább kedvező vételárat kialakítani.⁴

Az adásvételi szerződésnek (*emptio venditio*) a vételár (*pretium*) meghatározására irányuló, a másik fél rászédésétől sem mentes létszakát vizsgálva e tanulmány elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy a római jogban hol volt, egyáltalán volt-e határa a felek látszólag teljesen szabad alkujának, és mindebben milyen szerepet kapott adásvételi ügyletek tisztessége felett őrködő *bona fides*. A kontraktus egészének dogmatikai alapjával, az adásvétel synallagmatikus, *bonae fidei* jellegével összefüggésben elemzendő tehát, hogy miként is érvényesült valójában a mindennapi ügyletkötés során a klasszikus római jognak a szerződő partnerek kölcsönös

András: Remarks on the notion of „bona fides”. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 2007/48. sz. 53-72. o.; Földi András: Osservazioni intorno al c.d. dualismo della 'bona fides'. In: *Studi in onore di Antonino Metro II* (a cura di Carmela Russo Ruggeri). Giuffrè, Milano 2010. 483-507. o.

³ Vö. Földi: A jóhiszeműség és tisztesség elve... 5-6. o.

⁴ A kérdéskörhöz a szakirodalomból ld. Theo Mayer-Maly: Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht. *Iura. Rivista internazionale di diritto romano e antico* 1955/6. sz. 128-138. o.; Max Kaser: Unlautere Warenanpreisungen beim römischen Kauf. In: *Erlebtes Recht in Geschichte und Gegenwart. Festschrift Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag* (hg. Gerhard Frotz – Werner Ogris). Manz, Wien 1973. 127-137. o.; Andreas Wacke: Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 1977/94. sz. 185-246. o.; Doris Regine Göttlicher: Auf der Suche nach dem gerechten Preis: Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts. V&R Unipress, Göttingen 2004. 95-119. o.; Jusztinger János: Az árképzés korlátai a római adásvételnél. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Series Iuridica et Politica* 2005/1. sz. 49-64. o.

ügyeskedéseit az adásvétel természetes velejárójának tekintő közismert tétele, továbbá hogy a *circumscriptio* lehetősége mennyiben egyeztethető össze a *bona fides*szel.

Mivel a „*quidquid*” klauzulában szereplő *bona fides* elsősorban a *bonus vir* magatartásához igazított objektív mértéket jelöli, ezért a *pretium* megállapításával összefüggésben érdemes röviden kitekinteni a feleken kívül álló, harmadik személy általi ármeghatározás útján megvalósuló, a „ *quanti Titius rem aestimaverit*” kikötését megfogalmazó adásvételi megállapodásokra is. Így talán még teljesebb képet kaphatunk az adásvétel *bonae fidei iudicium* karakteréből fakadó, az ármeghatározást befolyásoló követelményekről, közelebbről a felek által felkért harmadik személy *boni viri arbitrato* eljárásáról.

II. A „szabad alku” és annak határai

Kiindulópontként azt a romanisztikában is általánosan elismert tételt fogadhatjuk el tehát, hogy az *emptio venditió*nál a szerződészerűen kialakult vételár az áru objektív értékétől függetlenül mindkét félre nézve kötelező volt, így – ebben az értelemben – annak igazságossága is megkérdőjelezhető.⁵

Papirius Iustus D. 18, 1, 71 (*libro 1 constitutionum*): ...*quibus mensuris aut pretiis negotiatores vina compararent, in contrahentium potestate esse...*

Amint arról Papirius Iustus is tudósít a borvétellel⁶ kapcsolatban, hogy a kereskedők milyen mérték szerint és milyen vételárért veszik meg a bort, ez a szerződő felek hatalmában áll.

⁵ Vö. Ulrich von Lübtow: De iustitia et iure. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1948/66. sz. 500-502. o.; Radványi Anna: Igazságosság az ókori Rómában – Licere contrahentibus se circumvenire? Iustum Aequum Salutare 2013/4. sz. 251-265. o.

⁶ A borvételről legújabban ld. Éva Jakab: Risikomanagement beim Weinkauf. Periculum und Praxis im Imperium Romanum. C. H. Beck, München 2009. 284. o.; Jakab Éva: Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban. Akadémiai Kiadó, Budapest 2011. 245. o.

A *circumscripti*ót, a másik szerződő fél rászédésének lehetőségét több forráshely is megerősíti.⁷

Paulus D. 19, 2, 22, 3 (*libro 34 ad edictum*): ...*in emendo et vendendo naturaliter concessum est, quod pluris sit, minoris emere, quod minoris sit, pluris vendere, et ita invicem se circumscribere...*

A remekjogász megállapításai szerint az adásvételnél természetsszerűleg megengedett, hogy ami többet ér, azt olcsóbban vegyük meg, ami kevesebb értékű, azt drágábban adjuk el, és így kölcsönösen rászédjük egymást.

Ulpianus D. 4, 4, 16, 4 (*libro 11 ad edictum*): *Idem Pomponius ait in pretio emptionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire.*

Ulpianus – Pomponiust idézve – újfent megerősíti, hogy a vétel és az eladás árát illetően a szerződő felek természetsszerűleg rászédhetik egymást.

Az idézett fragmentumokkal kapcsolatban felmerülő elsődleges fontosságú kérdés: a „*circumscribere*” kifejezés magába foglalja-e a dolózus magatartást is vagy sem, azaz hol a határa a kölcsönös ügyeskedéseknek, a másik rászédésének? Ezt a kérdést ugyanis mindkét, a *circumscripti*ót megengedő forráshely megválaszolatlanul hagyja.

Megállapítható, hogy a felek becsaphatták egymást, de nem korlátok nélkül. Ahogy a lényeges ténybeli tévedés, a kényszer, úgy természetesen a megtévesztés (*dolus malus*) is érvénytelenné tette az adásvételt.⁸ Az eladó tehát feldicsérhette az árut a minél magasabb vételár elérése érdekében, hiszen a vevő számára is adott volt, hogy alulértékelje a *merxet*, és így a *venditort* alacsonyabb árra szorítsa rá, azonban az

⁷ Az e tanulmányban nem vizsgált fragmentumok elemzését az újabb hazai irodalomban ld. Radványi: i. m. 256-262. o.

⁸ A *dolus malus*ra vonatkozó – a *clausula doli*tól az *exceptio doli*n át az *actio de doli*óig vezető – prétori szabályok kidolgozásának kérdésköréhez további irodalommal ld. Molnár Imre: A római magánjog felelősségi rendje. JATEPress, Szeged 1993. 54-60. o.

emptor csalárd megtévesztésének nem volt helye.⁹ Abban viszont, hogy a szerződő partnerek érdekeik különbözőségét kihasználva a lehető legnagyobb haszon elérésére törekedtek, nem találhatunk semmi kivetnivalót.¹⁰

A legfőbb korlátja ekképpen a másik fél – immár a jogi értékelés síkjára is tartozó – átverésének az adásvétel *bonae fidei* jellege volt. Ennek megfelelően a felek nemcsak azzal tartoztak egymás irányában, amit a szerződésben kifejezetten felvállaltak, hanem ezen felül még mindazzal, amit a *bona fides* – a forgalmi tisztesség, szavahihetőség, az ügylethűség – az adott helyzetben megkívánt.¹¹ Az elsőrendű értékmérő tehát, ami gátat szabott a kölcsönös ügyeskedéseknek, az objektív értelemben vett *bona fides* volt. A *circumscriptio*nak ezért ebben az esetben – Wacke¹² találó kifejezésével élve – csakis „*fides*-konform” jelentést tulajdoníthatunk. A merkantilista színezetű¹³ *bona fides*t a romanisztikában uralkodónak tekinthető álláspontnak¹⁴ megfelelően – fix, elvont mérték helyett – általános alapelvként értelmezve, esetről esetre, egyedileg volt szükséges mérlegelni a profitra törekvő kereskedőnek a kedvező helyzet kihasználását biztosító, még megengedett ügyeskedése és a ravasz fondorlat közti határokat. Amint azt Földi hangsúlyozza, a római juristák – jellegéből adódóan – az objektív *bona fides* megsértésének nemcsak a kimondott csalárdságot tekintették. Éppen az objektív *bona fides* hatására szélesedett ki a *dolus* fogalma, idővel minden olyan magatartást (vagy annak elmulasztását) dolózusnak minősítve, amelyet a *bonus vir* az adott helyzetben nem tanúsított (illetve megtett) volna.¹⁵

Kiemelendő továbbá, hogy a fentebb idézett fragmentumok a másik rászédését csak a *pretium* tekintetében tartják megengedhetőnek. Ez mindkét szövegből egyértelműen

⁹ Vö. John W. Baldwin: *The Medieval Theories of the Just Price. Romanists, Canonists and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries.* The American Philosophical Society, Philadelphia 1959. 18. o.

¹⁰ Hasonlóan Lübtow: i. m. 500. o.

¹¹ Lübtow: i. m. 502. o. szerint az „*invicem se circumscribere*” tétele éppen ezért túrhetetlen módon sérti a *bona fides* elvét, és meg is kérdőjelezi a fent idézett Pomponius-fragmentum (D. 4, 4, 16, 4) hitelességét.

¹² Wacke: i. m. 190. o. Vö. Mayer-Maly: *Privatautonomie...* 131. o.

¹³ Ld. Molnár: *A római magánjog...* 47. o.

¹⁴ Vö. Max Kaser: *Das römische Privatrecht I.* C. H. Beck, München 1971². 485. o.

¹⁵ Ld. Földi: *A jóhiszeműség...* 30. o.

kiderül: Paulusnál a „*quod pluris sit, minoris emere, quod minoris sit, pluris vendere*”, Ulpianusnál pedig az „*in pretio*” kifejezés utal a vételárra.¹⁶ Ha a kölcsönös ügyeskedések egyben az eladó szolgáltatásának hiányos teljesítésére is kiterjedhettek volna, ez már feloldhatatlan ellentmondásba kerülne a kellékszavatosságra vonatkozó előírásokkal.¹⁷ A vevő ugyanis, aki az áruért ellenértéket adott, jogosan várhatta, hogy pénzéért teljes értékű dolgot kapjon.¹⁸

Bár az ősi jog még nem ismerte a dolog rejtett hibáiért való felelősséget – így az árut olyan állapotban adták-vették, amilyenben az volt („*talis-qualis*”) –, a *mancipatió*s vételnél már ekkor megvolt az a lehetőség, hogy a vevő keresettel (*actio de modo agri*) éljen, ha például a szolgáltatott telek kisebb volt, mint amekkorát az eladó a *nuncupatió*ban megjelölt. A *venditor* azonban ekkor a hiányzó területegységnek megfelelő *pretium* kétszeresét volt köteles megfizetni a vevőnek, valójában tehát sokkal inkább a megbomlott ár-érték ekvivalencia, a vételár „hibája” miatt volt alkalmazható e jogeszköz, mintsem a kellékszavatossági keresetek előzményének lenne tekinthető.

Egyéb áruk esetén a vevő akkor léphetett fel az eladó ellen, ha ő a *merx* általa ismert hibáit csalárd módon, szándékosan elhallgatta (*dolosa reticentia*),¹⁹ vagy az elidegenítésnél tett kifejezett nyilatkozatában annak olyan tulajdonságait állította, amelyekkel valójában nem rendelkezett. Mivel voltaképpen mindkét esetben a vevő megtévesztéséről volt szó, az *emptor poenalis actio de dolo*²⁰ indíthatott az eladóval szemben.²¹ Az adásvétel *bonae fidei* ügyletté válása után a *venditor*, formátlan ígérete

¹⁶ Ld. Wacke: *Circumscribere*... 188. o.

¹⁷ Erre tekintettel már Schulz is felhívja a figyelmet, hogy a *circumscripti*ót a forrásokban nem szabad szó szerint, a másik átveréseként értelmeznünk. Ld. ^{rec.}Fritz Schulz: *Studi dedicata alla memoria di Pier Paolo Zanzucchi dalla facoltà di giurisprudenza* (Pubblicazioni della università cattolica del sacro cuore; Serie settima: scienze giuridiche volume XIV). Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1928/48. sz. 694. o.

¹⁸ Vö. Wacke: *Circumscribere*... 189. o.

¹⁹ A jogtudomány már Cicero korában elismerte az eladói felelősséget a dolog hibáinak rosszhiszemű elhallgatásáért (*dolosa reticentia*). Ld. Cic. off. 3, 16, 65.

²⁰ Az *actio de dolo* kérdéskörének gazdag irodalmához ld. Andreas Wacke: *Zum dolus-Begriff der actio de dolo*. *Revue internationale des droits de l'antiquité* 1980/27. sz. 349-386. o.

²¹ Ld. Ulp. 4, 3, 37. A forráshely exegézisét ld. Kaser: *Unlautere Warenanpreisungen*... 131-137. o.

és az áru hibáinak dolózus elhallgatása esetén, természetesen már *actio emptiva* volt perelhető. Önmagában az áru harsány dicsérete azonban az eladónak sem a kontraktuális, sem a deliktuális felelősségét nem alapozta meg.²²

A vizsgált kérdés szempontjából fontos változást a rejtett hibákért való felelősséget teljesen új – objektív – alapokra helyező, ezzel a kellékszavatosság intézményét elsőként szabályozó *aediles curules edictuma* hozta meg. E vásárrendészeti és vásárbíráskodási hatáskörrel is felruházott magisztrátusok²³ ugyanis – rabszolgák és igásállatok nyílt piacon történt adásvételeiről szóló *edictumaikban* (*de mancipiis vendundis*, illetve *de iumentis vendundis*) – a meglévő civiljogiak mellé újabb jogeszközöket biztosítottak a vevők számára, nagyobb biztonságot nyújtván a kereskedők csalárdságaival szemben olyan áruknál, ahol a vételtárgy hibái különösen gyakoriak, és az *emptor* részéről nem, vagy csak nehezen felismerhetők. Az *aedilisek* az eladónak nem csupán az ún. ediktális hibák közlését írták elő,²⁴ de kötelezték arra is, hogy az általa az elidegenítés alkalmával kifejezetten állított, úgyszintén a *merx* megígért tulajdonságaiért (*dicta et promissa*) helytálljon.²⁵ Az áru pusztá feldicséréséért ugyan nem volt perelhető,²⁶ de annak a nyíltan fel nem ismerhető – a vételár mértékét lényegesen befolyásoló – tulajdonságaira vonatkozó állítások már kötötték.

Florentinus D. 18, 1, 43 pr. (*libro 8 institutionum*): *Ea quae commendandi causa in venditionibus dicuntur, si palam appareant, venditorem non obligant, veluti si dicat*

²² Vö. Wacke: *Circumscribere...* 196-197. o.

²³ Az *aedilis curulis* feladatköreihez ld. Jakab Éva: *Aediles curules* (Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére). *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica* 1991/9. sz. 131-155. o.; Jakab Éva: *Stipulationes aediliciae* (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban) [= *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica* 44/7]. *JATE ÁJK*, Szeged 1993. 33-43. o., továbbá Wolfgang Kunkel: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik 2. Die Magistratur*. C. H. Beck, München 1995. 474-480. o.

²⁴ Ld. Ulp. D. 21, 1, 1, 1.

²⁵ Áttekintően ld. Jakab: *Aediles curules...* 56-65. o.

²⁶ Ulp. D. 21, 1, 19, 3.

*servum speciosum, domum bene aedificatam: at si dixerit hominem litteratum vel artificiem, praestare debet: nam hoc ipso pluris vendit.*²⁷

A jogtudós szerint mindaz, amit az eladáskor ajánlás céljából mondanak, ha nyíltan felismerhető, nem kötelezi az eladót, így ha azt mondja, hogy a rabszolga szép alakú, a ház jól megépített; de ha azt mondja, hogy a rabszolga a tudományokban jártas vagy művész, ezért helyt kell állnia, ugyanis ez okból többért adta el.

Az *aediles curules* ediktuma alapján ezért – a fogyasztóvédelem antik római előképeinek egyikeként²⁸ – nem csupán az elállási jog (*actio redhibitoria*)²⁹ illette meg hat hónapon belül az *emptor*t az áru rejtett hibája esetén, hanem utóbb, egy éven belül a rejtett hibával arányos vételárrészlet visszatérítését is követelhetette (*actio quanti minoris*).³⁰ A kellékszavatosság körében érvényesíthető vételárcsökkentési lehetőséggel tehát a római jog biztosította, hogy csekélyebb értékű áruért ne kelljen az eredetileg kialakított vételárat kifizetnie a vevőnek.³¹ Ugyanakkor figyelemmel volt a felek szerződéses akaratára is, hiszen a rejtett hibának megfelelő *pretium*-részletet – amint Jakab is

²⁷ Ugyanígy Ulp. D. 21, 1, 1, 6.

²⁸ A kérdéskörhöz a legújabb irodalomból ld. Aldo Petrucci: *Per una storia della protezione dei contraenti con gli imprenditori* I. Giappichelli, Torino 2007. 207 o. különösen 199-237. o. Vö. továbbá ^{rec.}Földi András: *Olasz monográfia a fogyasztóvédelem római jogi gyökereiről*. Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 2010/47. sz. 301-308. o.; Nagy Éva: *A vevő-fogyasztó tradicionális jogai ingó adásvétel hibás teljesítése esetén*. Doktori értekezés. Szeged 2014. 12-55. o.

²⁹ A hibás áru visszaszolgáltatása fejében a vevő tehát a vételár visszatérítését követelhetette. Ld. Ulp. D. 21, 1, 21 pr. A *redhibitió*val minden vonatkozásban *in integrum restitutio* következett be, mintha a felek az adásvételt meg sem kötötték volna. Ld. Ulp. eod. 60. Az eljárásról ld. Lorena Manna: *Actio redhibitoria e responsabilità per i vizi della cosa nell'editto De mancipiis venundis*. Giuffrè, Milano 1994. 165-204. o.

³⁰ Ulp. D. 21, 1, 19, 6. A vételárcsökkentésre irányuló kereset kora a szakirodalomban vitatott. Ehhez ld. Jakab: *Aediles curules...* 55-56¹²¹. o. Az *aedilis* előtti perhez ld. még Jakab Éva: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht*. C. H. Beck, München 1997. 263-264. o.

³¹ Vö. Göttlicher: i. m. 86-89. o.

kiemeli³² – kettős becslési eljárás keretében állapították meg. Az *aestimatio* során mind a hibás, mind a hibátlan áru értékét megbecsülték, és e kettő különbségét a felek szerződéses akaratát tükröző vételárból vonták le.³³ Így tehát érintetlen maradt a felek kölcsönös alkufolyamatában rögzített ár-érték viszony. Ellenben, ha csak a hibás áru értékét venné figyelembe a bíró, és – ahogy azt Bechmann,³⁴ Haymann³⁵ és Medicus³⁶ vélte – ezt vonná le a hibátlan dolog értékével egyenlőnek tekintett vételárból, akkor előfordulhatna, hogy – amennyiben nagyon alacsony árat alkudott volna ki a vevő – semmit sem kapna vissza vételárcsökkentés címén. Fordítva, ha az eladónak sikerülne magas üzleti árat realizálni, az ebből eredő előny nagy részét elveszítené az árleszállítással.

A kölcsönös alkufolyamatot és így a vételár igazságosságát befolyásoló faktorok körében az *aediles curules* ediktumai a hatósági ármegállapítás eszközeiként is megemlíthetők, hiszen azokban a vásárok rendjéért felelős magisztrátusok nem csupán a rejtett hibákért való felelősséget helyezték objektív alpra, hanem egyes ediktumok már bizonyos ármaximáló szabályokat is tartalmaztak.³⁷ Az uzsorások elleni küzdelem adminisztratív eszközei között így a hatósági ármeghatározás is szerepelt, különösen a politikai szempontból is jelentőséggel bíró alapvető élelmiszeri cikkek forgalmazásánál, így a gabona- és az olajkereskedelemben.³⁸ Előbbivel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy már Caesar idejéből is találunk példát a szabad árképzés közjogi eszközökkel történő korlátozására. A gabona árának mesterséges úton – egyfajta

³² Az árleszállításra irányuló szakértői becslési eljárással kapcsolatban ld. Jakab Éva: Az árleszállítás mértéke a szavatossági perben. *Jogtudományi Közlöny* 2000/9. sz. 331-332. o.

³³ Vö. Heinrich Honsell: *Quod interest im bonae fidei-iudicium*. C. H. Beck, München 1969. 75. o.

³⁴ August Bechmann: *Der Kauf nach gemeinem Recht* III. 2. A. Deichert, Leipzig 1905 (repr. Aalen 1965). 163. o.

³⁵ Franz Haymann: *Die Haftung des Verkäfers für die Beschaffenheit der Kaufsache*. F. Vahlen, Berlin 1912. 36. o.

³⁶ Dieter Medicus: *Id quod interest*. Böhlau, Köln – Graz 1962. 125. o.

³⁷ Vö. Jakab: *Stipulationes aediliciae*... 41. o.

³⁸ Vö. Jakab: *Aediles curules*... 134-135. o. Ld. még áttekintően, további irodalommal Marek Kurylowicz: *Zur Marktpolizei der römischen ädilen*. In: *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz I. Liber* (éd. Maria Zabłocka). Warszawa 2000. 439-456. o.

árkartellbe történő belépéssel³⁹ – való emelését tiltó *lex Iulia de annona*⁴⁰ ugyan eredeti formájában nem maradt fent, de Ulpianus⁴¹ tudósít minket annak szankciójáról. Eszerint az említett törvény büntetni rendelte, ha valaki gabonauzsorával járó tevékenységet folytatott, vagy olyan társaság tagjává vált, amelynek célja a gabona árának drágítása volt.⁴²

A felek szabad alkuját befolyásoló, az ár-érték arányra hatással lévő tényezők között a bírói ármérséklés lehetőségét kell végül, de nem utolsósorban megemlíteni. A civiljogi út is adott volt tehát, hogy bizonyos feltételek fennállása esetén a bíró beavatkozzon egy „igazságosabb” vételár elérése érdekében. A *iudex* hivatalból, kivételesen mérsékelhette a vételárat, ha például valaki jóhiszeműen megvásárolt egy olyan ingatlant, amelyen már haszonélvezete állt fenn.

Pomponius D. 18, 1, 16, 1 (*libro 9 ad Sabinum*) – Paulus eod. 17 (*libro 33 ad edictum*):
...Nec tamen emptioni obstat si in ea re usus fructus dumtaxat ementis sit: officio tamen iudicis pretium minuetur.

Pomponius állásfoglalása alapján nem akadályozza a vételnek, ha a vevőnek a dologon haszonélvezete van, Paulus azonban ezt megtoldja azzal, hogy mindazonáltal a bíró hivatalból mérsékelheti a vételárat.

Hasonlóképp fennállt a bírói árcsökkentés lehetősége abban az esetben, ha egy közös tulajdonban levő dolgot vásárolt meg az egyik tulajdonostárs úgy, hogy nem tudott a tulajdonrészéről.

³⁹ Vö. Hamza Gábor: Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek. Complex Kiadó Kft., Budapest 1998². 92-93. o.

⁴⁰ Ld. Giovanni Rotondi: *Leges publicae populi romani*. Georg Olms Verlag, Milano 1912 (repr. Hildesheim, 1962). 448. o.

⁴¹ Ld. Ulp. D. 48, 12, 2.

⁴² A büntetési tétel az ulpianusi *Digesta*-fragmentum tanúsága szerint 20 arany, azaz mintegy 2000 *sestertius* volt. Vö. Theodor Mommsen: *Römisches Strafrecht*. Duncker&Humblot, Leipzig 1899 (repr. Graz, 1955). 852⁷. o.

Pomponius D. 18, 1, 18 pr. (*libro 9 ad Sabinum*): *Sed si communis ea res emptori cum alio sit, dici debet scisso pretio pro portione pro parte emptionem valere, pro parte non valere.*

A jurisperitus szerint, ha a vételtárgy a vevő és egy másik fél közös tulajdonában van, akkor azt kell mondanunk, hogy az adásvétel a tulajdoni hányadnak megfelelő vételárrészig érvényes, a másik részben érvénytelen.

Természetesen a vevő egyik esetben sem élhet jogszavatossági igénnyel, hiszen a dolgon nem harmadik személynek áll fenn tulajdonjoga vagy idegen dologbeli joga, hanem saját magának. Így a sérelem orvoslásának, az ár-érték ekvivalencia részleges helyreállításának egyetlen módja a bírói ármérséklés lehetősége. Ha a bíró a haszonélvezeti jog, illetőleg a tulajdonrész értékének megfelelően csökkenti a *pretium* összegét, egy igazságosabb árat eredményez annyiban, hogy az *emptor* nem fizeti meg még egyszer azt, ami már az övé.

A kellékszavatosság hosszú évszázadok alatt kialakult szabályaitól kezdve az *aedilisi* ediktumokon és – mint a méltányosság alkalmazásának civiljogi eszközén – az eseti bírói ármérséklés lehetőségén át egészen a *bona fides*ig számos tényező bizonyítja tehát: a római jog annak ellenére, hogy nem követelte meg a vételár és az áru objektív értéke közti teljes ekvivalenciát, már az ún. feléntúli sérelem (*laesio enormis*)⁴³ tételének bevezetése előtt is figyelmet fordított a vételár igazságosságára. Ez a hajlékony, a felek szerződéses akaratát csupán minimális korlátok közé szorító és egyben a forgalombiztonság kritériumainak is eleget tevő rendszer, amely a szerződő partnereknek a vételárral kapcsolatos kölcsönös ügyeskedéseit az adásvétel természetes

⁴³ A *laesio enormis* intézményéhez további irodalommal legújabbán ld. Jusztinger János: Észrevételek a feléntúli sérelem római jogi forrásaihoz (CJ. 4. 44. 2, CJ. 4. 44. 8.), PhD Tanulmányok 2010/9. sz. 343-367. o.; Marko Petrak – Nikol Žiha – Jusztinger János: Universal foundations of local laws – example of ‘just price’ (*iustum pretium*). In: Law – Regions – Development (ed. Drinóczi Tímea – Mirella Župan – Mario Vinkovic). Faculty of Law, University of Pécs – Faculty of Law, J. J. Strossmayer University of Osijek, Pécs – Osijek 2013. 307-313. o.; Pókecz Kovács Attila: A feléntúli sérelem dogmatikai konstrukciója a római jogban és a modern polgári törvénykönyvekben. Jura 2014/2. sz. 116-126. o.; Pókecz Kovács Attila: *Laesio enormis* and its survival in modern civil codes. In: Kúpna zmluva – história a súčasnosť II (zost. Erik Štenpien). Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Košice 2014. 219-244. o.

velejárójának tekintette, hosszú évszázadokon keresztül változatlan maradt a római jogban.

III. A harmadik személy általi ármeghatározás hatálya és tartalma: *arbitrium boni viri*?

A fentiekben láthattuk, hogy az antik római jog általában és alapvetően szabad kezét engedett az eladónak és a vevőnek a vételár mértékének megállapítása terén. A felek számára biztosított szerződési szabadság – több primer forrásunk tanúsága szerint⁴⁴ – azonban megengedte azt is, hogy megállapodásuk alapján ne ők, hanem egy általuk kijelölt harmadik személy határozza meg a *pretium*ot. Bár a klasszikus jogtudományban ennek lehetősége mindvégig eldöntetlen vitakérdés maradt,⁴⁵ Justinianus a korábbi vitát lezárva a „*quanti Titius rem aestimaverit*” árklauzulát tartalmazó szerződés érvényessége mellett tette le a voksát.⁴⁶ Ehhez azonban az szükségeltetett, hogy a felek által kijelölt harmadik személy ténylegesen meghatározza a vételarat, hiszen az *emptio venditio* nyilvánvalóan nem jöhet létre egyik lényeges alkatrésze nélkül sem.

A vizsgált árklauzulával kapcsolatban témánk szempontjából elsődleges fontosságú kérdés, hogy mennyiben kötelező a harmadik személy által megállapított *pretium* a felekre: az ellenszolgáltatás meghatározása a kijelölt személy szabad belátására van bízva, vagy csupán *boni viri arbitratu* dönthet? Voltaképpen a kérdés itt már nem is a harmadik személy jóhiszemű eljárására, hanem sokkal inkább döntése méltányosságára vonatkozik. A *bona fides* és a méltányosság (*aequitas*) fogalmát egymással nem azonosítva azt mindenképpen látnunk kell, hogy e két kategória már a klasszikus római jogban is részben átfedte egymást, a forrásokban pedig igen gyakran szinonimaként szerepel.⁴⁷ Elég csak Tryphoninust felidézni, akinek megállapításai szerint az a jóhiszeműség, amelyet a szerződéseknél követelünk meg, a legnagyobb fokú méltányosságot igényli.

⁴⁴ Ld. Gai. 3, 140; C. 4, 38, 15; I. 3, 23, 1.

⁴⁵ A kontroverziáról beszámol Gai. 3, 140. Ehhez ld. Jusztinger János: A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római jogi forrásaiban. Doktori értekezés. Pécs 2012. 72-76. o.

⁴⁶ Ld. C. 4, 38, 15 pr.-3.; I. 3, 23, 1.

⁴⁷ Vö. Földi: A jóhiszeműség és tisztesség elve... 20-21. o.

Tryphoninus D. 16, 3, 31 pr. (*libro 9 disputationum*): *Bona fides quae in contractibus exigitur aequitatem summam desiderat.*

A két fogalom egymáshoz való közeledése a *bonae fidei* actiók kibővülésével a justinianusi jogban csak tovább erősödött, így a következőkben a harmadik személy *boni viri arbitrato* döntésének kérdését tartalmilag talán a legcélszerűbb annak méltányosságára vonatkoztatni.

Ha csak a klasszikusok közötti vitát lezáró, már említett justinianusi döntvényt vesszük figyelembe, akkor azt mondhatjuk, hogy a kijelölt személy szabad belátása szerint megállapított vételár teljes egészében és tekintet nélkül a méltányosságra kötelező a szerződő partnerek számára.

C. 4, 38, 15, 1 (*Imp. Iustinianus A. Iuliano pp.*): *...si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretia persolvi et venditionem ad effectum pervenire...*

A császár rendelkezése szerint ugyanis, ha a megnevezett a *pretium*ot meghatározza, mindenben az ő döntése szerint kell azt megfizetni és az eladást teljesíteni.⁴⁸

Hasonlóképpen foglal állást Justinianus az *Institutiók*ban is:

I. 3, 23, 1: *...omnimodo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur et res traditur...*

E szöveg alapján ugyancsak mindenben a harmadik személy becslése szerint kell a vételárat is megfizetni és a dolgot is szolgáltatni.

A justinianusi források tehát nem igazítanak el egyértelműen: az *omnimodo secundum eius aestimationem* látszólag arra utal, hogy a harmadik személy szabad belátása alapján dönthet, kénye-kedve szerinti vételárat meghatározva. A kérdésre, hogy mindez egyáltalán összeegyeztethető-e az adásvétel *bonae fidei* jellegével, vagy az minden esetben megköveteli a kijelölt személy méltányos döntését, más – az *emptio venditio*val

⁴⁸ Ugyanez a terminológia jelenik meg a *locatio conductio* vonatkozásában a *Digestában*. Ld. Gai. D. 19, 2, 25 pr.

kapcsolatos – fragmentumban sem kapunk konkrét választ. Primer forrás hiányában itt le is zárhatnánk a vizsgálódást, de ha a *Digestában* egy könyvvel előbbre lapozunk az adásvétel *sedes materiae*-jét tartalmazó XVIII-tól, akkor könnyen találunk analóg – és így talán a kérdésünkre a választ is magukban rejtő – eseteket a társasági szerződést (*societas*) tárgyaló fejezetből.

A *societasszal* kapcsolatban már a klasszikusok között sem volt vitás, hogy harmadik személy – sőt, akár az egyik *socius*⁴⁹ – is meghatározhatja a társak részesedési arányát a társaság működéséből származó hasznokban és hozzájárulását a felmerült költségekhez.

Proculus D. 17, 2, 76 (*libro 5 epistularum*): *Societatem mecum coisti ea condicione, ut Nerva amicus communis partes societatis constitueret: Nerva constituit, ut tu ex triente socius esses, ego ex besse: quaeris, utrum ratum id iure societatis sit an nihilo minus ex aequis partibus socii simus. Existimo autem melius te quaesitum fuisse, utrum ex his partibus socii essemus quas is constituisset, an ex his quas virum bonum constituere oportuisset. Arbitrorum enim genera sunt duo, unum eiusmodi, ut sive aequum sit sive iniquum, parere debeamus (quod observatur, cum ex compromisso ad arbitrum itum est), alterum eiusmodi, ut ad boni viri arbitrium redigi debeat, etsi nominatim persona sit comprehensa, cuius arbitratu fiat.*⁵⁰

Az idézett – az interpolációkritika által hajdan igencsak támadott⁵¹ – fragmentumban Proculus egy olyan társaságról ír, melyet a felek azzal a kikötéssel alapítottak, hogy a részesedési hányadokat egy harmadik személy – a társak közös barátja, Nerva – fogja meghatározni. A kijelölt személy az arányokat 1/3 – 2/3 részben állapította meg. Proculus szerint magától értetődő, hogy a társaság abban az esetben is érvényesen létrejön, ha a szerződő partnerek a vagyoni hozzájárulás és a részesedési arányok meghatározását harmadik személyre bízzák. Ezért ennél fontosabb kérdés, hogy a

⁴⁹ Ld. Pomp. D. 17, 2, 6.

⁵⁰ A fragmentumhoz ld. Christoph Krampe: *Proculi epistulae: Eine frühklassische Juristenschift*. C. F. Müller, Karlsruhe 1970. 33-34. o.; Guido Paolo Solinas: *A proposito dell' arbitrium boni viri*. In: Studi in onore di Gaetano Scherillo II. (ed. Giuseppe Grosso). Cisalpino – La goliardica, Milano 1972. 545. o.

⁵¹ Vö. Kaser: *Das römische Privatrecht*... 491²⁴. o.

feleknek a felkért személy szabad belátása szerint meghozott döntéséhez – amint az a *compromissum* alapján választott *arbiter* esetén megfigyelhető⁵² – annak méltányosságára tekintet nélkül (*sive aequum sit sive iniquum*), tehát minden esetben tartaniuk kell-e magukat, vagy csupán akkor, ha méltányos és tisztességes döntést hoz (*arbitrium boni viri*). Proculus a feltett kérdést a következőképpen válaszolja meg.

Proculus D. 17, 2, 78 (*libro 5 epistularum*): *In proposita autem quaestione arbitrium viri boni existimo sequendum esse, eo magis quod iudicium pro socio bonae fidei est.*

A jogtudós álláspontja szerint tehát – tekintettel a társasági szerződésből eredő kötelelem *bonae fidei* jellegére – a felkért harmadik személynek, a társak részesedési arányának meghatározása során *boni viri arbitratu* kell eljárnia.⁵³

A társasági szerződésen kívül analóg esetet találunk a bérleti megállapodások (*locatio conductio*) körében is. Ahogy azt Cato *De agri cultura* című művében⁵⁴ megőrzött szerződési formulák⁵⁵ bizonyítják, már a köztársaság korában szokás volt a *locatio*

⁵² Ld. Ulp. D, 4, 8, 27, 2. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a választottbíróként megválasztott személlyel szemben is alapvető elvárás volt, hogy az ügyet tisztességesen – mai fogalmaink szerint független és pártatlan módon – lássa el, ezért e tekintetben a választottbírónak is a *bonus vir* erkölcsi kategóriájának megfelelő módon kellett eljárnia. Vö. Boóc Ádám: A nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás. A választottbíró megválasztása és kizárása. HVG Orac, Budapest 2009. 15. o., továbbá Kecskés László: A választottbíráskodás történeti alapjai. Jura 2011/1. sz. 53. o.

⁵³ Vö. Armando Torrent: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem', *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano «Vittorio Scialoja»* 1995-1996/98-99. sz. 100-101. o. Önkényes meghatározás esetén pedig bírósághoz lehetett fordulni az igazságos arány megállapítása érdekében. Ld. Paul. D. 17, 2, 79.

⁵⁴ M. Porcius Cato (234-149) *De agri cultura* címmel az i.e. II. században megjelent, az itáliai földbirtokosok kézikönyvévé vált művéhez ld. Paul Thielscher: *Des Marcus Cato Belehrung über die Landwirtschaft*. Duncker & Humblot, Berlin 1963. 399. o.; Dieter Flach: *Römische Agrargeschichte*. Handbuch der Altertumswissenschaft. Alter Orient – Griechische Geschichte – Römische Geschichte III. C. H. Beck, München 1990⁹. 145-146. o. A hazai irodalomból ld. Maróti Egon: Cato és a 'De agri cultura'. In: M. Porcius Cato: *A földművelésről*. Latinul és magyarul (ford. Kun József). Akadémiai Kiadó, Budapest 1966. 1-69. o.; legújabban: Adamik Tamás: *Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig*. Kalligram, Pozsony 2009. 125-129. o.

⁵⁵ E szerződési mintákról általában ld. Ernst Immanuel Bekker: *Über die leges locationis bei Cato de rustica*. *Zeitschrift für Rechtsgeschichte* 1864/3. sz. 416-445. o.; Ulrich von Lübtow: *Catos leges venditioni*

conductió⁵⁶ úgy megkötni, hogy az esetlegesen bekövetkező károk – a bérleti díjból történő megfelelő levonással – egy a felek által választott *bonus vir* mérlegelése, becslése (*boni viri arbitrato*) alapján téríttessenek meg.⁵⁷

Az olajbogyó szedésére vonatkozó megállapodás (*lex oleae legendae*)⁵⁸ catói formulájának témánk szempontjából releváns – Thielscher által rekonstruált⁵⁹ – szövege a következő.

Cato agr. 144, 2-3: (2) *Qui oleam legerint, omnes iuranto ad dominum aut ad custodem sese oleam non subripuisse neque quemquam suo dolo malo ea oletate ex fundo L. Manli. Qui eorum non ita iuraverit, quod is legerit omne, pro eo argentum nemo dabit neque debebitur. Oleam cogi recte satis datu arbitrato L. Manli. Scalae ita, uti datae erunt, ita reddito, nisi quae vetustate fractae erunt; si non erunt, reddet eaque <viri boni> arbitrato deduce<n>tur. (3) Si quid redemptoris opera domino damni datum erit, resolvito; id viri boni arbitrato deducetur. Legulos, quot opus erunt, praebeto et s<tr>ictores. Si non praebuerit, quanti conductum erit aut locatum erit, deducetur; tanto minus debebitur. De fundo ligna et oleam ne deportato. Qui oleam legerit qui deportarit, in singulas deportationes s(estertii) n(ummi). Il deducetur neque id debebitur.*

Cato formulája alapján az olajbogyót szedőknek meg kell esküdniük a tulajdonos vagy a felvigyázó előtt, hogy a szüreten sem ők, sem a szándékos magatartásuk

et locationi dictae. EOS, commentarii Societatis philologiae polonorum 1957/3. sz. 227-441. o. A borvétellel kapcsolatos catói formuláról (Cato agr. 148) a legújabb hazai irodalomból ld. *Jakab Éva*: Forum vinarium: Cato és a borpiac az ókori Rómában. In: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára* (szerk. Jakab Éva). SZTE ÁJK, Szeged 2011. 67-88. o.; *Jakab Éva*: Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái I. Pólay E. Alapítvány, Szeged 2013. 209-216. o.

⁵⁶ A konkrét esetben az olajbogyó szedésére és az olajütésre, olajsajtólásra vonatkozó *locatio conductio operis*. A mezőgazdasági munkák végzésére irányuló római vállalkozási szerződés catói formuláiról ld. *Pókecz Kovács Attila*: A *locatio conductio operis* eredete. *Jura* 2002/1. sz. 81. o.; *Pókecz Kovács Attila*: *Locatio conductio operis*. Doktori értekezés. Pécs 2006. 211-216. o.

⁵⁷ Ld. *Ivan Milotić*: Competence of Roman Arbiter in Rendering the Decision, *Croatian Arbitration Yearbook* 2011/18. sz. 107. o. Vö. *Molnár*: A római magánjog... 48-49. o.

⁵⁸ Vö. *Lübtow*: *Catos leges*... 257-269. o.

⁵⁹ Vö. *Thielscher*: i. m. 343-353. o.

következtében más nem lopott olajat a birtokról. Annak, aki nem hajlandó esküt tenni, senki nem tartozik fizetni. A termést rendesen kell leszedni, és erre nézve a tulajdonos rendelkezése alapján szükséges biztosítékot adni. A munkavégzés céljára átadott létrákat úgy kellett visszaadni, ahogy azokat a vállalkozó a megrendelőtől kapta, kivéve a régiakat, ha azok összetörtek. Amennyiben a *locator* nem adná vissza a létrákat, azok ellenértékét egy *bonus vir* mérlegelése alapján (*boni viri arbitratu*) levonják a *mercesből*.⁶⁰

Ugyanezt erősíti meg Cato a következő, az olajsajtolásra (olajütésre) vonatkozó megállapodás (*lex oleae faciundae*) kapcsán.

Cato agr. 145, 3: *Qui eorum non ita iuraverit, quae eius par serit, omne deducetur neque debebitur. Socium nequem habeto, nisi quem dominus iusserit aut custos. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, viri boni arbitratu deducetur...*

A formula szerint, aki nem teszi le az esküt, attól az egész ráeső részt le kell vonni, és az nem jár neki. A vállalkozónak nem lehet más társa, csak az, akit a tulajdonos vagy a felvigyázó kijelöl. Ha pedig a *redemptor* a munka közben a tulajdonosnak valamilyen kárt okozott, ennek összegét tőle *boni viri arbitratu* le kell vonni.

A catói szövegekben ugyan *expressis verbis* nincs szó az ellenszolgáltatás harmadik személy általi meghatározásának lehetőségéről, de kétségtelenül bizonyítják, hogy károkozás esetén a bérleti díj arányos leszállítását már *boni viri arbitratu* kellett elvégezni. Az esetleges visszaélések, önkényes *merces*-csökkentések elkerülése érdekében tehát egy olyan *bonus vir* döntése alapján határozták meg a vállalkozói díjból levonandó összeget, akiben mindkét fél megbízhatott.⁶¹

⁶⁰ Ahogy azt Földi András: Másért való felelősség a locatio conductiónál. Jogtudományi Közlöny 2001/56. sz. 29-30. o. kiemeli, ebből a szempontból irreleváns, hogy a vállalkozó vagy a munkásai okozták-e a kárt. Ha a *redemptor* munka közben a tulajdonosnak valamilyen kárt okozott azt úgyszintén *boni viri arbitratu* le kell vonni a béréből.

⁶¹ Vö. Theo Mayer-Maly: Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht. Herold, Wien – München 1956. 84. o.; Molnár Imre: Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből. [=Acta

IV. Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy bár a római jog fejlődésének egyetlen szakaszában sem követelte meg a vételár és az áru objektív értéke közti teljes ekvivalenciát, már a klasszikus kortól kezdve figyelmet fordított a vételár igazságosságára. A szabályozás a szerződő partnerek kontraktuális akaratát tiszteletben tartva ugyan nem avatkozott be direkt módon a *pretium* meghatározásának folyamatába, viszont a *bona fides* vezérlő elvének megfelelően, az alkufolyamat szabályozott keretek között tartásával egyben megakadályozta annak parttalanná válását is. A *bona fides* elve minimálisan azt várta el a felektől, hogy ne alkalmazzanak kényszert, fenyegetést, illetve ne kövessenek el megtévesztést, mert e magatartások a tisztességes eljárás követelményének legsúlyosabb megsértését jelentették volna.

A *bona fides* a *bonus vir* magatartásához viszonyított objektív mértékként az adásvétel *bonae fidei iudicium* jellegéből következően a felek által a vételár megállapítására felkért harmadik személytől is az adott jogviszonyban elvárható korrekt, tisztességes döntést (*arbitrium boni viri*) kívánta meg. E garanciára szükség is volt, mert a szerződő partnerek nem csupán a vételárat befolyásoló faktorként voltak kötelesek figyelembe venni az általa meghatározott összeget, hanem az maga volt a *pretium*. Annak pedig nem kellett megfelelnie maradéktalanul a *merx* értékének, így a *bona fides* objektív mércéje hiányában nem is lehetett volna mihez viszonyítani az ármegállapítás méltányosságát. A felkért harmadik személy által meghatározott vételár ezért csak akkor tekinthető a felekre kötelezőnek, ha nem önkényesen, szabad belátása szerint határozott, hanem kizárólag objektív kritériumokat szem előtt tartva, méltányosan és tisztességesen eljárva korrekt döntést hozott. Már csak azért is, mert a felek nem egyszerűen egy akcidentális jogügyleti alkatrész meghatározását bízzák egy rajtuk kívül álló harmadik személyre, hanem az adásvétel egy esszenciális elemének, a *pretium*nak a megállapítását. Mindaddig, amíg ő nem nyilatkozik e kérdésben, a vételár – egyszersmind maga a jogügylet – nem egyszerűen hibás, hanem teljességgel hiányzik az ellenszolgáltatás, ekképpen az *emptio venditio* létre sem jön.

Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica 29/2. sz.]. JATE ÁJK, Szeged 1982., 25. o.

Kelemen Anna Eszter

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ közjogi tagozatának tagja

Az Európai Unió küzdelme a klímaváltozás ellen

I. Bevezetés

Egyre kevésbé van lehetősége az emberiségnek szemet hunyni a maga okozta negatív természeti változások felett, mert már olyannyira előrehaladottak a károsodási folyamatok, hogy nem lehet nem észrevenni a következményeket. Nap mint nap magunk is tapasztalhatjuk ezeket a jelenségeket. Elég bekapcsolnunk a televíziót, természeti csatornára váltani és a tudósok aggodalmairól hallhatunk az Északi-sark olvadásával, annak élővilágának kipusztulásával kapcsolatban. Vagy elég csak észrevenni, hogy már nem olyan kiszámítható az időjárás, egyre inkább megváltozik egy-egy ország éghajlata, - mint ahogy magyarok is tapasztalhatjuk- nincs már igazi forró nyár, télen pedig enyhe az időjárás. Mindezen jelenségeknek háttérében az éghajlatváltozás húzódik meg, amit mi magunk okozunk életvitelünknek köszönhetően, és ami véleményem szerint az egyik legkomolyabb problémát és veszélyt jelenti az egész világra nézve.

„Az éghajlat modellezése nehéz, és bizonytalanságok kísérik. Ám az, hogy bizonytalanok vagyunk abban, hogy miként reagál az éghajlat a többlet üvegházgázokra, nem igazolhatja a tétlenkedést. Ha egy gyors motorkerékpárral, sűrű ködben egy sziklaszirt pereme közelében hajtunk, de nem áll rendelkezésünkre a

sziklaszirt pontos térképe, akkor a térkép hiánya felment-e az ésszerűen elvárható lassítási kötelezettség alól?”¹ – [David J. C. MacKay](http://www.citatum.hu/szerzo/David_J._C._MacKay?r=6).

Ezzel az idézettel a jelenséghez való hozzáállási problémát szeretném szemléltetni. Az emberek hajlamosak a nem közvetlen veszélyt kevésbé komolyan venni, mintha az nem okozhatna hasonló méretű, vagy akár még nagyobb kárt, mint egy olyan esemény, amit egyértelműen és azonnal előre látunk. Hajlamosak lehetünk azt gondolni, hogy mivel még nem következett be a veszély, annak fennállása nem közvetlen, a kezelése is ráér, más problémákra koncentrálnak helyette. Az éghajlat drasztikus megváltozása nem egyik napról a másikra történik, így nem kap olyan átütő és hatásos képet erről a problémáról az ember, mintha a közvetlen halálveszély fenyegetne. Nem tudhatjuk, mi történik az éghajlatváltozás következtében, mivel jár pontosan, meddig fajulhat el, hiszen egy viszonylag új jelenségről van szó, amely az ipari társadalom „vívmánya” és egyre gyorsabb iramban halad előre a folyamat. Csak sejteni lehet a végét, hiszen ahogy említettem, már tapasztalható környezetünkben a hatása, ebből le tudunk szűrni a lehetséges konzekvenciákat. Mivel azonban nem bizonyosságról van szó, így nem kap megfelelő figyelmet az ügy az átlag emberi társadalomban.

Ugyanakkor az a tendencia is megfigyelhető, hogy a környezettudatosság, a környezetvédelem egyre inkább elterjedtebbé válik, főleg az utóbbi évtizedekben, és mint állami érdek is megjelent. Így nem csoda, hogy egyre növekvő szerepre tesz szert nemzetközi szervezetekben és az Európai Unióban. Az Európai Uniónak külön környezeti politikája működik, melynek keretein belül fontos politikai célkitűzések fogalmazódnak meg időről időre, egyre intenzívebb módon. Dolgozatom további része a környezeti politikán belül a klímaváltozásra koncentrál, annak okaira, következményeire, a klímaváltozás kezelésére vonatkozó eddigi és a jövőbeni tervek, megoldási kísérletekre, illetve a dolgozatom végén saját elképzeléseimet is szemléltetem.

¹ http://www.citatum.hu/szerzo/David_J._C._MacKay?r=6 (2014. 12. 05.)

II. A klímaváltozás okai

95 %-os bizonyossággal megállapítható az Éghajlat-változási Kormányközi Testület klímajelentés-tervezete szerint, hogy az emberi tevékenység a legfőbb okozója a hőmérséklet emelkedésének az 1950-es évek óta.² Az éghajlat minimális szinten mindig változik, különféle természeti jelenségek hatására, azonban a legdrasztikusabb változás nyilvánvalóan az ipari forradalom következtében indult meg, az ember tevékenységének hatására.³ Bár nagy előnye származott az emberiségnek az ipari forradalom vívmányaiból, ugyanakkor a találmányok rengeteg káros gázt bocsátottak és bocsátanak ki. Ezeket az anyagokat üvegházhatású gázoknak is szokás hívni, mivel az üvegházhoz hasonlóan ezek a gázok megkötik a Földre érkező napsugarakat és így az energia nem tud távozni a Föld felszínről, az itt ragadt hő hatására a bolygó egyre jobban felmelegedik, melynek káros következményei vannak és lehetnek (várhatóak, de nem bizonyítottak 100%-osan).⁴ Az üvegházhatású gázok a következők:

Vízgőz: ez a gáz nem ember okozta jelenség, természetes formája az üvegházhatású gázoknak, az üvegházhatás kétharmadát teszi ki.

Szén-dioxid: ez a gáz az okozója legszámottevőbb mértékben az üvegházhatásnak, aminek legnagyobb hányadát mi, emberek termeljük ki. Ugyanakkor a légzéssel is bekerül a levegőbe, hiszen a szervezetünk tartalmaz szenet is az elfogyasztott széntartalmú ételek következtében.⁵ A fejlettebb országokban 80%-át teszi ki az említett gázoknak.

Metán: a szén-dioxid után második leggyakrabban előforduló üvegházhatású gáz a légkörben. Termelődik emberi tevékenység következtében és természeti folyamatok útján is. Ilyen emberi tevékenység például a bányászat, fosszilis anyagok égetése, szeméttelpek létesítése. 15%-os arányban fordul elő a többi gáz mellett a fejlettebb ipari országokban.

² http://www.ng.hu/Fold/2013/09/a_klimavaltozas_kovetkezhmenyei (2014. 12. 05.)

³ <http://fna.hu/vilagfigyelo/eghajlatvaltozas> (2014. 12. 05.)

⁴ <http://www.mimicsoda.hu/cikk.php?id=358> (2014. 12. 05.)

⁵ http://ec.europa.eu/clima/sites/campaign/pdf/gases_hu.pdf (2014. 12. 05.) „A növények a fotoszintézis révén megkötik a légköri szén-dioxidot. A szenet a szöveik építésére használják, és visszabocsátják a légkörbe, amikor elpusztulnak és lebomlanak.”

Nitrogénoxid: Ez a gáz csupán a káros gázok kibocsátásának 6%-áért felel, ugyanakkor 310-szer több hőt képes elnyelni, mint a szén-dioxid. A szennyvízkezelés, nitrogén alapú műtrágya előállítása és fosszilis fűtőanyagok égetése során kerül a légkörbe.

Fluorozott üvegházhatású gázok: ezek a gázok az egyedüli, teljesen mesterségesen előforduló gázok, fagyasztó berendezésekből, alumínium gyártás során kerülnek kibocsátásra. Elrettentő hő megkötő képességgel bírnak, 22000-szer hatékonyabbak a szén-dioxidnál, előfordulási arányuk a levegőben 1,5 %. ⁶

III. A klímaváltozás következményei

Az éghajlatváltozás bár lassú folyamat, és relatíve képes alkalmazkodni hozzá az élővilág, de egy bizonyos fokon túl már ez sem lehetséges. Ezt az is bizonyítja, hogy egyes fajok (mind állat- és növényfajok) kihalnak vagy a kihalás veszélye fenyegeti őket. A kipusztulásnál fontos megemlíteni, hogy rengeteg tényező hat rá, nem egyetlen oka van, semmiképp nem az, ami az utolsó fázist befejezetté teszi. Vegyünk az ember által okozott károkat: klímaváltozás és élőhely pusztítás. Ezek a folyamatok hatnak egymásra, megnehezítik az állatok túlélési lehetőségeit, a szűk tűrőképességű fajok létét ellehetetlenítik. Az eddigi tapasztalatok szerint azonban végső soron mindig a klímaváltozás tehető felelőssé egy-egy faj kihalásáért. ⁷

A klímaváltozás közvetlen, legérzékenyebb következménye az időjárás megváltozása, sőt, az évszakok megváltozása. Egyre kiszámíthatatlanabb az időjárás. Hőmérsékleti rekordok dőlnek meg, pusztító viharok sújtják a környezetet, kiegyensúlyozatlan a csapadékeloszlás mind területileg, mind időben. Európában ugyan nem jellemző a trópusi ciklonokhoz hasonló jelenség, mégis nagy erejű viharok minket is érnek az üvegházhatású gázok következtében, gondoljunk például a jégesőkre. Ennek oka, hogy a viharok erejüket a napsugárzásból származó hőből nyerik, amik az üvegházhatású gázok hatására megrekednek a Földön, így ebből képesek számottevő energiát

⁶ http://ec.europa.eu/clima/sites/campaign/pdf/gases_hu.pdf (2014. 12. 05.)

⁷ http://www.ng.hu/Fold/2013/09/a_klimavaltozas_kovetkezményei (2014. 12. 05.)

meríteni. Ha nem változnak a tendenciák, egyre több és hevesebb efféle természeti jelenségre kell számítani az emberiségnek.⁸

A természeti környezet is változásnak van kitéve a klíma megváltozásának következtében. Élőhelyek fognak megsemmisülni, eltűnni az éghajlat káros alakulása következtében. Az Északi- és Déli-sarkkör a gázok okozta felmelegedés hatására olvadásnak indult, és nem biztos, hogy ez a folyamat megállítható. Ha bekövetkezik a katasztrófa, az ottani élővilág is elpusztul. Egy WWF tanulmány szerint a jegesmedvéknek egyre nagyobb távokat kell leúszniuk egy-egy jégtábla között, amit a kölykök nem mindig képesek megtenni. A legnagyobb probléma esetükben az egyre csökkenő jégpáncél területe, amely a jegesmedvék fennmaradásának feltétele.⁹ A tengerszint emelkedése is komoly következményekkel járhat, a parti és szigetországok fokozott veszélynek vannak kitéve. A melegedő klíma következtében megnő ugyanis az óceánok térfogata, gyorsabban olvadnak a sarkvidéki jégtakarók, gleccserek, így folyamatosan nő a tengerszint magassága, melynek következményeképpen földrészek tűnhetnek el a víz alatt.¹⁰ A tartós szárazságot elszenvedő területek fokozatosan elsivatagosodnak, amely az ottani élővilág pusztulásával jár. Mindezek hatására az mezőgazdaság és az élelmiszeripar teljesítménye is jelentősen romlik, amely éhínségekhez és szegénységhez vezethet.¹¹

IV. Az Európai Unió eddigi tevékenysége a klímaváltozás ellen

A szennyező anyagok kibocsátásának csökkentése, így a közvetlenül a levegő és közvetetten rengeteg más terület védelme már a kezdetekkor is célja volt az Európai Unió környezeti politikának, az 1970-es, 1980-as években mint egy prioritást, fő célt tartották szem előtt a környezetvédelem területén. Az EU ezt a célt továbbra sem adja fel, különböző eszközökkel próbál fellépni a levegő védelme érdekében. Mára már kiforrott kritériumrendszer alapján lehet csak uniós tagállammá válni, amely magába

⁸ <http://www.egymozdulat.hu/pages.php?aid=5&plD=2> (2014. 12. 05.)

⁹ <http://www.nemzetigeografia.hu/node/993> (2014. 12. 05.)

¹⁰ <http://www.origo.hu/idojaras/20130107-alabecsultek-a-tengerszintemelkedest-jegolvadas-gronland-antarktis-klimavaltozas.html> (2014. 12. 05.)

¹¹ <http://www.egymozdulat.hu/pages.php?aid=5&plD=2> (2014. 12. 05.)

foglalja a környezetbarát tevékenységvégzés követelményét is. Az Európai Unió nem csak a tagállamokat, de szomszédjait, a többi országot is ösztönzi a lehető legkörnyezet-tudatosabb működésre. 1992 óta működik az ún. LIFE program, amelynek keretén belül egyre nagyobb összegeket fordítanak az éghajlatváltozás elleni fellépésre. Az utóbbi 20 évben hatalmas előrelépések történtek a pozitív változás felé, például az EU-nak sikerült 90%-kal csökkentenie az ólomkibocsátás százalékos arányát, azonban továbbra sem szűnt meg a probléma. A levegő egészségre károsító hatása továbbra is fennáll és ez még sokáig így is marad, hiszen hosszú ideig nem foglalkoztak elég intenzíven a problémával. A Bizottság munkájában hangsúlyos szerepet kap a levegő minőségét javító programok, lehetőségek előkészítő tevékenysége.¹²

Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke az új, hivatalba lépő Bizottság számára még elnöki jelöltsége alatt előterjesztett egy politikai iránymutatást, stratégiai célkitűzéseket a következő időszakra. A dokumentumban szerepelt környezetpolitika terén egy éghajlatváltozás kezeléséről szóló indítvány is. A cél a megújuló energiák hasznosításának fellendítése, szándéka, hogy Európa energiauniója világelsővé váljon a megújuló energia terén, ami mindenképp kedvezne az éghajlatváltozással kapcsolatos prevenciós törekvéseknek. Ezen felül szándéka, hogy az ENSZ 2015. évi párizsi találkozásán az Európai Unió legyen az élen a globális felmelegedés elleni küzdelemben, ezzel egyetemben érvényre kívánja juttatni a korlátozást, miszerint a hőmérsékletemelkedés ipari forradalom előtti szintjét legfeljebb 2 Celsius fokkal lenne meghaladható. Hozzátesz egy rendkívül fontos, elvi megjegyzést: „Ezzel tartozunk a jövő nemzedékeinek.”¹³ Ez a mondat magába foglalja a környezeti politika legjelentősebb elvét és meglétének okát. A felelősséget a bolygónkért, így annak jövőbeni népességéért is, a földi élet feltételeinek fenntartásáról és további biztosításáról.

Fontos említést tenni a Bizottság előkészítő tevékenységről, ami keretprogram-tervezetek kialakításában ölt testet. Az Európai Unió Bizottsága 2012-re vonatkozó hatodik cselekvési programja a 2002 és 2012 közötti időszakra szólt. A program egy kiemelt területe az éghajlatváltozás elleni fellépés. A keretprogramban megállapították, hogy a

¹² http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/environment_hu.pdf (2014. 12. 05.)

¹³ http://ec.europa.eu/priorities/docs/pg_hu.pdf#page=6 (2014. 12. 05.)

klímaváltozás elleni küzdelemre az akkor elkövetkező 10 év legkomolyabb kihívásaként kell számítani. A legjelentősebb cselekvési terület az üvegházhatású gázok lecsökkentése volt, célként fogalmazódott meg olyan szintre való csökkentése, ami már nem hat mesterségesen a bolygónk éghajlatának változására. Az 1990-es szinthez képest 8%-os csökkenést vártak a 2012-es évre. Megfogalmazódott ekkor az is, hogy 2020-ra már 20-40%-os csökkenést remélnék e tekintetben. Annak érdekében, hogy mindez megvalósulhasson, a program az éghajlati politikát össze kívánta kapcsolni egyéb szakpolitikákkal, hogy azok feladataikat ennek fényében valósítsák meg, céljaikat hangolják össze az éghajlatváltozás leküzdésével. Erre a leginkább alkalmas területnek az energiapolitika és a közlekedéspolitika minősült. Az energiapolitika és az éghajlatváltozás célkitűzéseit összhangba kívánták hozni, hogy azok ne rontsák a másik által elért eredményeket, hanem épphogy erősítsék egymást. Tervben volt az európai szintű kibocsátás kereskedelmi rendszer létrehozása, az éghajlatváltozással kapcsolatos kutatások fellendítése, minőségének emelése. Továbbá el akarták érni, hogy a polgárok nagyobb és szélesebb körű tájékoztatásban részesüljenek a problémáról, így őket is a tevésségre és a környezettudatosabb életmódra ösztökélhetik. A tájékoztatás azt a célt is szolgálja egyben, hogy a polgárok kellően fel tudjanak készülni a várható és esetleges következményekre.¹⁴

Ez Európai Unió hetedik cselekvési programja továbbviszi az éghajlati politika céljait, és továbbfejleszti azt 2020-ra szólóan. A dokumentum alkotói belátták, hogy hatékonyabb és gyorsabb fellépés szükséges a következő évtizedre az eddigiekhez képest, a jelentős mértékű károsanyag-kibocsátás megfékezésére. Erőforrás-hatékonytságot kell elérni a gazdaság minden szektorában, így redukció lehetne megfigyelhető az emisszió tekintetében, ugyanakkor növekedés a pénzügyi területen (például kevesebb kibocsátási egységet venne az Unió). Az Unió szándéka a célt szem előtt tartva minden eszközt megragadni, ami rendelkezésre áll. Például az ipari létesítmények által kibocsátott szén-dioxid leválasztása és tárolása egy ilyen lehetőség. Ennek lényege, hogy az iparban, erőművekben keletkezett szén-dioxidot elkülönítik, cseppfolyósítják és olyan földfelszín alatti képződményekben tárolják, ahonnan az nem lesz képes a felszínre szabadulni.¹⁵

¹⁴ http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/environment/l28027_hu.htm (2014. 12. 05.)

¹⁵ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/climate_action_hu.pdf (2014. 12. 05.)

E dokumentum céljait szokás nevezni „20/20/20” éghajlati/energiapolitikai célkitűzéseknek is a csupa 20%-os sarokszám és az évszám kitűzése végett. Az üvegházhatású gázok további redukálását írja elő az 1990-es helyzethez képest a feltételektől függően legalább 20, de akár 30%-kal. 2020-ra gyarapítani kívánja a felhasznált energiaforrások közt megújuló energia arányát 20%-kal, továbbá az energiahatékonyság fokozását 20%-kal. Az éghajlati kihívások megkívánják, hogy a társadalom helyezze alacsonyabb szintre a fosszilis tüzelőanyagok felhasználását, mert mind a gazdaság, mind a környezet biztonságát veszélynek tesszük ki a nagymértékű igénybevétel által. A keretprogram előírja az Európai Unió együttműködési kötelezettségét a világ többi államával, szervezetével, hiszen csak közös cselekvéssel lehet teljes értékű eredményeket felmutatni. A cselekvési program másik fő célkitűzése a szegénység csökkentése, amelynek eszközei erősen összefüggnek az éghajlatváltozás célkitűzéseivel. A szegénység egyik fő oka ugyanis a munkanélküliség. Az olyan technológiák kifejlesztésébe, megvalósításába történő beruházások, amelyek óvják környezetünket a káros, szennyező anyagok kibocsátástól, vagy azt az átlagosnál jóval alacsonyabb szintre helyezik azt, egyszerre kedvez a környezetünknek, az éghajlatváltozás elleni küzdelemnek és a munkanélküliség csökkentésének, mert ezeknek a környezetbarát eszközöknek a megteremtése rengeteg munkát biztosít és biztosíthatna az emberek számára. ¹⁶

V. Az Európai Unió 2030-as tervei a klíma és az energia területén

Az Európai Bizottság előterjesztett 2014. januárjában új éghajlat- és energiapolitikai célokat, melyeket a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó éghajlat- és energiapolitikai keretben állapított meg. A 2014. januári tervezet alappillérei a következők voltak:

1990-hez képest 40%-os csökkentése az üvegházhatású gázok levegőben való előfordulásának, alacsony szén-dioxid-kibocsátású gazdaság kialakítása

27%-os növekedés elérése a megújuló energia felhasználásának terén

¹⁶ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:HU:PDF> (2014. 12. 05.)

az energiahatékonyságra irányuló politikák konszolidációja

új irányítási rendszer kialakítása

új mutatók létrehozása egy ütőképes és stabil energiarendszer megteremtéséért

A program alappilléreit a Bizottság bővebben is kifejtette javaslatában. Az üvegházhatású gázok csökkentésére irányuló törekvések egyértelműen csak tagállami szinten valósulhatnak meg. A Bizottság szándéka az volt – és ez meg is valósult –, hogy 2014 végéig egyezzen meg az Európai Parlament és a Tanács a tervezetről annak érdekében, hogy a 2015-ben megrendezésre kerülő párizsi nemzetközi konferencián már a javaslatbeli perspektívákat képviselhessék. A tervezet tartalmaz egy reform kísérletet is az európai kibocsátás-kereskedelmi rendszerre (ETS) nézve. Az újítás lényege az lenne, hogy létrehoznának egy piaci stabilitási tartalékot, amely szabályozná a kibocsátási egységek terén fellépő kereslet-kínálatot, automatikus árveréseken keresztül történne az egyes államok fel nem használt kibocsátási egységeinek (kínálat) eladása elsősorban a megengedett értéket túllépő államok számára (kereslet). Előnye, hogy nem lehetne az árveréseket negatív irányba befolyásolni, a „piachoz” igazodna a rendszer. A megújuló energiafelhasználás növelése szintén tagállami szinten hajtható végre. Ez egyben biztosítaná az Európai Unió nemzetközi szintén való versenyképesebb fellépését, biztonságosabb és fenntartható energiarendszert vonna maga után, amiből minden uniós polgár profitálna, hiszen jelentős munkahelyteremtés-növekedést is eredményezne a befektetések, nemzeti szinten zajló munkálatok intenzív megindulása végett. Ezt a célt az új irányítási rendszer valósítaná meg, amely nemzeti energiaterveken alapulna. Ezeket a terveket a tagállamok bizottsági irányvonalak alapján és egymás terveit kölcsönösen figyelembe véve alakítanák ki. Hatékony, egységes és megfelelően szabályozott tervek szükségesek, amelynek megvalósulása uniós felügyelet mellett biztosítható. Az energiahatékonyság alapszükséglet, ha az Unió versenyképes, biztonságos és fenntartható energiarendszert céloz elérni. Érvényesülését legfőképp irányelv elfogadása útján lenne biztosítható. A hatékonysági szempont az említett nemzeti tervekben is prioritást kell, hogy élvezzen. A mutatók kialakításának a célja, hogy összehasonlítható legyen az Unió elért eredménye a múltbeli kimutatásokkal szemben, különösen a hazai (uniós) energiaforrásokon alapuló energiaellátás,

tagállamok kooperációjának, a legfőbb kereskedelmi partnerek és az EU közötti energiaár-különbségek tekintetében. Ez is segíti a versenyképes, biztonságos és fenntartható energiarendszer kialakítását.¹⁷

Európai Bizottság akkori elnöke, José Manuel Barroso véleménye szerint ez a program egyszerre valósítana meg két, első ránézésre ellentétesnek tűnő célt. Az éghajlatváltozás elleni fellépés ugyanis erősíti a saját, európai energiarendszer kialakítását az alternatív energiahasználat előnyben részesítésével. Ennek hatására Európa versenyképessége megnőne a piacon, kevésbé függne külső államoktól az energiaellátás tekintetében, nem lenne szükség számottevő mértékben importált energiára. Egyben a munkaerőpiacot is erősítené, mert az újabb és egyre nagyobb számú alternatív energiaforrások megteremtése nagy lehetőséget kínálna a befektetőknek, „zöld munkahelyek” létrehozását is eredményezné.¹⁸

Az Európai Unió vezetői 2014. október 23-án fogadták el a bizottsági javaslatot. A keretprogram tartalmaz üvegházhatású gázok csökkentésére vonatkozó célokat, 40%-os csökkentést várnak a tagállamoktól az 1990-es szinthez képest, ami tisztán uniós, tagállami erőfeszítés kell, hogy legyen, tehát itt nem lehet szó a levegő szennyezését fedező nemzetközi kibocsátási egységek vásárlásáról, és így pusztán formális széndioxid-kibocsátás csökkentésről.¹⁹ 2050-re 80%-os csökkenést szeretne elérni az Unió e téren. Az eddigi felmérések alapján 1990-2011-ig 18%-os csökkenés volt megfigyelhető az üvegházhatású gázkibocsátás terén. Az Unió egy versenyképes, biztos és fenntartható energiarendszert kíván elérni a megújuló energiára alapozva. 2030-ig legalább 27%-os növekedést akarnak elérni megújuló energia felhasználásában. Ennek megvalósítása lehetséges az építkezések területén (napkollektorok használata, szélérőművek felépítése), közlekedés területén (alternatív hajtású járművek). Az Európai Unió nagyvonalúan áldoz is a tervek megvalósítására, 2014-2020-ig a felvázoltak szerint a költségvetés 20%-át az éghajlatváltozás elleni fellépésre fogják költeni, ami körülbelül 180.000.000.000. €. ²⁰ Ez EU csakugyan tervezi az Európai Unió kibocsátás-

¹⁷ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-54_hu.htm (2014. 12. 05.)

¹⁸ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-54_hu.htm (2014. 12. 05.)

¹⁹ <http://bruxinfo.hu/cikk/20141024-uj-energia-es-klimakeret-van-vagy-nincs.html> (2014. 12. 05.)

²⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=Ptl02ppT-lc> (2014. 12. 05.)

kereskedelmi rendszerének megreformálását, annak szigorítását. 2020-ig évente 1,74%-kal kell csökkenteni a szén-dioxid-kibocsátási határértéket, 2021-től 2030-ig pedig már 2,2%-kal.²¹ Az Unió ezzel szeretné elérni azt a célt, hogy a levegő hőmérséklete legfeljebb 2 Celsius fokkal haladja meg az iparosodást megelőző értéket.²²

A szegényebb országoknak nehezükre esne támogatás nélkül végrehajtani az új vállalatokat, így az Európai Unió új, erre a célra létrehozott alapokkal szándékozza elősegíteni kötelezettségük teljesítését. Elsősorban azok a tagállamok lesznek a támogatottak, ahol az egy főre jutó bruttó nemzeti össztermék (GDP) nem éri el az Európai Unió tagállamai átlagos GDP-jének 60%-át. Ezek az országok előreláthatóan Bulgária, Románia, Magyarország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Szlovákia, Észtország és Csehország. A támogatás megállapítása kombinált módon fog megtörténni, ahol a GDP és a kibocsátott üvegházhatású gázok mértékét veszik figyelembe. Egy másik alap is létrejön, ahol a támogatási határt a uniós átlag GDP 90%-át el nem érő országoknál húzzák meg. Ilyen országok Portugália, Görögország, Málta, Szlovénia, Ciprus, Spanyolország.²³

Már további tervek is kilátásba vannak helyezve az „Útiterv a 2050-es év versenyképes és karbon-szegény gazdaság felé” című program keretei között, amely megcélozza az 1990-es szinthez képest a kibocsátott gázok 80-95%-os csökkentését, ami hatalmas előrelépést jelentene.²⁴ Connie Hedegaard, a Bizottság éghajlatért felelős biztosa az útiterv kapcsán azt nyilatkozta, hogy a klímaváltozás továbbra is az egyik legsúlyosabb probléma, megoldása sürgetőbb, mint valaha. A tiszta technológiák felhasználása Európa versenyképes, sikeres gazdaságának a jövője, amiért el kell kezdeni a jelenben tenni, a probléma nem tűr további halasztást.²⁵

²¹ http://ec.europa.eu/clima/policies/2030/index_en.htm (2014. 12. 05.)

²² <http://www.bruinfo.hu/cikk/20081215-hogyan-mukodik-az-emisszio-kereskedelmi-rendszer.html> (2014. 12. 05.)

²³ <http://bruinfo.hu/cikk/20141024-uj-energia-es-klimakeret-van-vagy-nincs.html> (2014. 12. 05.)

²⁴ http://ec.europa.eu/clima/policies/brief/eu/index_en.htm (2014. 12. 05.)

²⁵ http://ec.europa.eu/clima/policies/roadmap/index_en.htm (2014. 12. 05.)

VI. A 2015-ös nemzetközi párizsi klímakonferencia az Európai Unió tükrében

Vitatott, hogy a 2030-as energia- és klímakeret implementálva lesz-e a gyakorlatba, ugyanis a 2015-ös párizsi konferencia még várta magára, ahol a nemzetközi jog szereplői egy új, kötelező érvényű globális éghajlat-változási egyezményt fognak megkötni. Annak tartalma nyilvánvalóan befolyással lesz az Európai Unió által kialakított keretprogramra. Herman Van Rompuy, az Európai Tanács elnöke azonban bizakodó, és úgy gondolja, a konferencia hatására a saját uniós csomag csak megerősödhet, semmiképp nem gyengülhet, ha a többi, nagy kibocsátó ország is hajlandó komolyabban elkötelezni magát az éghajlatváltozás megakadályozása iránt. Az Európai Unió nem tervezi visszavonni a jövőre néző 2030-as vállalásait, minden maradni fog a jelenlegi állás szerint. Tehát minden sarokszám változatlan marad, legfeljebb pozitív irányba változhat: az üvegházhatású gázok kibocsátása 40%-os csökkentése, a megújuló energia felhasználása és az energiahatékonyság növekedésének 27%-os minimuma. Van Rompuy előrevetítette, hogy a sarokszámok nem csupán üres ígéret, mögöttük konkrét projektek, munkák fognak zajlani a háttérben a megvalósítás célja érdekében, a Bizottságban lesz a feladata ezeknek a folyamatoknak az ellenőrzése, szükség esetén pedig ajánlatokat tehet további megvalósítási, finanszírozási lehetőségekre az uniós költségvetési kereteit meg nem haladva.²⁶

Az említett 2015-ös párizsi nemzetközi konferencia előkészítése már zajlik, 2014. december 1. és 12. között megrendezett a limai konferencia keretei között. Az Európai Unió bizakodik, hogy az 2014. októberben elfogadott 2030-as keretprogram megteszi a hatását, és a további nagy kibocsátó országok jelzik majd kölcsönös elkötelezettségüket és hajlandóságukat az éghajlatváltozás elleni küzdelemben, Kína és az Amerikai Egyesült Államok már bejelentették hasonló ambícióikat. Az Unió már a limai konferenciától reméli párizsi megállapodás legfőbb elemeiről való eredményes megegyezést. Ez Európai Unió elvárja a többi nemzetközi jogalanytól, hogy tegyék meg nyilatkozataikat az éghajlatváltozás megfékezésére irányuló jövőbeli terveikről, célkitűzéseikről 2015. március végéig, így a párizsi konferencián már egyszerűbb lesz

²⁶ <http://bruxinfo.hu/cikk/20141024-uj-energia-es-klimakeret-van-vagy-nincs.html> (2014. 12. 05.)

az érdekek egyeztetése és a mérlegelés. Az előzetes kötelezettségvállalásoknak egymással összehasonlíthatónak kell lenniük, hogy átlátható legyen, melyik állam mennyi erőfeszítést hajlandó tenni. Mindezek alapján meg fogják vizsgálni, hogy a megtett nyilatkozatok alapján mennyire reális az a cél elérése, hogy a globális felmelegedés szinte ne haladja meg a 2 Celsius fokot. Az Európai Unió a többi államtól további fokozott törekvést vár el az éghajlatváltozás mérséklésének céljából, minden lehetséges eszköz megragadását és tényleges erőfeszítéseket.²⁷

VII. De lege ferenda

Bár most még nem vesszük észre, de kollektíve, mint az emberiség tagjai lemondani képtelen lényünkkel, a fogyasztó életmód élvezetével ássuk magunknak a saját sírunkat. Amit most élvezünk, ehhez képest később aránytalanul nagyobb kárt okoz majd nekünk. Lehet, hogy nem a most élők lesznek az elszenvedői, de mégis az emberiség, aminek valamilyen értelemben mi mindenkori tagjai vagyunk, így mint közösségért, minden tag felelősséggel tartozik, hogy a következő generációk is megfelelő körülmények között élhessenek bolygónkon és az általunk okozott (sokszor visszafordíthatatlan) folyamatok helyrehozásával ne nekik kelljen küzdeniük, ugyanis mindenki megérdemli a „tisztta lapot”. Továbbá fontos kiemelni, hogy legnagyobb valószínűséggel elsősorban nem is az emberek lesznek a környezeti károk, így az éghajlatváltozás elszenvedői sem, hanem a természet, az állatok, a növények, de végső soron mindenkit elér a katasztrófa.

Úgy gondolom, elsősorban sokkal komolyabban kéne venni az erdőirtások megfékezésére irányuló akciókat, törekvéseket és a megelőző tevékenység fontosságát. Erősen fel kellene lépni az erdőirtó tevékenységek ellen és véget vetni a környezet pusztításának. Az embereknek azt kell megérteniük, hogy vannak határok, és nem lehet az emberi célokért a környezetet feláldozni. Meg kell tanulnia az embernek élni a környezetben és azt nem pusztítani, hanem ápolni, mint a legnagyobb értéket. Rá kell jönni, hogy a környezet jó, előnyös az emberiségnek, az élet forrása, és ha azt pusztítjuk, távlatokban magunkat pusztítjuk. A környezet meghálálja, ha teszünk érte, de megbosszulja, ha „bántjuk”. Az üvegházhatású gázok kibocsátásnak káros hatásait

²⁷ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-2232_hu.htm (2014. 12. 05.)

nagyban mérséklék ugyanis a növények oxigéntermelő tevékenységei, számos katasztrófától ment meg minket a növényvilág jótékony hatása. Ugyanis a növények elnyelik és tárolják, tehát kivonják a légkörből a szén-dioxidot. De ha irtjuk a növényzetet, nem lesz, ami elvonja a káros anyagokat. Érdekes tényadat, hogy az EU területén lévő növényvilág a kibocsátott üvegházhatású gázok megközelítőleg 9%-át vonják ki a kibocsátott szén-dioxidnak.²⁸ Érdemes elgondolkodni azon, hogy milyen eredményeket lehetne elérni a növényvilág kiterjesztésével. Ezzel összefüggésben Európai Unió amellett, hogy csökkenti az ilyen gázokat kibocsátó források felhasználását, elősegíthetné fokozottabban az eredmény elérését a növényvilág kiterjesztettebb védelmével és ápolásával.

Mindenképp csökkenteni kellene a közlekedés során kibocsátott gázok mértékét. Ez több szinten is lehetséges. Egyrészt a polgároknak fel kell hívni a figyelmét tényadatokkal arra, hogy milyen jelentős mértékben járulnak hozzá a környezeti károkhoz a közlekedési eszközök által kibocsátott anyagok, ez az adat felmérések szerint 15%.²⁹ Egyidejűleg a tájékoztatással érdemes ajánlani alternatív eszközöket a közlekedésre, amelyek egyáltalán nem vagy kisebb mértékben károsítják a környezetet, például a kerékpárhasználatot, a tömegközlekedési eszközök igénybevételét. Az említett környezetbarát eszközök használóit akár előnyben részesíteni motivációként. A következő szint, ha az előző szintet nem képes mindenki teljesíteni, alternatív hajtású közlekedési eszközök (legfőképp autók) használata. Mivel a tudomány már igen magas szinten áll, szerintem várható lesz ezeknek a széles körű elterjedése pár évtized alatt. Hallunk már elektronikus meghajtású, hibrid meghajtású járművekről, tehát valóban nem tartom elképzelhetetlennek ezt a tervet. Kicsit vakmerő és valószínűleg túl nagy elvárás, de a cél érdekében az Unió áldozhatna arra is, hogy polgárai viszonylag kedvező áron juthassanak ilyen közlekedési eszközökhöz. Például az autógyárakkal szerződést köthetne az EU, így olcsóbban juthatna hozzá ezekhez a járművekhez, és ebből az összegből, amikor az állampolgároknak közvetítené ellenérték fejében a gépjárműveket, magára vállalhatna egy bizonyos hányadot.

²⁸ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/climate_action_hu.pdf (2014. 12. 05.)

²⁹ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/climate_action_hu.pdf (2014. 12. 05.)

Fontosnak tartom a civil kezdeményezéseket, az oktatáspolitikai részvételét a környezetvédelem és kifejezetten az éghajlati változások elleni küzdelem tekintetében. Az állampolgárok ugyanis a politikai szférából érkező üzenetekre kevésbé figyelmesek, mint a saját környezetükből érkező mondanivalóra. Ezért is fontos a civil társadalom bevonása a fellépésre, programok szervezése, oktató előadások prezentálása, kutatási eredmények felvázolása és bemutatása, a jövő generációk védelmére való felhívás és saját példán való bemutatása annak, hogyan képes valaki környezettudatosan élni. Az oktatásban azért kéne hangsúlyos szerepet kapnia a környezetvédelemnek, mert gyerekkorban rögzülnek a legmeghatározóbb viselkedési formák, az életmód, a beállítottságok és a szokások, amelyek kihatnak a gyermek későbbi fejlődésére. Ha kiskorában megtanulja valaki azt, hogyan tehet a környezetéért, vagy egyáltalán azt, hogy a környezet fontos, és magunknak is jót teszünk vele, ha óvjuk, továbbá hogy gondolnunk kell saját magunkon kívül másokra is, az megteremthet egy egészen más, környezettudatosabb generációt. Egy ilyen generáció úgy gondolom, hatékonyabban tudna eljárni a környezetvédelem területén, mert túlesne már a gyerekkorban az környezetvédelmi elvek megértésén, a környezettudatos én kialakításán, ami a gyakorlatban hasznosulna.

Kelemen Beáta – Béres Katalin

joghallgatók (Babes-Bolyai Tudományegyetem), Mikó Imre Jog- és

Közgazdaságtudományi Szakkollégium

Az EU-integráció hatása a román migrációra és személymozgásra

Az 1989-es évet követően több, mint 3 millió román állampolgár vándorolt ki az országból, a siralmas gazdasági és politikai helyzet elől. Románia 2007. január 1-je óta tagja az Európai Uniónak, de a román migrációs folyamatok már az 1990-es évekig is visszanyúlnak. Az Uniós csatlakozás megkönnyítette a más tagállamokba való kivándorlást, bár számos Uniós tagállam korlátozásokat hozott be a román munkavállalókat illetően, és egyszerre megkönnyítette a Romániába való bevándorlást is az idegen állampolgárúak számára. A jelen tanulmány témája Románia migrációs folyamatainak alakulása az Európai Unió csatlakozását követően. A tanulmány során megismerkedünk a migráció és a szabad személy mozgás fogalmával, majd áttérünk a migrációs folyamatok jogi szabályozására, bemutatásra kerülnek továbbá a román migrációs tendenciák, végezetül összefoglaljuk néhány pozitív, illetve negatív hatását ezeknek a folyamatoknak, a tanulmány második felében pedig a jövőbeli schengeni csatlakozás szövődményei kerülnek elemzésre.

A migráció egy soknemzetiségű jelleggel ellátott komplex folyamat, melyet nem lehet egyoldalúan vagy kétoldalúan, hanem egy hatékony managementen keresztül kell kezelni, ami figyelembe veszi a résztvevő felek előnyeit és a migrációs folyamatok változó jellemzőit. Ebben a kontextusban az államok migrációs politikái a világi gazdaság és a politikai helyzetek fejlődései, valamint a különböző tényezők befolyása által változik. A migrációs folyamatokat erősen befolyásolják a vonzó és taszító tényezők, ahol a taszító tényezők a származási országban találhatók (munkahely hiány,

alacsony fizetés, nem korszerű szakképesítés), és az új országban jelenlevő vonzó tényezők azok melyek erősen hatnak a vándorlókra (szakmai elismerés, magasabb fizetés, job életkörülmények)¹. Az Európai Unió folyamatos bővülése magával hozta a közös bevándorlási politika kialakítását (2009-es Lisszaboni szerződés egyik céljaként) és ennek érdekében az Unió számos programot és irányelvet tervez, illetve fogadott már el, melyek segítsék a ki- és bevándorlási folyamatok harmonizálást a tagállamok között.

A migráció és a szabad személymozgás jogi keretei az EU-ban és Romániában

A fogalmakról általában

A *migráció* (avagy a vándorlás) egy olyan fajta folyamat, melyben a személyek lakóhelyet és társadalmat váltanak, ez pedig átmenetiből tartóssá válik. A legismertebb formája talán a munkaerő-migráció, melyet számos tényező folyásol be, de van politikai vagy etnikai migráció is.²

A formáit illetően lehet: külső- (ország határain kívüli, akár más kontinensre való kivándorlás) vagy belső migráció (többsnyire vidékről városra való költözés jellemzi), időszakos vagy tartós (ebben az esetben akár letelepedésről is beszélünk), lehet önkéntes- vagy kényszermigráció, illetve egyéni vagy kollektív. A külső migrációt illetően egy szerző³, a következő vándorlási típusokat állapította meg: elsőként a *rövid távú migrációt* (hetek, hónapok), melyet megállapításai szerint a kivándorlók fele választja, majd a *hosszú-távú migrációt* (évek), melyet a személyek egyharmada választja, végül pedig a *végleges kivándorlást*, mely természetesen lakhelyváltoztatást eredményez. Ami a bevándorlási (vándorlási) formákat illeti, megkülönböztetünk: *törvényesen végleges bevándorlást* (családegyesítés, házasságkötés vagy visszahonosítás céljából), *törvényesen időszakos bevándorlást* (egyetemisták, munkavállalók, menekültek és

¹ Neményi Ágnes – Gál J. Kinga: A nemzetközi vándorlás hatásai a romániai vidéki családokra. Egyetemi Műhely, Kolozsvár 2011. 8. o.

² Janovics Anna: Migráció az Európai Unióba. Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest 2009. 7. o.

³ Neményi – Gál: i. m. 8. o.

menedéket kérők), törvénytelen átmeneti vándorlást, és migrációs hálózatok segítségével történő körkörös vándorlások (melyek lehetnek törvényesek vagy törvénytelenek)⁴.

A szakértők körében nagy népszerűségnek örvend a *munkaerő körkörös migrációja*, mely a megszerzett tapasztalatok által egy eredményes és hatékony módjára mutat rá, a nemzetközi munkaerőpiac kereslet-kínálat kiegyensúlyozására, így a kitalálók az ilyen programok legnagyobb előnyeire koncentrálnak, bár a kivándorlók visszatérése a származási országukba továbbra is a politikai stratégiák egy problémája maradt.⁵

A személyek szabad mozgása az Európai Unió polgárai számára egy, a Szerződések által garantált alapvető jog, amely a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térségen keresztül valósul meg. Ugyanakkor, az Unió minden polgárát megilleti a szabad költözködés is, így a tagállamok állampolgárai mindenfajta korlátozás nélkül átléphetik bármely tagállam határát, és 3 hónapig szabadon utazhatnak és tartózkodhatnak egy másik tagállamban. Három hónapon túlmenően is érvényes ez a szabadság, akkor azonban tartózkodási engedélyt kell kérni. A belső határok megszüntetése az Unió külső határainak megerősített ellenőrzését, valamint az EU-n kívüli országok állampolgárainak az EU területére való belépésének és tartózkodásának szabályozását igényli, aminek egyik eszköze a közös menekültügyi és bevándorlási politika.

A személyek szabad áramlása továbbá a munkaerő szabad mozgását is jelenti, ami azt jelenti, hogy bárki jelentkezhet egy másik tagállamban meghirdetett munkára, önálló vállalkozást alapíthat egy másik tagállamban, és mindezek során mindenféle hátrányos megkülönböztetés tilos vele szemben akár a munka díjazására, akár a munka feltételeire vonatkozóan. Ez azt jelenti, hogy a munkavállaló a tagállami állampolgárokkal egyenlő javadalmazásra, társadalombiztosítási (nyugdíj és egészségügyi) ellátásra és szociális juttatásokra jogosult.⁶

⁴ Ulrich Louis – Stănciugelu Ștefan – Mihăilă Viorel – Bojincă Moise – Alexe Iris: Gestionarea benefică a imigrației în România. Fundația Soros România, București 2010. 11. o.

⁵ Postelnicu Cătălin: Migrația forței de muncă în economia globală. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2013. 49. o.

⁶ szts.szigbp.hu/pedszakv/jegyzet/eloado/Kozigazgatasi_jog/7._fejezet_EU_alapismeretek.doc (2014. 12. 01.)

A jogi keretek

Az 1980-as évek második felétől az európai integráció felgyorsult. A nemzetközi környezet megváltozása és a globalizációs tendenciák felgyorsulása olyan kihívásokat teremtettek (terrorizmus, szervezett bűnözés nemzetközi terjedése, legális-illegális migrációs hullámok) a tagállamok számára, hogy az érdekek azonosságának felismerése mentén felmerült e politikák közelítésének, harmonizálásának igénye.

Így 1986-ban a tagok elfogadták az Egységes Európai Okmányt, amely az egységes piac megvalósítását tűzte ki célul. Ennek érdekében megszüntették az áruk, munkaerő, szolgáltatások, és a tőke szabad áramlását akadályozó nem vámjellegű korlátozásokat, melyek a gazdasági fejlődés akadályait jelentették.

A személyek szabad mozgásának elve az 1985-ös Schengeni Egyezmény, illetve az ezt követő, 1990-es Schengeni Szerződés aláírása által is megvalósult, amellyel megkezdődött a részt vevő országok közötti határellenőrzések megszüntetésének folyamata. Az EU jogi és intézményi kereteinek részeként a schengeni együttműködést fokozatosan kiterjesztették, így ma már magában foglalja a legtöbb EU-tagállamot és egyes nem tagállam országokat is.

Ami az EU-s szabályozást illeti, számos rendelet, irányelv és határozat található, mely közvetett vagy közvetlen módon szabályozza a migrációs politikákat az Európai Unióban, ezek közül a legfontosabbak:

A Tanács 360/1968-as irányelve, tekintve a mobilitási és a Közösségen belüli tartózkodási korlátozások eltörlését, a tagállamokból származó munkavállalók és családjaik számára,

A Tanács 78/2000-es irányelve, egy általános keret létrehozására az egyenlő bánásmód érdekében a munkaerő elfoglalását és a munkakörülményeket illetően,

A Tanács 86/2003-as irányelve, tekintve a családegyesítési jogot,

Az Európai Parlament és a Tanács 38/2004-es irányelve, tekintve az uniós polgárok és családtagjaik számára a mobilitást és tartózkodást a tagállamok területén (változtatások),

A Tanács 114/2004-es irányelve, tekintve a befogadási feltételeket a harmadik országok állampolgárai számára tanulmányok folytatása, diákcseré, javadalmazás nélküli gyakorlat illetve önkéntesi szolgáltatás céljából,

Az Európai Parlament és a Tanács 36/2005-ös irányelve, a szakmai képzés elismerését illetően,

A 492/2011-es rendelet, a dolgozók szabad mozgását illetően.⁷

Ezen szabályozások az Unió azon számos programjának a megtestesülése, mely akár az egységes európai szintű migrációs politikákat (1999-2004-es Tamperei program), akár a törvényes migráció és szabad személymozgás kereteit (2004-2009-es Hágai program), vagy az imigrációt boncolta (2010-2014-es Stockholmi program). Ezeket megfigyelve, az európai szintű szabályozási keret a következő nagy területeket fedi le:

a törvényes migrációt – minden tagállam irányítása alatt kell tartsa az általa integrálható bevándorló munkások számát, illetve elsőbbséget élveznek a többi tagországból jövő munkavállalók,

a bevándorlók integrációját a befogadó országokba – a törvényes bevándorlókat támogatni kell, és lehetővé kell tenni, ahogy aktívan részt vegyenek a helyi közösség életében, de ugyanakkor tiszteletben kell tartaniuk az EU-s értékeket,

a határok integrált irányítását – ezzel is részt vesz az EU-s polgárok biztonságának és szabadságának megerősítésében,

a visszatérítéseket – a törvénytelenül bevándorlókra vonatkozóan, illetve azokra akiknek visszavonták vagy lejárt a tartozkodási engedélye,

a tagországok közti együttműködést – a folyamat három pillérre alapul: a munkaerőhiány betöltéséhez szükséges migrációs áramlásokra, arra, hogy az EU el kell érje a bevándorlók sima integrációját, illetve arra, hogy az EU-nak kezdeményeznie kell egy európai szintű keretet a migráció területén,

⁷ Constantin Daniela-Luminița – Nicolescu Luminița – Goschin Zizi: Perspective europene de abordare a azilului și migrației. Institutul European din România, București 2008. 8. o.

a harmadik országokkal való együttműködést – az Unió fontosnak tarja az együttműködést a bevándorlók származási és átmeneti országaikkal.⁸

A romániai jogszabályozást megfigyelve, vannak olyan törvények melyek a személyek szabad mozgását szabályozzák, illetve olyanok melyek a munkaerő-migrációt szabályozzák. Ezek közül a legfontosabbak:

A 248/2005. sz. törvény, a szabad mozgás rendjét illetően,

a 194/2002. sz. sürgősségi kormányrendelet, a Romániában tartzkodó idegenek rendjét illetően (ezt megváltoztatta az 55/2006-os sürgősségi kormányrendelet, mely az idegen személyek Romániában való mozgását szabályozza),

a 344/2006. sz. törvény az alkalmazottak kihelyezése a transznacionális szolgáltatásokon belül,

a 56/2007. sz. sürgősségi kormányrendelet, az idegen személyek Románia területén munkába való besorolását és kihelyezését illetően,

a 200/2004. sz. törvény, a diplomák és a szakmai képesítés elismerését illetően a Romániában szabályozott foglalkoztatások körében,⁹

illetve, a 2007-2010-es periódusra vonatkozó Nemzeti Bevándorlási Stratégia (1122/2007. sz. kormányhatározat).

A román migrációs tendenciák

A XX. század során Románia inkább kivándorló ország volt, sőt a kommunista rendszer alatt is a tartós emigráció hosszú távú fejlődése 1990-ig inkább növekvő volt. A 90-es évek elején inkább etnikai motiváltságú volt a migráció, főként Erdélyből emigráltak Németország és Magyarország fele (1990-ben 96.929, 1991-ben 44.160, 1992-ben pedig 31.152 kivándorló¹⁰), így az emigránsok nagyrésze német illetve magyar

⁸ Louis –Ștefan –Viorel – Moise –Iris: i. m. 27-29. o.

⁹ Constantin Daniela-Luminița – Vasile Valentina – Preda Diana – Nicolescu Luminita: Fenomenul migraționist din perspectiva aderării României la Uniunea Europeană. Institutul European din România, București 2004. 26. o.

¹⁰ Az Országos Statisztikai Hivatal (Institutul Național de Statistică) által közzétett adatok szerint

nemzetiségű volt, a román nemzetiségűek alig érték el a 24%-ot. Ugyanakkor jelentős áramlást jelentett a zsidók visszahonosítása is. A második időszakban, 1994 után, csökken a tartós migráció, ezt felváltja az időszakos migráció, melynek motiváltsága legtöbbször a szakmai érvényesülés és a nagyobb jövedelmi lehetőség.

Az Országos Statisztikai Hivatala szerint, Románia népességi csökkenésének egyik oka, az 1990-2012 közti periódusban, a nemzetközi migráció, amely azt jelenti, hogy évente átlagban 104,2 ezer emberrel csökken a lakosság. Továbbá, a külföldre való kivándorlás főként a 25-64 év közti népességnél van jelen, 2012-ben ez a csoport az emigránsok 74%-át képezte, míg 2002-ban alig képezte azok 65%-át.¹¹ A felsőfokú végzettséggel rendelkezők a legálisan kivándorolt személyek 10-12%-át alkotják, és a hivatalosan kivándoroltak 26%-a líceumi vagy posztlíceális végzettséggel rendelkeznek (2011-ben az EU-27 népességének 67%-a tartozott a munkaképes csoportba, vagyis 15-64 év között). A fő román régiók ahonnan emigrált a lakosság, főleg a közép és nyugati rész, illetve Bukarest és az észak-keleti rész. Ami a rendeltetési országokat illeti, míg az időszak elején főként Németországba emigráltak, a 2000-es év környékén inkább az Amerikai Egyesült Államokba és Kanadába vándoroltak, a frissebb statisztikai adatok szerint, 2012-ben a kivándorlók 46%-a Olaszországot, 34%-a Spanyolországot, 7%-a Németországot, 4%-a az Egyesült Királyságot, 3%-a Magyarországot, a további 6%-a pedig egyéb (Európán kívüli) országot választott lakhelyéül¹².

1991 után a Romániába letelepedő külföldi állampolgárságú személyek száma inkább felfele ívelt. A következő időszakban a bevándorlók száma változó, 2002 és 2005 között ezek száma 4.000 alá csökkenve, majd 2005 után, 3 éven keresztül újra növekszik, elérve a 10.000 személyt. Ennek ellenére, más fejlett országokhoz képest, Románia egyelőre nem szembesül számottevő bevándorlással, és míg a tartós, legális bevándorlást a honosítások dominálták, az időszakos bevándorlást elsősorban egy fejlődő gazdaságban való jobb munkahely találása, illetve egy olyan gazdaságban mely

¹¹

<http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/pliante%20statistice/Migratia%20internationala%20a%20Romaniei.pdf> (2014. 12. 01.) 3. o.

¹²

<http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/pliante%20statistice/Migratia%20internationala%20a%20Romaniei.pdf> (2014. 12. 01.) 16. o.

kezdni érezni a saját lakosságának munkaerő hiányát. Ebben az időszakban főleg vállalkozók vándoroltak, mivel a gazdasági változások vonzóvá tették Romániát az idegen vállalkozók előtt.

Romániában, a 2007-es év végén 49.775 imigráns volt, mely a 2006-os évhez képest 7.7%-al csökkent, főleg az időszakos letelepedési engedélyek meghosszabítási szabályozásai miatt, ellenben növekedett a tartós letelepedések száma, mivel egyszerűsítették ennek a megadási feltételeit az EU-s állampolgárok számára. Az időszakos letelepedési joggal rendelkező idegenek közül, legtöbben a Moldvai Köztársaságból (11.852), Törökországból (6.227) és Kínából (4.336) valók voltak. A 2008-as évvel kezdődően, a bevándorlók száma lefele ívelő, így Romániában 2011-ben, 57.259 idegen állampolgárnak volt legális tartózkodási engedélye (eredetük szerint: Moldova Köztársaságból, Törökországból, Kínából, Szíriából, AEÁ-ból, Szerbiából, Izraelből, Tunéziából, Libanonból, és Ukrajnából), és a legnagyobb befogadó régiók a nyugati és észak-keleti régiók, illetve Bukarest. A 2012-es év közepén 42.953 EU-s állampolgárnak volt Romániában bejelentett lakhelye¹³, illetve ugyanezen év képezte a romániai kivándorlások és bevándorlások számának kiegyensúlyozottságát (csupán 3.000 volt a számkülönbség), annak ellenére, hogy 2007-ben a külföldi kivándorlások száma elérte a 458 ezer személyt¹⁴, ami csúcsot jelentett a csatlakozást követően.

Pozitív és negatív hatások az integrációt követően

Amint láttuk az előző fejezetben, Románia mind származási, mind rendeltetési országgá vált a nemzetközi migrációt illetően, de státusza továbbra is inkább kivándorlási ország. A főbb országok ahol jelenleg románok dolgoznak: Olaszország, Spanyolország, Izrael, Németország és az Egyesült Királyság. A célországok különböző tényektől függően változnak: a toborzás nyilvánosságának hatékonyságától, egyes célországokban való tapasztalatoktól, vagy akár egyes külföldi vállalatok jelenléte a származási ország

¹³ Daniela-Luminița – Luminița – Zizi: i. m. 41., 43., 45. o.

¹⁴

<http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/pliante%20statistice/Migratia%20internationala%20a%20Romaniei.pdf> (2014. 12. 01.) 3. o.

különböző régiókban¹⁵. Az Unió csatlakozást megelőzően, a szakemberek azt tartották, hogy ahhoz, hogy a külső migráció ösztönző tényező legyen a hazai gazdaság fejlődésében, ezen terület politikája meg kell találja a hazai piacon való munkaerő felhasználása és a munkaerő-migráció közti egyensúlyt, számításba véve a nemzeti és az Unió érdekeit. Az Unióhoz való csatlakozás és ennek következményeként a határok eltörlése számos jó és rossz hatással is volt a román népességmozgásra. Így például pozitívum az, hogy az országba bejövő pénzek kétharmada a Spanyol- és Olaszországban dolgozó román munkásoktól származik. Ellenben vannak negatív vonzatai is, mint pl. hazai munkaerő egyre nagyobb hiánya, de lássuk csak részletesebben milyen hatással volt az integráció Romániára ilyen szempontból.

Pozitív vonzatok

A határok eltörlése és az uniós jogharmonizáció talán egyik legnagyobb pozitívuma a diplomák elismerése, így egyre több külföldi egyetemista vándorol Romániába, hogy itt tanulhasson. Egy másik jó vonzat a gazdasági-pénzügyi téren tükröződik az anyagi jólétben, illetve abban, hogy a külföldön dolgozó román állampolgárok gyakran küldenek haza pénzt ittmaradt családtagjaiknak, így segítve a családi háztartásnak.¹⁶ Az előbb említett fejlődés megjelenik a fogyasztásban, mivel a hazatért állampolgárok gyakran egészítik ki a jelenlegi javaik és szolgáltatásaik használatát, illetve hosszútávon használandó termékeket vesznek. De megjelenik a fejlődés a háztartási befektetésekben is, mivel nagy értékű ingó és ingatlan javakat vásárolnak, azaz lecserélik autójukat, vagy akár lakást vagy telket vásárolnak, s vannak akik luxus cikkekbe fektetnek, mint pl. műtárgyakba. Ugyanakkor jövedelmet hozó befektetéseket is tesznek, legyen az cégekben való részvényvásárlás, állami értékpapír vásárlás vagy egyéb formák. Az anyagi jólét befolyással van a minőségi szolgáltatásokhoz való hozzáférés terén is, főleg a magán-klinikák, kórházak szolgáltatásait igénybe véve. A fejlődő versenyképes román gazdaság számos külföldi vállalkozást vonzott az államba, több multinacionális cég nyitva itt fióktelepet. Továbbá a külföldön való tartózkodás befolyással van a

¹⁵ Neményi – Gál: i. m. 9. o.

¹⁶ Neményi – Gál: i. m. 33. o.

versenyképes környezetbe illő munkakapcsolatok kialakításában is, és ez megnyilvánul akár a munkához való viszonyulás, a munkába való jártasság, a produktivitás, a felelősség, az innovációs ötletekben. Végül a külföldi tapasztalat befolyással bír a munkahelyen és a helyi közösségen belül olyan emberi kapcsolatok kialakításában, melyek a közös haszon érdekében való tettekre ösztönöznek (pl. jótékonyági akciók különböző célok érdekében).¹⁷

Negatív vonzatok

A román kivándorlás egyik, talán legszomorúbb hatása az, hogy gyerekek nőnek fel szüleik nélkül. Egy 2011-es felmérés azt mutatta ki, hogy több mint 85.000 román gyerek szülője külföldön dolgozik, melyből közel 25.000-nek mindkét szülője ki van vándorolva, 23.000 pedig IV fokú rokon gyámságában van hagyva, és 1.001 a Szociális és Gyermekvédelmi Igazgatóság hatáskörébe került. Egy másik kelletmetlen hatás a válások és családon belüli feszültségek növekedése, az egyre gyakoribb emigrálások, főként abban az esetben ha csak egyik fél dolgozik külföldön, gyakori válást, hűtlenséget, illetve családon belüli feszültségeket teremtett¹⁸, továbbá az utóbbi évek adatai azt mutatják ki, hogy a kivándorlók több mint 60% nő, ami negatív hatással bír a kiskorú gyerekek nevelésében, melyek az anyai gondoskodás és védelem hiányában, egyre nehezebben küzdenek meg a szociális és az iskolai környezetben.¹⁹ Gazdasági téren, egyik negatívum a hazai munkaerő mennyiségi és minőségi csökkenése, ezen belül pedig nehezen pótolható főként a magasan képzett foglalkoztatások száma (az utóbbi években nagyszámú kivándorlás történt a román orvosok és ápolók köréből, főleg Németország és a skandináv államok felé). Továbbá, az integrációval, korlátolódottak a más EU-s országok jövedelméhez képest levő különbségek csökkentésének lehetőségei, és ez magától értődően továbbra is ösztönzi a munkaerő-migrációt. Ugyanakkor nemzeti szinten kezdenek veszteségek felszínre jutni a munkaerő szakképesítésének bizonyos szegmenseiben; bizonyos ágazatokban akár

¹⁷ Daniela-Luminița – Valentina – Diana – Luminița: i. m. 106-107. o.

¹⁸ http://legi-internet.ro/blogs/index.php/migratia_romanilor_1990_2006?blog=10 (2014. 12. 01.)

¹⁹ Drd. Curceru Alina – Andreea: Analiza statistică a fenomenului migrației românilor. Román Statisztikai Folyóirat 11-es szám, 2010-es évfolyam, 4-5. o.

agyelszívás (brain-drain) is említhető. Illetve súlyosan fokozódik a demográfiai öregedés az államon belül, mert amint láttuk, főként a fiatalok (25-40 év közti korcsoport) vándorolnak ki az országból a jobb megélhetési körülményeket keresve.

Nehéz eldönteni, hogy melyek a fontosabbak, a pozitív vagy a negatív hatásai a vándorlásnak. A közepes és hosszú távú migráció megváltoztattja a vándorlók gondolkodásmódját, így azok könnyebben fognak új vállalkozásokba, felhasználva a külföldön megszerzett tőkét, amely mindenképp változást képez a származási ország gazdaságában, de a családok és a közösség életében is. Értékelendő az is, hogy egyes szülők a gyerekeiket is kiviszik a célországba, így azok bekerülnek azok oktatási rendszerébe, mely pozitívan hat a jövőjüket illetően. Nehéz felmérni a külföldi migráció hasznát és költségét is, a közgazdászok is két táborra oszlanak ezen a téren.²⁰ Egyfelől ott vannak azok, akik abban hisznek, hogy a szegényebb országokból a gazdagabb országok felé való önkéntes migráció hozzájárul a kivándorlók és családjaik jövedelmének a növekedéséhez, miközben növeli a bruttó hazai termelést is, és eddig kevés negatív visszajelzés történt a munkaerő emigrálását illetően kibocsátó országokból. A másik tábor szerint a fejlődő államoknak szüksége van az tehetségek úgynevezett "kritikus tömegére", azok gazdasági fejlődéséhez, így meggyőződésük, hogy a magasan képzett munkaerő kivándorlása jóvátehetetlen veszteséget okoz az elmaradott országoknak.

4. A Schengeni egyezmény: együttműködés és Románia csatlakozása

4.1 A Schengeni Egyezmény (Megállapodás)

Hosszú idő óta az európai integráció egyik fő alapeszményének lehet tekinteni a mozgás és a letelepedés szabadságát, melynek elengedhetetlen feltétele az európai egységet alkotó országok közötti határok lebontása. Bár már a Római Szerződésben is

²⁰ Postelnicu Cătălin, *Migrația forței de muncă în economia globală*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2013, 144. o.

deklarálták a személyek, áruk, szolgáltatások és a tőke szabad mozgását, sokáig azonban érdemi változás nem történt. Az áttörést a Schengeni Egyezmény hozta meg.²¹

A luxemburgi Schengenben 1985. június 14-én az Európai Gazdasági Közösség öt tagja – Belgium, Hollandia, Luxemburg, Franciaország és a Német Szövetségi Köztársaság – által aláírt megállapodás mindössze a résztvevő államok közötti közös határaikon gyakorolt ellenőrzés fokozatos megszüntetéséről szólt. A megállapodás még csak egyszerűsítette a határátlépés formáit, de már kilátásba helyezte a határok teljes lebontását is. 1990-ben bővítették ki a Schengeni Végrehajtási Egyezménnyel, életképpé téve az egyezményt. A személyforgalom belső országhatárokon történő ellenőrzésének megszüntetésével párhuzamosan erősítették meg a részes államok külső határellenőrzésüket.

A schengeni megállapodást és a schengeni vívmányokat az Amszterdami Szerződés emelte az EU keretébe. A szerződés alapvetően átrendezte a bel- és igazságügyi együttműködést. A maastrichti rendszer harmadik pillére kettévált, a kilenc témakörből a külső határok átlépésével, a bevándorlással, a menedékjoggal és a polgári jogi, valamint vámegyüttműködéssel és a csalással foglalkozó részek átkerültek az EU I. pillérébe, így a belső határátlépésre, a külső határok ellenőrzésére, a vízumkiadásra, a bevándorlás szabályozására és a menedékjogra vonatkozó döntéseket ezután az EU Tanácsán ülésező miniszterek hozzák meg. A kábítószer elleni harc, mint önálló témakör, nagyrészt feloldódott az új harmadik pillérben, amely két nagy területet azonosít, a rendőri és a bűnügyi-igazságügyi együttműködést.

A schengeni térség ma már része az EU jogi és intézményi keretrendszerének. Tehát ennek következményeként a Parlament és az igazságügyi szervek ellenőrzése alá kerül, és teljesíti a személyek szabad mozgásának az 1986-os Egységes Európai Okmányban kimondott célkitűzését, miközben biztosítja a Parlament által gyakorolt demokratikus ellenőrzést és jogorvoslatot tesz elérhetővé a polgárok számára, ha akadályozzák őket jogaik érvényesítésében. A szerződéshez csatlakozó országok közül nem mind vesz részt

²¹ Dr. Móró Sándor: A schengeni együttműködés és Románia.
<http://jog.sapientia.ro/data/tudomanyos/Periodikak/scientia-iuris/2012-1-2/5.pdf> (2014. 12. 01.) 79-80. o.

azonban a schengeni térségben. Ennek oka vagy az, hogy nem kívánják eltörölni a határellenőrzést (pl. Egyesült Királyság, Írország), vagy pedig az, hogy nem tesznek eleget a schengeni vívmányok alkalmazásához előírt feltételeknek (Románia, Bulgária).

4.2 A Schengenhöz vezető út

4.2.1. EU-s csatlakozás: a schengeni acquis kötelező átvétele

Románia 2007. január elseje óta teljes jogú tagja az Európai Uniónak nevezett államszövetségnek. Az 1999. május 1-jén hatályba lépett Amszterdami Szerződéshez csatolt schengeni jegyzőkönyv 8. cikkének értelmében minden olyan államnak, amely az Európai Unióhoz csatlakozik, kötelessége – kivétel nélkül – átvenni a schengeni acquist, mely magába foglalja a *Schengeni Egyezményt*, a *Schengeni Végrehajtási Egyezményt*, a Schengeni Egyezményhez csatlakozó országok csatlakozó szerződéseit, a Schengeni Bizottság határozatait, valamint a Tanács szabályainak azt a részét – rendelet, irányelv, határozat –, amelyben a schengeni jog továbbfejlesztéséről van szó.²²

A teljes körű taggá válás további feltétele, hogy az adott állam ún. schengeni értékelő ellenőrzésen essen át a határellenőrzés, az adatvédelem, a vízumkiadás, a rendőri együttműködés és a SIS területén. Ennek keretében felméri, hogy megfelelő-e a jogi környezet, valamint hogy a végrehajtásban dolgozók ismerik-e, értik-e a schengeni előírásokat, képesek-e azokat alkalmazni, rendelkezésre áll-e a szükséges intézményi háttér és eszközpark. Az ellenőrzést követően a Tanács egyhangú határozattal dönt az érintett EU-tagállam schengeni tagságáról.

Az Együttműködési és Értékelési Mechanizmust a Bizottság azt követően léptette életbe, miután teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a 2005. április 24-én aláírt csatlakozási szerződés pillanatában több olyan terület is maradt – gondoljunk csak az igazságügy reformjára, vagy a korrupció elleni küzdelemre –, melyen további előrelépések és erőfeszítések szükségesek. Ennek nyomán a Bizottság, tekintettel az Európai Unióról szóló szerződésre és Románia csatlakozási szerződésére, a jogállamiságra

²² Uo. 85-86. o.

hivatkozva, ellenőrzési mechanizmust vezetett be, ezzel is elősegítve a reformok végrehajtását.

4.2.2 A taggá válás egyéb feltételei

Az ország taggá válásának több feltétele is megemlíthető, mint a határatkelőhelyeken biztosított gyors és zökkenőmentes átkelés, ezek megfelelő ellenőrzése, valamint olyan problémák, mint a technikai-infrastrukturális fejlesztések, a nemzetközi együttműködési képesség megerősítése stb. Ezen feltételek közül jogi szempontból kiemelt fontosságot élvez a törvények módosítása és alkalmassá tétele (rövény előkészítés, jogharmonizáció, reform).²³

A schengeni csatlakozáshoz elengedhetetlen jogalkotói munkában és törvényelőkészítésben való részvétel (a schengeni határokon az ideiglenes ellenőrzés elrendelését és feloldását lehetővé tevő jogszabály; a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvény; kormányközi megállapodás előkészítése a határforgalomról Szerbiával, Moldvával és Ukrajnával a schengeni vízumkiadási rendszerhez szükséges jogi keretek megteremtése, a biometrikus azonosítók vízumkiadási gyakorlatba, illetve útlevelebe illesztésének szabályozása). Megfelelő jogszabályi háttér szükséges ahhoz, hogy az EUROPOL Román Összekötő Irodája hozzáférhessen az ország bűnüldözési célú adatbázisaihoz. Bűnügyi együttműködésről szóló kétoldalú megállapodások előkészítése, a közös járőrszolgálatok gyakorlati megvalósítása a magyar és bolgár határon szintén szükséges. Kiemelten fontosak az igazságügyi reformra és a korrupció elleni küzdelemre irányuló erőfeszítések. Románia uniós csatlakozásakor, Európai Együttműködési és Ellenőrzési Mechanizmust hoztak létre, amely célja, hogy segítse az országot az igazságszolgáltatási reform és a korrupció elleni hatékony fellépés útján.

²³ Uo. 87-88. o.

4.2.3 Az ország csatlakozásának akadályai

Románia schengeni csatlakozását az alábbi főbb elemek akadályozzák jelenleg:

CVM (Együtműködési és Értékelési Mechanizmus),

kétlépcsős csatlakozás,

jogállamiság megsértése,

a korrupció elleni küzdelem,

személyek szabad mozgása- áruk szabad mozgása,

a tagországok vétője.

A csatlakozás körüli tárgyalások eredményeit, a tagállamok minisztereinek, valamint a Bizottság képviselőinek fenntartásait és a jogállamiságra vonatkozó nyilatkozatait szem előtt tartva, továbbá az Együtműködési és Értékelési Mechanizmus (a továbbiakban: CVM-jelentés) ajánlásait figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a schengeni csatlakozás nem csak a technikai és információs rendszerek feltételeinek teljesítéséről szól, hanem arról is, hogy Románia és emellett kihagyhatatlanul Bulgária, együttműködve az igazságügyi és rendőri szervekkel, mennyiben tudja ellátni az EU határainak védelmét, megfékezni a szervezett bűnözés és a korrupció terjedését a határokon át, ezáltal szavatolva a térség biztonságát. Így aligha csodálkozhatunk, hogy a tagállamoknak efelől kétségeik vannak, főleg ha figyelembe vesszük a román vagy a bolgár belpolitikai helyzetet vagy – a csatlakozás után – az igazságügy és a korrupció ügyében tett előrelépéseket.

Kétség sem férhet hozzá tehát, hogy a schengeni együttműködésben való részvételhez Romániának komoly feltételeknek kell eleget tennie, és emellett élveznie kell minden tagállam bizalmát. Viszont a csatlakozási folyamat és a kormány szélmalomharca már több évre tekint vissza, pontosan 2011. január 28-ra, amikor a Schengen Értékelő Csoport elfogadta azt a szakértői jelentést, amelyben megállapítja, hogy Románia

teljesíti a technikai követelményeket, ezzel pedig elhárulhatnak Bukarest elől a csatlakozás akadályai.²⁴

José Manuel Barroso, az Európai Bizottság korábbi elnöke megerősítette, a Bizottság álláspontja az, hogy Románia technikailag felkészült a belső határellenőrzés nélküli schengeni övezetbe való csatlakozásra, minden szempontnak megfelel, megbízhatóan képes lenne ellátni az övezet külső határainak védelmét. Románia a maga részéről teljesítette feladatát.

A csatlakozás kronológiája:

Időpont	Esemény
2010. július 20.	Hetedik CVM- jelentés
2010 decembere	Németország mellett Franciaország is jelzi, nem támogatja Románia és Bulgária schengeni tagságát
2011. július 20.	Kilencedik CVM- jelentés
2011. szeptember 16.	Gert Leers holland migrációs miniszter ellenzi a két ország schengeni csatlakozását.
2011. szeptember 21.	Franciaország és Németország a bel- és igazságügyi miniszterek ülésén részleges, úgynevezett „kétlépcsős” csatlakozást javasolt, először a légi és vízi, majd szárazföldi határellenőrzés felszámolása követne. Hollandia és Finnország ellenállása miatt tagállamok szeptemberben is elhalasztották a bel- és igazságügy miniszterek ülésén a döntést, pozitív döntésre továbbra is a februári jelentés után számíthatunk.
2012. február 8.	Tizedik CVM-jelentés
2012. március 1.	A tagállamok belügyminiszterei szeptemberre halasztották a döntést
2012. július 18.	Tizenegyedik CVM-jelentés
2012. augusztus-szeptember	Nem lát előrelépést a schengeni csatlakozás ügyében a német belügyminiszter, Hága álláspontja a kormányváltás után sem változott, kivárja a januári jelentés megállításait.
2013. január 30.	Tizenkettedik CVM-jelentés

(Forrás: az Európai Bizottság, a BruxInfo és a Mediafax alapján)

²⁴ http://www.mensura.ro/iras/romania_schengeni_csatlakozasa (2014. 12. 01.)

Ha megnézzük a csatlakozás rövid krónológiáját megállapíthatjuk, hogy ugyanaz a forgatókönyv játszódott le: az EU-ban néhány tagállam vagy ellenzi az ország schengeni tagságát, vagy pedig többlépcsős csatlakozást képzel el, amit az Együttműködési és Értékelési Mechanizmus eredményeitől tesz függővé. A kétlépcsős kompromisszumos megoldás azt jelentené, hogy előbb a légi és vízi határellenőrzést, később a szárazföldi határellenőrzés számolná fel.²⁵

A Bizottság aggodalmát fejezte ki a sürgősségi kormányrendeletek túlzott alkalmazásával kapcsolatosan, és a nép ügyvédjének a kinevezése miatt, aki csak a kormánypártok támogatását élvezte.

A kormány jogállamiságot megkérdőjelező intézkedései továbbra is aggályokkal töltötték el nemcsak a jelentés készítőit, hanem Románia schengeni csatlakozását ellenző tagállamok vezetőit is. A Romániáról szóló 2010-es jelentés fontos hiányosságokra mutat rá az igazságügyi reform előrehaladása érdekében tett erőfeszítésekben. Az igazságszolgáltatás vezetése nem tanúsított hajlandóságot az együttműködésre és a reformok érdekében való felelősségvállalásra. Továbbra is alapvető problémát jelent, hogy az igazságszolgáltatási folyamat nem hatékony, az ítélezési gyakorlat pedig nem következetes. Ezenkívül az igazságszolgáltatás elszámoltathatóságát és a fegyelmi eljárásokat kell javítani (számukat, lefolyásukat, a célszemélyeket stb.).²⁶

Egy további, kevésbé vitatott oka is lehet a tagállamok bizonytalanságának. Ez pedig a két tagállam, Románia és Bulgária földrajzi fekvésével magyarázható. Ugyanis Románia és Bulgária csatlakozásával megtörténne Görögország „összeköttetése” az EU-tagállamokkal, melynek következtében megszűnne a határellenőrzés, ami, hasonlóan Olaszországhoz, további – főleg észak-afrikai – bevándorlókkal, menekültekkel terhelné meg a tagállamok szociális ellátórendszerét.

²⁵ http://www.mensura.ro/iras/romania_schengeni_csatlakozasa (2014. 12. 01.)

²⁶ Dr. Mór: i. m.

<http://jog.sapientia.ro/data/tudomanyos/Periodikak/scientia-iuris/2012-1-2/5.pdf> (2014. 12. 01.) 92. o.

A csatlakozás elhalasztásának többnyire a személyek szabad mozgására vonatkozó technikai, továbbá egy sokkal inkább az áruk szabad mozgására vonatkozó gazdasági következménye van. Hét évvel a csatlakozás után a román-magyar közös határátkelőhelyeken továbbra is igazoltatás után tudunk áthaladni, mi több ellenőrzésekre is lehet számítani. Az áruk szabad mozgására vonatkozó ellenőrzéseknek pedig komoly gazdasági és pénzügyi hatásai vannak. Először is Románia legjelentősebb kereskedelmi partnerei az EU tagállamai (Németország, Olaszország, Franciaország, Magyarország stb.), ugyanis 2012-ben a román export 89,8 százaléka a tagállamokba irányult. Így a határ átlépése jelentős idővesztést okoz, ami megnehezíti a beszállítók és a felvásárlók közötti gördülékeny kereskedelmet. Az érem másik oldala, hogy az EU-ban a teherautó-vezetőkre egységes szabályozás (vezetési, illetve pihenési időszakok) van érvényben. A több órás várakozások következtében, ennek meghaladása a pénzbeli büntetéseket is maga után vonhat. Egyelőre tehát még hozzávetőlegesen is nehéz lenne meghatározni azt a veszteséget, amely a csatlakozás halasztása okozott. Mindenképp, a gazdasági veszteségekkel a kormánynak is számolnia kell.²⁷

Románia az Ázsiából és a Balkánról érkező migránsok és kábítószer-csempészet tranzitállomása. Tehát román viszonylatban a fő veszélyt a befelé irányuló illegális migráció és a hozzá kapcsolódó szervezett embercsempész tevékenység jelentette.

4.3 A tervezett csatlakozás elhalasztása: konklúzió helyett

A Stabilitási és Ellenőrzési Mechanizmus, mely a román igazságügy és korrupció elleni harc területén végzett előrehaladásokat vizsgálja és a schengeni csatlakozás között igenis van összefüggés, ugyanis, amint Németország, Hollandia és Finnország is jelezte, ennek eredményeitől teszi függővé a jövőbeli csatlakozás támogatását. Románia schengeni felkészültségének megítélését kedvezőtlenül befolyásolja az igazságszolgáltatási rendszer reformjának lassúsága, fokozatossága és lépcsőzetessége. Ebből következik, hogy az igazságszolgáltató szervek nem tudnak kellő hatékonysággal fellépni a korrupció ellen.

²⁷ http://www.mensura.ro/iras/romania_schengeni_csatlakozasa (2014. 12. 01.)

Az Európai Bizottság komolyan figyelembe veszi a schengeni csatlakozás folyamatának elemzésekor a bevándorlási politikával kapcsolatos gondokat is, ahol nem a romániai romák nyugat-európai kivándorlása jelenti a fő problémát, hanem a Törökország és Moldávia irányából Románián keresztül vezető migrációs útvonalak. A problémát csak fokozza, hogy „a Balkán az utóbbi időben három fő bűnözési területen mutat aktivitást: a drogcsempészetben, az illegális migráció terén és a gazdasági bűncselekményekkel kombinált korrupció tekintetében.”²⁸

Románia teljes jogú schengeni csatlakozásával a román–magyar államhatáron megszűnik az okmányok ellenőrzése. Ez rövid távon Magyarország egyfajta tehermentesülésével is járhat, hisz a bűnözői csoportok a kevesebb tapasztalattal rendelkező Romániát és Bulgáriát fogják elsősorban célpontnak tekinteni. Hosszú távon viszont veszélyforrást jelenthet, hogy ha a román és főleg bolgár rendőri szervek nem boldogulnak a kihívásokkal. Ebben az esetben a bűnözői csoportok nagyon könnyen elérhetik Magyarországot és utána a többi schengeni tagállam területét. Problémát okoz, hogy Bulgária, Romániával ellentétben, nem felel meg teljes mértékben a technikai követelményeknek. Míg a román–moldáv határon jelentős technikai fejlesztések történtek, a bolgár–török határon még hiányosságok vannak, így ez is késlelteti Románia schengeni csatlakozását, mert az Európai Unió nem szeretné, hogy a csatlakozás kérdésében különválasszák egymástól Románia és Bulgária ügyét.²⁹

Végezetül elmondhatjuk, hogy a schengeni csatlakozás nemcsak Románia számára fontos, hanem annak a geográfiai térségnek is, ahol az ország elhelyezkedik. Különös fontosságú ez Magyarország számára, hisz a legnagyobb lélekszámú magyar kisebbség él Romániában, de az egész Európai Unió számára is nagy jelentőséggel bír a biztonsági intézkedések hatékony érvényesítése a fekete-tengeri és a balkáni térségben. Ugyanakkor az is világosan látszik, hogy óriási feladat és felelősség a schengeni akcióterv bevezetése, illetve életbe léptetése.³⁰

²⁸ Dr. Móró: i. m.

<http://jog.sapientia.ro/data/tudomanyos/Periodikak/scientia-iuris/2012-1-2/5.pdf> (2014. 12. 01.) 97.

o.

²⁹ Uo. 98. o.

³⁰ Uo.

Kis Kelemen Bence

joghallgató (PTE ÁJK), PTE ÁJK Óriás Nándor Szakkollégium

A nemzetiségi önkormányzati választások releváns szabályai¹

Bevezető gondolatok

A 2014-es év a választójog szempontjából rendkívül izgalmasan zajlott. Négy választásra is sor került egy éven belül, nevezetesen az országgyűlési, az európai parlamenti, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, valamint a nemzetiségi önkormányzati képviselők választására.

Jelen írás az említett négy választás közül a nemzetiségire koncentrál, bemutatva a szabályozás releváns részeit, mellőzve az eredmények ismertetését. A tanulmány kitér a nemzetiségi képviselők jogállására is, hiszen ez szervesen kapcsolódik a választás témaköréhez, illetve kritikát fogalmaz meg a méltatlanság intézményével kapcsolatban.

Magyarország és a nemzetiségek

Szinte minden államban a világon vannak olyan népcsoportok, amelyek kisebbségben vannak. Őket nemzeti, etnikai vagy nyelvi hovatartozásuk különbözteti meg a többséget alkotó népességhez képest. Európában több mint háromszáz nemzeti és etnikai kisebbség, vagy nyelvi közösség található, így a kontinens minden hetedik lakója valamely őshonos nemzetiséghez tartozik és ennek köszönhetően kisebbségi vagy

¹Jelen írás az alábbi tanulmány részét képezi, amely magába foglalja a nemzetiségeket érintő választások majd teljes spektrumát, kitérve az eredményekre is. Ld. Kis Kelemen Bence: Önkormányzati választások nemzetiségi szemszögből. (Kézirat, Pécs 2014.).

regionális nyelven is beszél.² Magyarország szinte mindig többnemzetiségű volt, viszont a történelemi változások során ezek összetétele és számaránya nagyon sokat változott; jelenleg azonban a magyar nemzetiség túlnyomó többségben van az ország területén.³

Magyarországon 13 törvényileg elismert nemzetiség él.⁴ Számuk az egész lakossághoz képest csekély, a magyar lakosság döntő többségben van.⁵ A 2011-es népszámlálási adatok fél milliós nemzeti kisebbségi csoportról beszélnek, de vannak olyan becslések is, amelyek számukat ennek körülbelül a kétszeresére taksálják.⁶

Az Alaptörvény több ízben is említi a nemzetiségeket. A Nemzeti Hitvallás kinyilvánítja, hogy a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők is, amit később a Szabadság és Felelősség fejezet is megismétel, valamint biztosítja a nemzetiségek jogait: az anyanyelvhasználatot, a saját nyelven való névhasználatot, a saját kultúrájuk ápolását és az anyanyelvű oktatást. Mindezekon felül lehetőséget ad nemzetiségi önkormányzatok létrehozására, illetve azt is kijelenti, hogy a részletszabályokat sarkalatos törvény szabályozza.⁷

Álláspontom szerint, az államalkotó tényezőként való megjelölés azt jelenti, hogy a nemzetiségeknek kollektívan jogként lehetőségük van beleszólni az ország politikai döntéshozatalába, vagyis parlamenti képviselőre jogosítja őket.⁸ Ezen felül utal a nemzetiségi önkormányzatok fontosságára, mind helyi, mind pedig területi és országos szinten.

2012 január 1-jén lépett hatályba a 2011. évi CLXXIX. tv a nemzetiségek jogairól (a továbbiakban: Nektv.), amely szabályozza az említett tizenhárom nemzetiség – ezelőtt

² Az Európai Nemzetiségek Föderatív Uniójának adatai, amely letölthető innen: <https://www.fuen.org/european-minorities/general> (2014. 10. 18.)

³ Magicz András: A nemzetiségi jogok új szabályozása. Jogkorlátozás vagy a realitások tudomásulvétele? In: Pajzsuk a törvény. Rászoruló csoportok az ombudsmani jogvédelemben (szerk. Hajas Barnabás – Szabó Máté). Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, Budapest 2013. 74. o.

⁴ Az Nektv. 1. melléklete alapján ezek a következők: a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a roma, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és ukrán.

⁵ A 2011. évi magyarországi népszámlálás adatai szerint, a lakosság 6,5 %-a vallotta magát a magyartól eltérő nemzetiségűnek, ami számszerűen 644 524 főt jelentett.

⁶ A KSH 2011. évi népszámlálási adatainak felhasználásával.

⁷ Magyarország Alaptörvényének (a továbbiakban: Alaptv.) Nemzeti Hitvallása, valamint a Szabadság és Felelősség rész XXIX. cikke

⁸ Vö. 35/1992 (VI. 10.) AB határozat ABH 1992, 204.

12 nemzeti kisebbség, illetve egy etnikai kisebbség létezett az országban⁹ – jogait, amely Magyarország összlakosságának körülbelül 10%-a is lehet.¹⁰

Kit tekintünk nemzetiségnek/nemzetiséginek?

Arra a kérdésre, hogy mely népcsoportot tekintjük nemzetiségnek, a Nektv. I. Fejezetének Alapvető rendelkezések címe ad választ.

„E törvény értelmében nemzetiség minden olyan – Magyarország területén legalább egy évszázada honos – népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, a lakosság többi részétől saját nyelve, kultúrája és hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.”¹¹

A fent idézett jogszabályhely nem kíván meg mélyebb értelmezést. Egyértelműnek tűnik, hogy csak olyan népcsoportnak adja meg a jogalkotó a nemzetiségi státuszt, amely rendelkezik egyfajta történelmi múlttal és kötődéssel ahhoz a területhez kapcsolódóan, ahol jelenleg is él: erre utal az egy évszázados honosság követelménye, illetve a történelmileg kialakult közösségeik védelme és érdekeinek kifejezése.

A feltett másik kérdésre, miszerint „kit tekinthetünk nemzetiséginek” az említett jogszabályhely második bekezdése adja meg a választ.

„A nemzetiségi jogok és kötelezettségek vonatkozásában az (1) bekezdés szerinti nemzetiséghez tartozik az a Magyarországon lakóhellyel rendelkező személy, aki magát valamely nemzetiséghez tartozónak tekinti és ezen nemzetiséghez tartozását az e törvényben meghatározott esetekben és módon kinyilvánítja.”¹²

E törvény személyi hatálya tehát három feltételt támaszt, egyrészt a magyarországi lakóhelyet, másrészt egy meghatározott nemzetiséghez való tartozást, harmadrészt

⁹Az egyetlen etnikai kisebbség a mai roma nemzetiséghez tartozókat jelentette, amelynek indoka, hogy e népcsoport esetében nem mutatható ki konkrét anyaország, ellentétben a többi nemzetiséggel.

¹⁰ Magicz: A nemzetiségi jogok új szabályozása ... 88. o.

¹¹ Nektv. 1. § (1) bekezdés. Az egy évszázada honos Magyarországon kitétel oka az, hogy pl. a kínaiak, akik szintén viszonylagosan magas számban élnek hazánkban, nem számítanak nemzetiségnek. Ez a helyzet 50 éven belül radikálisan megváltozott.

¹² Nektv. 1. § (2) bekezdés

ennek meghatározott módon és esetben történő nyilvánítását. Az egyetlen szubjektív feltétel, miszerint meghatározott nemzetiséghez tartozónak kell lennie az adott személynek, nem mutatható ki semmilyen módon, hacsak azt ki nem nyilvánítja – az pedig már objektív feltétel, ennél fogva álláspontom szerint, az említett szubjektív feltétel felesleges szabályozási elem. Jelen bekezdés alapján arra is lehetőség van, hogy valaki nemzetiséget váltson, így más nemzetiség jelöltjeként is indulhasson egy önkormányzati választáson.¹³

Képviselet

A hatalom gyakorlása két féle módon létezhet a népszuverenitás¹⁴ elvéből kiindulva. Egyrészt a nép a hatalmát vagy közvetett formában, azaz választott képviselői útján, vagy közvetlenül gyakorolja. A képviseletet alkotmányjogi értelemben politikai és jogi képviseletre lehet osztani. Politikai jellege abban mutatkozik meg, hogy lényegében a nép hatalmának átruházásáról van szó, ami biztosítani igyekszik a nép közvetett formában történő hatalomgyakorlását. A képviselet vagy mandátum tartalmát az Alaptörvény, illetve más jogszabályok szabályozzák, így sajátos jogintézménynek tekinthető.¹⁵

A választójog

A képviselők mandátumainak elnyeréséhez választásokra van szükség. A választójog szűk értelemben egyrészt meghatározza a képviseleti szervek létrejöttét és egyben politikai jogként is funkcionál.¹⁶ A választójog megkülönböztet anyagi és eljárásjogi

¹³ Az ezzel való visszaélésekre igyekszik reflektálni az a szabály, miszerint a helyi önkormányzati képviselők, a polgármesterek, valamint a nemzetiségi önkormányzati képviselők választásán a megelőző két ciklusban nem volt más nemzetiség nemzetiségi jelöltje (ez kiterjed a rendes illetve az időközi választásokra is). Nektv. 54. § b) pont

¹⁴ Erről bővebben ld. *Petrétei József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009. 184-188. o.

¹⁵ *Petrétei: Az alkotmányos ...* 194-195. o.

¹⁶ *Vö. Trócsányi László – Schanda Balázs: Bevezetés az alkotmányjogba.* HVG-Orac, Budapest 2012. 161. o.

szabályokat is, így tág értelemben ezeknek a szabályoknak az összességét jelenti.¹⁷ A rendelkezésekből alapelvek keletkeznek, amelyek betartása minden alkotmányos demokrácia követelménye.¹⁸

Magyarország Alaptörvénye a következőképpen szabályozza az aktív és a passzív választójogot:

„Minden nagykorú magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy az országgyűlési képviselők, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, valamint az európai parlamenti képviselők választásán választó és választható legyen.”¹⁹

Minden magyar állampolgár választó, illetve választható is lehet mind a három fajta Alaptörvényben említett választáson, tehát alapvető állampolgári jogként rögzíti ezeket. Ez természetesen vonatkozik a nemzetiségekre is. Nemzetiségiként viszont csak olyan állampolgár szavazhat, aki előzőleg regisztrált a nemzetiségi választópolgárok névjegyzékébe, így értelemszerűen a nemzetiségi önkormányzatok választásán, ami a negyedik lenne a sorban, csak nemzetiségiként regisztrált magyar állampolgár vehet részt.²⁰

Az önkormányzatiság

Az önkormányzat fogalmának meghatározása nem egyszerű feladat,²¹ számunkra lényegében elég az, hogy általános értelemben véve a következő három dolgot jelenti: szerződési elvet, működési mechanizmust és eljárási technikát.²²

¹⁷ Petrétei: Az alkotmányos ... 222. o. Vö. Ráth Olivér: A választási eljárás törvény alkalmazása során felmerült kérdések vizsgálata. Pázmány Law Working Papers 2014/12. sz. 1. o.

¹⁸ Az alapelvekről bővebben ld. Cseporán Zsolt – Lukonits Ádám: Választások előtt, változások után I. Pázmány Law Working Papers 2014/4. sz. 2-5 o.

¹⁹ Alaptv. XXIII. cikk (1) bekezdés

²⁰ A választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény (a továbbiakban Ve.) 86. §-a foglalkozik részletesen ezzel a kérdéssel.

²¹ Erről részletesen ld. Petrétei József: Az önkormányzatok fogalmáról, jellegéről és alkotmányi szabályozásáról. Jura 1995/1. sz. 6-15. o.

²² Petrétei: Az alkotmányos ... 281. o.

Az önkormányzatok többféleképpen csoportosíthatóak, ilyenek a szabadságjogok alapján létrejövő önkormányzatok, a funkcionális önkormányzatok, a helyi önkormányzatok, illetve a nemzeti és etnikai kisebbségi önkormányzatok.²³

Nemzetiségi, illetve etnikai kisebbségi önkormányzatokra általában akkor van szükség, ha egy adott területen egy tömbben élnek az adott állam nemzetiségétől eltérő emberek, és így az ő érdekeik jobb képviselete jegyében szükség lehet ilyen önkormányzatok állítására, amelyek között különbség tehető civil szerveződésként létrejövő, illetve alkotmányi, valamint törvényi szabályozáson alapulókról. Jelen tanulmány az utóbbiak képviselőinek választására tér ki.²⁴

A fent leírtakat alaptörvényi szinten a helyi önkormányzatok esetében az Állam című részben a helyi önkormányzatok alcím alatt szabályozza.²⁵ A nemzetiségi önkormányzatokról a korábban már említett XXIX. cikk szól.

A nemzetiségi önkormányzati képviselők általános választása

Néhány gondolat a nemzetiségi önkormányzatokról

Magyarországon szórányban élnek a nemzeti kisebbségi csoportok az egész ország területén. Vannak olyan népcsoportok, név szerint a bolgár, görög, lengyel, örmény és ruszin kisebbségek, amelyek sok megyében még a száz főt sem érik el. Az ukránok is hasonlóképpen szerepelnek, ők ugyan elérik a 100 fő/megyes számot, azonban az ő körükben igen magas a nem magyar állampolgárok számaránya. Az összes fent említett nemzetiségre igaz, hogy nem élnek tömbökben, ahhoz, hogy érdekeiket megfelelőképpen érvényesíthessék.²⁶

Magyarországon a nemzetiségi önkormányzatok alapvető feladata az, hogy védje és képviselje az őket alkotó nemzetiségek érdekeit.²⁷ Ezen felül feladata az is, hogy

²³ Petrétei: Az alkotmányos ... 286-289. o.

²⁴ Petrétei: Az alkotmányos ... 289. o.

²⁵ Alaptv. 31-35. cikk

²⁶ Magicz: A nemzetiségi jogok új szabályozása ... 88. o.

²⁷ Nektv. 10. § (1) bekezdés

érvényesítse a nemzetiségeket megillető jogosultságokat és a törvény által a feladat- és hatáskörébe utalt ügyekben mindhárom – települési, területi és országos – szinten önállóan intézze az ügyeit.²⁸ A Nektv. kötelező közfeladatokat ír elő a nemzetiségi önkormányzatoknak, ilyenek például a képviselt közösség érdekképviselésével, esélyegyenlőségének megteremtésével kapcsolatos feladatok ellátása, különös tekintettel a helyi önkormányzatnak a nemzetiségek jogainak érvényesítésével kapcsolatos feladataira vagy a nemzetiségi nyelven folyó nevelésre és oktatásra irányuló igények felmérésére.²⁹

A Nektv. a nemzetiségi önkormányzatok teljes körű szabályozását magába foglalja, amely kiterjed a képviselők megválasztásától az önkormányzat gazdálkodásán át, szinte mindenre.

A sarkalatos átalakításoknak köszönhetően a legfontosabb változásokat célszerű számba venni. Immáron a nemzetiségi önkormányzati választások mindhárom szintje közvetlen és egyidejű választással történik, a helyi önkormányzati választásokkal azonos időpontban. A jogalkotó népszámlálási adatokhoz köti a nemzetiségi önkormányzati választások megtartását,³⁰ valamint szigorúbb feltételeket szab a jelöltek számára az induláshoz – ehhez kapcsolódik az is, hogy közhasznú szervezetek számára teszik csak lehetővé a jelöltállítást, amely rendelkezést az ombudsman hevesen támadott.³¹ A törvény együttműködési kötelezettséget ír elő a helyi és a nemzetiségi önkormányzatok számára, amelyeket jogorvoslati garanciákkal is igyekszik erősíteni valamint lehetőséget

²⁸ Helyi és nemzetiségi önkormányzati választások 2014 – szabályozás és határidők. Századvég, 1. o. http://szazadveg.hu/ld/m4v0x0f7h0l8c4k1o1o0_Onkormanyzati_valasztas_2014.pdf (2014. 10. 19.) 67. o.

²⁹ További közfeladatokért részletesen ld. Nektv. 115. §; illetve vö. Gerencsér Balázs Szabolcs: Gondolatok az új nemzetiségi törvényről. Pázmány Law Working Papers 2012/34. sz. 9. o.

³⁰ Legalább 30 egy adott nemzetiséghez tartozó választópolgárnak kell élnie az adott településen, ahhoz, hogy nemzetiségi önkormányzati választásokat tarthassanak. Ezt a rendelkezést az ombudsman szintén támadta, olyan érvekkel, hogy nem tartalmaz kellően erős biztosítékot arra nézve, hogy ne történhessenek visszaélések a választások során. Véleményem szerint ez a rendelkezés eléri célját, azaz kizárja az olyan területeket a választásból, ahol túl kevés nemzetiségi él ahhoz, hogy az érdekképviselőket egy teljes testület lássa el. Vö. Gerencsér: Gondolatok az új nemzetiségi törvényről ... 10. o. Ámbár egyetértek Magicz Andrással, aki azt mondja, hogy a népszámlálási adatok tudatos befolyásolásával lehetőség nyílt arra is, hogy olyan területeken is elérje egy nemzetiség a megadott 30 fős létszámhatárt, ahol az a nemzetiség nem él tömbben és nem is igényli egy ilyen önkormányzat létrehozását. Magicz.: A nemzetiségi jogok új szabályozása ... 91. o.

³¹ További sarkalatos átalakításokhoz és ezek részletesebb kifejtéséhez ld. Pap András László: Sarkalatos átalakítások – a nemzetiségekre vonatkozó szabályozás. MTA Law Working Papers 2014/52. sz. 8. o.; Az alapvető jogok biztosa érveléséhez ld. Gerencsér: Gondolatok az új nemzetiségi törvényről ... 10. o.

biztosít a települési önkormányzatok számára, hogy átalakuljanak nemzetiségivé, ezáltal egy újabb módot kínál ezek létrejöttére.³² Mindezekon felül a nemzetiségi önkormányzatok önállóan gazdálkodó és jogi személyiséggel rendelkező jogalannyá váltak.

A nemzetiségi önkormányzati képviselők választásának szabályai

A nemzetiségi önkormányzatok a képviseletnek az egyetlen olyan szintje, amely tisztán a nemzeti kisebbségek érdekeinek védelmét tűzi ki célul.

A háromszintű képviselet

Mint azt már korábban is említettem, a nemzetiségi önkormányzatok háromszintűek. Léteznek ún. települési, területi és országos önkormányzatok is.

Települési szinten a képviselők számát az adott községben élő nemzetiségek számától függően differenciálhatjuk. Azokban a helységekből, ahol a nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgárok száma kevesebb, mint száz fő, ott három, ahol több vagy pontosan száz, ott négy képviselőt választanak.³³ A területi önkormányzatok minden esetben hét főből állnak.

Az országos nemzetiségi önkormányzatokban helyet kapó képviselők számát szintén az országos nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgárok száma határozza meg. Ha ebben a névjegyzékben szereplő választópolgárok száma a választások kitűzésének napján nem több mint ötezer fő, akkor tizenöt, ha több mint ötezer, akkor huszonhárom, ha több mint tízezer, akkor harmincegy, ha több mint huszonötezer, akkor harminckilenc, ha pedig több mint ötvenezer, akkor negyvenhét képviselőt választanak.³⁴

³² Ennek feltételeihez részletesen ld. *Magicz: A nemzetiségi jogok új szabályozása ...* 91. o.

³³ *Helyi és nemzetiségi önkormányzati választások 2014 ...* 67. o.; valamint *vö. Nektv. 50. §*

³⁴ *Nektv. 52. §* Valamint az átláthatóság jegyében

Nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgárok száma	Kiosztható mandátum az országos nemzetiségi önkormányzatokban
5.000, vagy annál kevesebb fő	15
több mint 5.000 fő	23
több mint 10.000 fő	31
több mint 15.000 fő	39
több mint 50.000 fő	47

1. ábra

A választókerületekről fontos megjegyezni, hogy az ország területe egy választókerületet alkot, értelemszerűen országos szinten. Területi szinten a főváros, illetve a megyék is szintén egy választókerületet alkotnak, valamint települési szinten minden település egy-egy választókerületet alkot.³⁵

Az aktív és passzív választójoggal kapcsolatban elmondható, hogy aktív választójoggal rendelkezik mindenki, aki a helyi önkormányzati képviselők választásán választójoggal rendelkezik és a nemzetiségi névjegyzékben is szerepel. Passzív választójoggal az rendelkezik, aki a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán, illetve a nemzetiségi névjegyzékben is szerepel.³⁶ Fontos megjegyezni, hogy egy személy egyidejűleg csak egy nemzetiségi névjegyzékben szerepelhet. A választást megelőző harmincadik napig lehetőség van arra, hogy kérelmezze, azt hogy a bejelentett tartózkodási helyén szerepeljen a nemzetiségi névjegyzékben. Minden egyéb esetben ott

³⁵ Nektv. 55. §

³⁶ Nemzetiségi névjegyzékbe vehető minden olyan választópolgár, aki a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán választójoggal rendelkezik és kérelmet nyújt be nemzetiségi névjegyzékbe való vételéről a Ve. 86-87. §-a alapján.

szerepel a névjegyzékben, ahol a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán is, tehát az állandó lakóhelyén.³⁷

A választás kitűzése és a választási szervek

A nemzetiségi választások kitűzése esetében az Alaptörvény nem tartalmazza a kitűző szerv nevét, ezt megteszi helyette a Ve., amikor is a Nemzeti Választási Bizottságot jelöli ki erre a célra. A nemzetiségi önkormányzati képviselők általános választását legkésőbb a szavazás előtti hetvenötödik napon, a helyi önkormányzati képviselők választásának időpontjára tűzi ki.³⁸ Az időközi választások kitűzését az adott szintnek megfelelő választási bizottságok teszik meg.³⁹

A Ve. taxatív felsorolja a fent említett választási szerveket valamint a szavazatszámoló bizottságokat. A szavazatszámoló bizottsággal kapcsolatban érdekes megjegyezni, hogy értelemszerűen azokon a településeken, ahol a népszámlálási adatok miatt, vagy elegendő jelölt hiányában nem tartanak választásokat, ott nem működik ilyen bizottság. Ahol viszont igen, és a szavazókör névjegyzékében kilencszáz főnél több választópolgár található, ott a helyi választási iroda vezetője a póttaggal a szükséges mértékben kiegészítheti a szavazatszámoló bizottságot, a szavazás zavartalan lefolytatásának érdekében. A többi választással ellentétesen, itt a jelölő szervezetek nem delegálhatnak tagot a választási bizottságokba.⁴⁰

Az előbb említett delegációs tilalom által generált feszültségre a jogalkotó azt a megoldást találta, hogy az a nemzetiséghez tartozó jelölőszervezet, amely települési önkormányzati választáson jelölttel rendelkezik, a szavazóhelyiségbe egy megfigyelőt

³⁷ Nektv. 53. § (2)-(3) bekezdés

³⁸ Következésképpen adódik az is, hogy mivel kötve van a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásának időpontjához, ezért közvetve a köztársasági elnök általi kitűzéshez is. Vö. Cserny Ákos (szerk.): Választójogi kommentárok. Complex Kiadó, Budapest 2014. 401. o. illetve a Ve. 309. §

³⁹ Ez országos szinten a Nemzeti Választási Bizottságot, településin a helyit, területin pedig a területi választási bizottságot jelenti.

⁴⁰ Cserny (szerk.): i. m. 402. o.; valamint vö. Ve. 311. § (1)-(3) bekezdés

bízhat meg.⁴¹ Ebből az is következik, hogy olyan jelölőszervezet, amely csak területi, illetve országos szinten állít jelöltet, erre a kedvezményre nem jogosult. A megfigyelőt a helyi választási iroda vezetőjénél kell bejelenteni, különböző adatok megadásával együtt, azt viszont, hogy az adott nemzetiség tagjaként szerepel-e a központi névjegyzékben a helyi választási iroda *ex officio* ellenőrzi.⁴²

Jelölés és ajánlás

A nemzetiségi önkormányzati képviselők választásán nemzetiségi szervezet állíthat jelöltet. Értelem szerűen lehetőség van arra, hogy két vagy több szervezet közös jelöltet állítson. A települési önkormányzati képviselők választásán a megszerzendő ajánlások száma a nemzetiségi névjegyzékben szereplők öt százaléka, de mindenképpen szükséges legalább öt választópolgár ajánlása.⁴³

A jogbiztonság követelményének kíván eleget tenni az a Ve.-ben található rendelkezés, miszerint a jelölt és listaállításhoz szükséges ajánlások számát a választást kitűző határozatban egész számra kerekítve kötelező megadni, hogy mindenki előre tudjon kalkulálni azzal az ajánlásmennyiséggel, amit majd el kell, hogy érjen, továbbá pontosítja a Nektv. százalékos meghatározását.⁴⁴

A Nektv. a továbbiakban azt is meghatározza, hogy területi, illetve országos szinten mely nemzetiségi szervezet állíthat listát. Ebben az esetben a szabályozás teljesen azonos, nevezetesen csak azok a szervezetek állíthatnak területi, valamint országos listát, akik a kitűzött települési választások legalább tíz százalékban önálló jelöltet tudtak állítani és a választópolgárok minimum két százalékának ajánlását összegyűjtötték.⁴⁵

⁴¹ Ve. 311. § (2a) bekezdés. A megfigyelő, a központi névjegyzékben nemzetiségi választópolgárként nyilvántartott személynek kell, hogy legyen, az viszont nem feltétel, hogy az adott településen szerepeljen a szavazóköri névjegyzékben.

⁴² Cserny (szerk.): i. m. 403. o. A megfigyelők eskütételre nem kötelezhetőek, a külképviseleti megfigyelőkre irányadó szabályok irányadóak rájuk is a nyilvántartást, a jogosultságokat és a költségeket illetően. Vö. Az egyes közjogi tisztségviselők esküjéről és fogadalmáról szóló 2008. évi XXVII. törvénnyel.

⁴³ Nektv. 58-59. §

⁴⁴ Cserny (szerk.): i. m. 405. o.; illetőleg vö. Ve. 316. §

⁴⁵ Nektv. 60. §

Az ajánlások gyűjtéséhez az illetékes választási iroda kiadja a névjegyzékben szereplő választópolgárok nevét és címét. Ez szükséges a *fair* kampány lebonyolításához, valamint a megfelelő számú ajánlások összegyűjtéséhez. Mindezen felül a választási iroda által átadott információk csak a választással kapcsolatos célokra használhatók fel.⁴⁶

Időközi választások esetén azok a nemzetiségi szervezetek jogosultak lista állítására területi, illetve országos szinten, amelyek a korábbi általános választáson is jogosultak voltak.⁴⁷

A szavazás

Minden nemzeti kisebbséghez tartozó választópolgár azon a településen szavazhat, ahol a nemzetiségi névjegyzékben szerepel. Ha az adott településen több nemzetiségnek is tartanak önkormányzati választásokat, akkor ugyan azt a helyiséget használhatják a szavazás lebonyolításához. Minden választópolgár a fentiekben már említett lakosságszám határ alatt három, a fölött négy szavazattal rendelkezik települési szinten, ezen felül egy területi és egy országos listára is szavazat.⁴⁸

A Ve. szerint olyan településen, ahol nem kerül sor egyetlen települési nemzetiségi önkormányzati választásra sem, ott a szavazatszámoló bizottság szerepét a helyi választási bizottság látja el.⁴⁹

A szavazás kérdése még egy esetben is érdekes lehet, ez pedig a megüresedett mandátummal van összefüggésben. Abban az esetben, ha a Nektv.-ben meghatározott módon⁵⁰ nem sikerül a megüresedett mandátumot betölteni⁵¹ és a képviselő-testület a

⁴⁶ Ve. 317. §. A jelölt és lista bejelentéséről lévő szabályok részletes elemzéséhez ld. Cserny (szerk.): i. m. 406-408. o.

⁴⁷ Nektv. 70. §

⁴⁸ Nektv. 64. §, illetőleg vö. Cserny (szerk.): i. m. 408. o.; valamint Ve. 323. § (1) bekezdés

⁴⁹ A szavazás további részletszabályaihoz ld. Cserny (szerk.): i. m. 408-410. o.

⁵⁰ Nektv. 68. §

⁵¹ Nektv. 69.§ (1) bekezdése értelmében, ha a közgyűlés működőképes, akkor a mandátum a következő választások időpontjáig betöltetlen marad.

közgyűlés működéséhez szükséges létszámban nem tud felállni, időközi választásokat kell kiírni.⁵²

Az időközi választások tartását a törvény négy plusz egy – a korábban már említett esetben – teszi lehetővé. Ezek az esetek a következők: az általános választás eredménytelen volt; az önkormányzat a választások után nem alakult meg; a képviselő-testületet, vagy közgyűlést feloszlatták, vagy maga mondta ki a feloszlását.⁵³

Nemzetiségi képviselők jogállása

A képviselők jogállásának tárgyalásához érdemes tisztában lennünk azzal, hogy mi a szabad mandátum lényege. Értelem szerűen nem abszolúte szabad mandátumról van szó, ilyen nem létezik, illetve nem is létezett sohasem. Vannak bizonyos korlátai, ilyenek például a meghatározott időn belüli lejárát (esetünkben ez 5 év) – de a rendes időn belül is megszűnhet, lásd a később tárgyalt méltatlanság jogintézménye kapcsán.⁵⁴

A nemzetiségi önkormányzati képviselő egy helyi típusú képviselet mellett, egyfajta egész nemzeti képviseletet lát el, azaz ötvözi a választókerületi vagy „territoriális” képviselői szerepet az érdekvédelmi szereppel, amely a parlamenti képviselők esetében élesen elválik.⁵⁵

„A nemzetiségi önkormányzati képviselő mint a nemzetiségi önkormányzat testületének tagja, nemzetiségi ügyekben az adott nemzetiség érdekeit képviseli. Részt vesz a nemzetiségi önkormányzat testületi döntéseinek előkészítésében, a döntésben és a végrehajtás megszervezésében.”⁵⁶

⁵² Nektv. 69. § (2) bekezdés

⁵³ Nektv. 69. § (3) bekezdés

⁵⁴ Dezső Márta: A képviseleti mandátum jellege – a szabad mandátum határai. In: Emlékkönyv Dr. Szentpéteri István egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára (szerk. Tóth Károly). Acta Juridica et Politica Tomus XLIX. Fasciculus 1-48., Szeged 1996. 190. o.

⁵⁵ Dezső: i. m. 190. o. Itt a szerző az országgyűlési képviselők mandátumáról beszél, de ez analóg módon alkalmazható a nemzetiségi önkormányzati képviselőkre is, a főszövegben említett indokoknál fogva.

⁵⁶ Nektv. 99. § (1) bekezdés

Mint azt fentebb már többször említettem, a nemzeti kisebbségek képviselőinek fő feladata az érdekvédelem, így a nemzetiségi önkormányzatokban is főként ilyen szereppel rendelkeznek, ahogy azt a fenti jogszabályhely is jól mutatja.

A képviselők mandátuma, így a megbízatása, jogai és kötelezettségei a megválasztásával keletkeznek, amik a mandátum megszűnésével szintén elvesznek. Az alakuló ülésen esküt kell, hogy tegyenek, amelynek megtételére mind a nemzetiség saját, mind a magyar vagy akár mindkét nyelven is lehetőségük van.⁵⁷

Néhány mondatban érdemes összefoglalni a nemzetiségi képviselők jogait és kötelezettségeit, amelyhez a Nektv. taxatív felsorolása kellő alapot nyújt.

A képviselőnek joga van a testületi ülésen, a nemzetiségi önkormányzatot érintő ügyben felvilágosítást kérni az elnöktől, elnökhelyettestől, a bizottság elnökétől, valamint a helyi önkormányzat jelenlevő képviselőjétől, amelyre a választ az ülésen szóban, vagy írásban – de legfeljebb 15 napon belül – meg kell kapnia. Véleményem szerint ez a legerősebb jog, ami a nemzetiségi képviselők kezében összpontosul, de természetesen vannak még ezen felül apróbb jogosítványaik. Ami a képviselők kötelezettségeit illeti, itt a legerősebb ilyen jellegű kötelességük a testület munkájában való részvétel, valamint egy ingyenes képzésen való megjelenés.⁵⁸

A mandátum megszűnése, különös tekintettel a méltatlanságra

A mandátum megszűnésének tipikus esete, mint azt korábban már említettem, a megbízás lejárta, tehát a képviselői jogállás osztja a nemzetiségi önkormányzat képviselő-testületének, közgyűlésének jogállását. Vannak azonban olyan megszűnési okok, amelyek ciklus közben jelentkeznek és egyáltalán nincsenek kötve a képviselő-testülethez, hanem magához a nemzetiségi képviselő személyéhez kapcsolódnak,

⁵⁷ Nektv. 99. § (2) bekezdés – 100. §

⁵⁸ Az itt csak példálózó jelleggel említett jogosultságok és kötelezettségek taxatív felsorolásáért ld. Nektv. 101. §

ilyenek példának okáért a választójog elvesztése, az összeférhetetlenség kimondása, a méltatlanság jogintézménye, a lemondás vagy a képviselő halála.⁵⁹

A Nektv. nagyon hosszú felsorolást tartalmaz arra nézve, hogy melyek az összeférhetetlenségi esetek a nemzeti kisebbség képviselőivel szemben,⁶⁰ ezeket viszont részletesen nem kívánom elemezni jelen tanulmány keretei között.

A méltatlanság jogintézménye új elemként került bele a nemzetiségek jogairól szóló törvénybe. A szabályozás alapján kötelező megszüntetni azoknak a nemzetiségi képviselőknek a mandátumát, akik bizonyos, törvényben meghatározott feltételeknek nem tesznek eleget.⁶¹

A jogintézmény kellő megértéséhez célszerű, ha végigvesszük a megszűnésre alapot adó okokat. Az első ilyen ok az, ha a képviselőnek az állammal szemben köztartozása áll fenn, és azt az arról szóló értesítés kézhezvételétől számított hatvan napon belül nem fizeti meg. Ez persze csak akkor állja meg a helyét, ha a jogorvoslati lehetőségeket mind kimerítette a képviselő vagy a részletfizetés, illetve halasztott fizetés szabályainak megsértésével történik. A törvény szerinti második ok az, ha a képviselő a Gt. szerinti (ma már az új Ptk. 2013. évi V. törvény részét képezi) felszámolási eljárás során ki nem elégített követelések miatt a bíróság megállapította a felelősségét és azt, hogy ezért helytállni köteles. Harmadik okként a szándékos bűncselekmény elkövetése miatt jogerősen szabadságvesztésre ítélet, a negyedikként pedig a valóságnak nem megfelelő vagyonnyilatkozat tétele szolgál.⁶²

A méltatlanságra alapot adó okok közül az állammal szemben fennálló köztartozás, illetve a szándékos bűncselekmény elkövetése miatti szabadságvesztésre ítélet az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló törvényi rendelkezésben is helyet kapott,⁶³ valamint ezekkel a szabályokkal magam is egyetértek, viszont ahogy azt a továbbiakban majd kifejtem, *nem a méltatlanság keretei között*. A valóságnak nem megfelelő vagyonnyilatkozat tételét a Nektv. nem részletezi, így feltehető, hogy azt a bíróság egyedi

⁵⁹ Dezső: i. m. 195. o.; illetve vö. Nektv. 102. §

⁶⁰ Nektv. 106. §

⁶¹ Gerencsér: Gondolatok az új nemzetiségi törvényről ... 11. o.

⁶² Nektv. 107. § (1) bekezdés

⁶³ Az országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény (a továbbiakban Ogytv.) Harmadik része

ügyekben meghozott ítéletei töltenek majd meg tartalommal, valószínűsíthető továbbá az is, hogy nem a formai, hanem inkább a tartalmi hibákra tekintettel állapítják meg a felelősségüket.⁶⁴ E rendelkezéssel is egyet kell, hogy értek, viszont álláspontom szerint ennek a kritériumnak szintén szerepelnie kellene az Ogytv.-ben meghatározott összeférhetetlenségi okok között. Véleményem szerint, így nem analóg a két szabályozás, amire semmi okot nem látok. Végül a felszámolási eljárás során ki nem elégített követelésekkel kapcsolatban az mondható el, hogy ez egy aránytalan korlátozás a nemzetiségi képviselőkre nézve, amely véleményemmel csatlakozom jogászok hosszú sorához. Ezt az álláspontot képviseli az ombudsman is, aki alkotmánybírósági indítványában kérelmezte, hogy ez a kritérium ne vezessen a méltatlanság megállapítására, valamint Gerencsér Balázs Szabolcs is, aki írásában szintén aránytalannak nevezi ezt a törvényi rendelkezést.⁶⁵

Véleményem szerint a *méltatlanság* nem jogi kategória. Mitől lesz méltatlan valaki arra, hogy a nemzetiségét képviselje? Álláspontom szerint az itt szabályozott feltételeket lényegében az *összeférhetetlenség* jogintézménye alatt kellett volna szabályozni, ahogyan az az Ogytv.-ben is szerepel, nem pedig alkotni egy olyan jogi kategóriát, amely már az elnevezésében is lealacsonyító kifejezést tartalmaz. A nemzetiségi képviselők irányába állított magasabb mérce véleményem szerint indokolatlan és egyúttal sérti a szabad mandátum elvét is.⁶⁶

Záró gondolatok

Jelen tanulmányban számba vettem az összes lényeges kérdést, amely felmerülhet a nemzetiségi önkormányzati választásokkal kapcsolatban, így mindazt, ami érdemleges és új szabályozást jelent.

⁶⁴ Gerencsér: Gondolatok az új nemzetiségi törvényről ... 11. o.

⁶⁵ Gerencsér: Gondolatok az új nemzetiségi törvényről ... 11. o.

⁶⁶ A méltatlanság illetve az összeférhetetlenség megállapításának eljárási szabályaihoz ld. Nektv. 106-107. §

Írásom célja az volt, hogy rávilágítson a nemzeti kisebbségek önkormányzati képviselőinek választásával kapcsolatos visszasságokra, így különös tekintettel a méltatlanság jogintézményére.

Környei Mátyás

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ civilisztika tagozatának tagja

Üzleti titokvédelem

Bevezetés

Egy adott vállalkozás gazdasági, üzleti titkai és know-how-ja – tehát a működésének alapjául szolgáló eljárások, információk, módszerek – mindig is óriási értéket képviseltek a számára, ugyanis ezen információkon, illetve azok minőségén, hitelességén és hasznosíthatóságán alapul a gazdasági versenyben elfoglalt pozíciója. Érthető tehát, hogy a vállalkozások mindent megtesznek az iránt, hogy az ilyen jellegű információikat más – különösen a versenytársak – ne ismerhessék meg. Ezzel párhuzamosan azonban manapság megfigyelhető volt az a tendencia, hogy egy úgynevezett üzleti hírszerzési „háború” is kialakult, különösen az informatikai iparban figyelhető ez meg, ahol napjaink legélesebb gazdasági versenyét produkálja az IT forradalom és innováció. Gondoljunk csak az Apple és a Samsung „szabadalmi háborújára”, de hasonló jellegű szabadalmi perek végeláthatatlan sokasága van folyamatban jelenleg is az IT szektorban, főként az előbb említett két cég, valamint a Google és a Microsoft részvételével, de rajtuk kívül a „kisebb” szereplők is gyakran keverednek egymással hasonló jogvitába. Ezen ügyek nem kis hányada sok esetben bizonyítottan sok esetben nem bizonyíthatóan ipari kémkedés következménye. Látható tehát, hogy napjainkban az üzleti hírszerzés és a titokvédelem új szintre lépett, így a jogi szabályozásnak is követnie kellett a változásokat.

Az üzleti titok és a know-how

Az üzleti titok fogalmát a Polgári Törvénykönyvünk határozza meg a 2:47.§-ban. A törvény szerint az üzleti titok lehet, tény, tájékoztatás, egyéb adat és az azokból készült összeállítás. Ezen információk is csak akkor minősülhetnek a törvény által védett üzleti titoknak, ha megfelelnek négy konjunktív feltételnek.

Az üzleti titoknak egyrészt a vállalkozás gazdasági tevékenységéhez kell kapcsolódnia. Az tehát egyértelmű, hogy a bejegyzési eljárásban, a gazdálkodó által megadott tevékenységekhez kapcsolódó információk mindenképpen az üzleti titok körébe tartoznak, de ide tartoznak az ezeket kiegészítő tevékenységekhez kapcsolódó információk is, mint például a beszerzési partnerekre vonatkozó adatok stb.

A fent meghatározott információ nem lehet közismert, illetve nem lehet könnyen hozzáférhető az érintett gazdasági tevékenységet végző személyek számára. Látható, hogy a törvény a titokgazdára kötelezettséget ró, és az információ csak akkor minősül üzleti titoknak, ha az az érintett gazdasági tevékenységet végző személyek számára nem könnyen hozzáférhető, tehát védve van a titokgazda által. Mivel a törvény feltételként határozza meg azt is, hogy a titok megőrzésével kapcsolatban, az azzal jogszerűen rendelkező jogosultat nem terhelheti felróhatóság, így megállapítható, hogy valójában, az információ csak akkor minősülhet üzleti titoknak, ha a jogosult megtett mindent – mind jogi, mind technikai értelemben – annak érdekében, hogy megőrizze, illetve védje azt.

Az utolsó feltétel, hogy az információ illetéktelenek által történő megszerzése, hasznosítása, másokkal való közlése vagy nyilvánosságra hozatala a jogosult jogos pénzügyi, gazdasági vagy piaci érdekét sértené, vagy veszélyeztetné. Az üzleti titokká minősítéshez tehát elég, ha a fenti cselekmények valamelyike csupán veszélyeztetné a jogosult pénzügyi, gazdasági vagy piaci érdekét és nem szükséges sem a konkrét érdeksérelem, sem a veszélyeztetés, tehát ezek lehetősége is elegendő.

E témakörben vizsgálnunk kell még a know-how-t, vagyis a védett ismeretet, hiszen ez az üzleti titokkal azonos védelemben részesül. A törvény szerint know-how az az azonosításra alkalmas módon rögzített, vagyoni értéket képviselő műszaki, gazdasági

vagy szervezési ismeret, tapasztalat vagy ezek összeállítása, ha a jóhiszeműség és tisztesség elvét sértő módon szerzik meg, hasznosítják, közlik mással vagy hozzák nyilvánosságra. Látható tehát, hogy az üzleti titokhoz képest a know-how elsősorban nem adat, hanem ismeret és tapasztalat, valamint ezek összessége, valamint a védett ismeret csak akkor részesül törvényi oltalomban, ha az előbbi magatartásokat a jóhiszeműség és tisztesség elvét (Ptk. 1:3.§) sértő módon követik el.

Az üzleti titok védelme

Ma Magyarországon az üzleti titokvédelemre vonatkozóan fragmentált szabályozás van hatályban. A titokvédelmi szabályok az egész jogrendszerben elszórva találhatók meg az alapokat azonban 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) adja meg az üzleti titok, mint személyiségi jog meghatározásával. A jogszabályi rendelkezéseken kívül az üzleti titok illetve a know-how védhető, nem nevesített titoktartási megállapodással, valamint titoktartási szabályzatokkal és nyilatkozatokkal, továbbá speciális eszközként a versenytilalmi megállapodás is igénybe vehető. Jelen dolgozatban a terjedelmi korlátok miatt csupán a Ptk.-beli, munkahelyi, szerződéses és büntetőjogi védelmet, valamint az egyik legtöbb problémát okozó kérdésként az üzleti titok és a közérdekből nyilvános adatok megismeréséhez való jog összeütközését vizsgáljuk. Ezen felül kitérünk a legújabb Uniós és nemzetközi tendenciákra, valamint az üzleti titokvédelmi szabályozás lehetséges fejlesztésére, hatékonyabbá tételére is.

Üzleti titokvédelem a Ptk.-ban

A Ptk. a nevesített személyiségi jogok között említi a magántitok védelméhez való jogot, amely védelem kiterjed különösen – többek között – az üzleti titok oltalmára is. A magántitok megsértését jelenti különösen a magántitok jogosulatlan megszerzése és felhasználása, nyilvánosságra hozatala vagy illetéktelen személlyel való közlése.

Látható, hogy az üzleti titok, a törvény alapján, védelmének tekintetében annyiban speciálisabb a magán titokhoz képest, hogy a sérelem – többek között¹ – nem csupán a felhasználásban illetve a jogosulatlan megszerzésben valamint az illetéktelenekkel való közlésben van, hanem a hasznosításban, valamint az illetéktelenek általi megszerzésben és a másokkal – tehát bárkivel – való közlésben.

Nem szerencsés a törvényben, hogy a titokvédelmi rendelkezéseknél a felhasználás és a hasznosítás szavak is szerepelnek, ráadásul eltérő szakaszokban. A törvény teljes szövegét vizsgálva megállapítható, hogy a felhasználás polgári jogi értelemben elhasználást jelent vagy elhasználhatatlan dolog (pl.: franchise szerződésnél² a védett ismeret) végtelenszer történő vagy folyamatos elhasználását (így felhasználását) jelenti. A felhasználás szót használja a törvény a magántitokra vonatkozó rendelkezésnél és a hasznosítás szót az üzleti titokra vonatkozó szabályban. A hasznosítás azonban, a felhasználáshoz képest egy más jellegű kategória, amely csupán a gyümölcsöztetés jogát jelenti, míg a felhasználás, jelentéstartalmát tekintve, ahogyan az előbb láthattuk, csupán elhasználást jelent, így nem eredményez polgári gyümölcsöt, tehát az üzleti titok esetében a védelem csak erre a hasznosítással szembeni védelemre korlátozódhatna, abban az esetben, ha a törvény szövegét szó szerint értelmeznénk. Szükséges volna tehát a jogsérelemhez az üzleti titok olyan módon történő hasznosítása, amely polgári gyümölcsöt eredményez (pl.: pénz ellenérték). Ezzel szemben nyilvánvaló, hogy a Ptk. általi védelem az üzleti titok felhasználására is kiterjed, illetve ki kell, hogy terjedjen, hiszen nem csupán az azzal való kereskedés okoz sérelmet, hanem például egy versenytárs általi felhasználás (elhasználás) is. Megállapítható tehát, hogy ebben az esetben a felhasználás és a hasznosítás közötti viszonyt úgy kell felfognunk, hogy a hasznosítás a felhasználás egyik módja és a védelem mindkét magatartással szemben fennáll.

A magántitok esetében a jogsértés csak akkor következik be, ha azt jogosulatlanul megszerzik, míg üzleti titok esetén a törvény az illetéktelen általi megszerzésről rendelkezik. Megállapítható tehát, hogy vannak olyan személyek, akik az üzleti titoknak

¹ A többi, törvényben meghatározott jogsértő magatartás a két titokfajta esetében gyakorlatilag ugyanazt takarja.

² Egyébként pont a franchise szerződés keretében különíti el a törvény élesen a felhasználás, a hasznosítás illetve a használat fogalmait, lévén az e fogalmaknak megfelelő jogok különmű tárgyai a szerződésnek.

minősülő információhoz, mint arra illetékesek hozzáférnek (pl.: alkalmazottak). Ehhez képest látható, hogy egyszerű magántitok esetében a titokgazdán kívül nincsenek olyan személyek, akik a titkot, illetékességüknél fogva megismerhetik (persze előfordulhat, hogy a titokgazda megosztja azt velük, de akkor nem az illetékességük alapján szerezték azt meg, viszont nem is jogosulatlanul). Összességében tehát, a védelem ebben az esetben egy szűkebb körre korlátozódik a magántitok védelméhez képest, hiszen a törvény, az üzleti titkot csak illetéktelenekkel szemben, míg a magántitkot mindenkivel szemben védelmezi. Ez nyilván a való élet viszonyaiból fakad, hiszen egy alkalmazottnak szükségszerűen meg kell ismernie bizonyos üzleti titkokat a munkája elvégzéséhez, viszont a titoktartásra ő is köteles, illetve megállapodások alapján kötelezhető. A szűkebb kör tehát nem jelent alacsonyabb szintű védelmet a magántitokhoz képest.

A fentiekkel szemben az információt megismerők tekintetében viszont, az üzleti titok védelmi vonalait szélesebb körben húzza meg a jogalkotó, mivel a jogsérelem akkor is bekövetkezik, ha az üzleti titoknak minősülő információt mással, tehát bárki mással közlik, míg az egyszerű magántitok esetében a jogsérelem csak az illetéktelenekkel való közléssel valósul meg. Az eltérő szóhasználat magyarázata az, hogy a magántitok megismerése egy idegen számára teljesen irreleváns lehet, míg az üzleti titok bárkivel való közlése potenciálisan veszélyezteti a vállalkozásnak a törvényben meghatározott érdekeit. Bár igaz az állítás, hogy a magántitok esetében a titokgazdán kívül mindenki más, aki jogosulatlanul szerezte meg azt, illetéktelennek minősül, mégis az eltérő szóhasználat itt egy szélesebb körű védelemre utal, de tény, hogy gyakorlatilag ugyanazt jelenti.

Korábban említettük, hogy a know-how csak akkor részesül védelemben, ha a jogsértő magatartásokat a Ptk.-nak a jóhiszeműség és tisztesség elvét sértő módon követték el. Azonban vannak olyan személyek, akikkel szemben – tehát az ő magatartásaikra tekintettel – a törvény nem nyújt oltalmat a védett ismeretnek. Ezek a személyek azok, akik a védett ismerethez vagy az azt lényegében helyettesítő hasonló ismerethez a jogosulttól független fejlesztéssel vagy jogszerűen megszerzett termék vagy jogszerűen igénybevett szolgáltatás vizsgálata és elemzése útján jutottak hozzá. A know-how tehát

nem élvez védelmet azokkal szemben, akik ahhoz, vagy csupán a majdnem ugyanahhoz, de funkcionalitásában azzal megegyező vagy azt helyettesítő védett ismerethez, az eredeti know-how jogosultjától független fejlesztéssel jutottak hozzá. Független a fejlesztés, ha azt például nem munkaviszony vagy kutatási szerződés keretében végzik, tehát nincsen a fejlesztőnek, a fejlesztésre irányuló szerződéses kötelezettsége. A védelem nem él azokkal szemben sem, akik a jogszerűen megszerzett termék know-how ismereteit, a termék vizsgálatának és elemzésének a segítségével visszafejtik. Tipikusan ilyen eset, ha az egyik mobiltelefon-gyártó cég megvásárolja a rivális gyártó készülékét és azt vizsgálja meg, majd a vizsgálati eredményekre alapozva létrehoz egy gyakorlatilag ugyanolyan készüléket. Hasonló esetek figyelhetők meg a szoftveripar területén is, ahol a programkódokat fejtik vissza a versenytársak. Ennek a know-how visszafejtésnek az elkerülésére szükséges igénybe venni a különböző iparjogvédelmi eszközöket, mint például a szabadalmat.

Az üzleti titok és know-how védelem törvényi korlátja az is, hogy a titoksértésre nem lehet hivatkozni azzal szemben, aki az üzleti titkot vagy a védett ismeretet harmadik személytől kereskedelmi forgalomban jóhiszeműen és ellenérték fejében szerezte meg. Ilyen eset lehet például, ha egy vállalkozás a piac felmérése érdekében megbízást ad egy piackutató cégnek, amely a megbízás kereteit túllépve, jogosulatlanul üzleti titkokat szerez, de a megbízó nem tud arról, hogy ezekhez az információkhoz a megbízott jogosulatlanul vagy illetéktelenül fért hozzá és így veszi át a piackutató eredményeket. Ebben az esetben egyértelmű, hogy a megbízó üzleti titkokat szerzett meg, de mivel jóhiszemű volt és ellenérték fejében szerezte az információt, így vele szemben a védelem nem érvényesül.

Titokvédelmi rendelkezéseket találunk még a Ptk. Harmadik Könyvében (társasági jog), a vezető tisztségviselőkre vonatkozó szabályok között. Eszerint, a vezető tisztségviselő, a jogi személy tagjaival vagy alapítóival szemben fennálló felvilágosítási, illetve az iratbetekintésre vonatkozó kötelezettségének teljesítése körében, a felvilágosítást és az iratbetekintést a jogosult által tett írásbeli titoktartási nyilatkozat tételéhez kötheti. E rendelkezés értelme, hogy védelmet nyújtson az olyan gyakorlatokkal szemben, amikor az egyik tulajdonos vagy alapító a fenti jogainak gyakorlásával, adott esetben egy rivális

versenytárs cégnek ad ki stratégiaiilag jelentős információkat³. Ezen felül, a vezető tisztségviselő megtagadhatja a felvilágosítást és az iratokba való betekintést, ha ez a jogi személy üzleti titkát sértené, ha a felvilágosítást kérő a jogát visszaélészerűen gyakorolja, vagy felhívás ellenére nem tesz titoktartási nyilatkozatot. Visszaélészerű joggyakorlás például az előbb említett gyakorlat.

Üzleti titokra vonatkozó szabályt találunk a kötelmi jogi⁴ könyvben is, mégpedig a kutatási szerződéssel kapcsolatban. Kutatási szerződés alapján a kutató kutatómunkával elérhető eredmény megvalósítására, a megrendelő annak átvételére és díj fizetésére köteles. Ez tipikus esete a vállalkozási típusú szerződésekkel kiszervezett termékfejlesztési, valamint K+F⁵ projekteknek. Az ilyen szerződések esetén a törvény kimondja, hogy a szerződéssel összefüggő üzleti titok jogosultja a megrendelő, valamint a kutatómunka alapján elkészített szellemi alkotás nyilvánosságra hozatalához a megrendelő előzetes hozzájárulása szükséges. Így tehát a kutatási eredmények, amelyek szintén lehetnek üzleti szempontból stratégiaiilag jelentős információk, valamint üzleti titoknak minősülhetnek, nem hozhatóak nyilvánosságra, kivéve, ha a megrendelő a hozzájárulását adta. A titoktartásra nem csak a kutató, de az általa igénybevett közreműködő is köteles.

Munkahelyi titokvédelem

A munkavállalók és különösen a vezető beosztásban dolgozók, munkájuk elvégzése érdekében szükségszerűen meg kell, hogy ismerjék, egy adott vállalkozás bizonyos üzleti titoknak minősülő információit. Erre tekintettel a Ptk.-beli védelmet mintegy megtámogatva az Mt. is védelmet nyújt, mégpedig a munkavállaló üzleti titoksértésével szemben.

A munkaviszonyban a munkavállalóval szemben vannak úgynevezett általános magatartási követelmények, amelyeket a Munka Törvénykönyve határoz meg. Ezek

³ Ehhez a magatartáshoz gyakran kapcsolódik pl.: korrupciós bűncselekmény

⁴ Találhatunk titokvédelmi szabályt még a bizalmi vagyonkezelőre vonatkozóan, de a vállalkozások esetében nem jellemző a bizalmi vagyonkezelés intézményének igénybevétele, így e szabály ismertetésétől – lévén üzleti titokra a gyakorlatban nem vonatkozik – itt eltekintünk.

⁵ K+F: Kutatás és Fejlesztés

között található az üzleti titok megőrzésének kötelezettsége. A munkavállaló köteles a munkája során tudomására jutott üzleti titkot megőrizni. Ezen túlmenően sem közölhet illetéktelen személlyel olyan adatot, amely munkaköre betöltésével összefüggésben jutott a tudomására, és amelynek közlése a munkáltatóra vagy más személyre hátrányos következménnyel járhat. A titoktartási kötelezettség azonban nem terjed ki a közérdekű adatok nyilvánosságára és a közérdekből nyilvános adatra vonatkozó, törvényben meghatározott adatszolgáltatási és tájékoztatási kötelezettségre.

A fenti rendelkezés arra vonatkozik, hogy a munkavállaló nem szivárogtathat ki üzleti titkokat, valamint a munkaviszonyának megszűnése után, a munkaviszonyával összefüggésben megismert üzleti titoknak minősülő információkat sem adhatja át az új munkáltatójának.

Az alapvető törvényi védelmen túl az Mt. szabályozza az úgynevezett versenytilalmi megállapodást. Ennek a munkaviszonyhoz kapcsolódó megállapodásnak a tartalma az, hogy a munkavállaló, legfeljebb a munkaviszony megszűnését követő két évig nem tanúsíthat olyan magatartást, amellyel munkáltatója jogos gazdasági érdekét sértene vagy veszélyeztetné. Ez a megállapodás azonban nem az üzleti titok védelmének körében jelentős igazán. A konkrét tartalma az, hogy a volt munkavállaló például nem indíthat 2 évig olyan vállalkozást, vagy nem dolgozhat olyan vállalkozásban, amely a korábbi munkáltató piaci részesedését, érdekeltiségét támadja, vagy veszélyezteti. Eme igen szigorú korlátozás ellentételezéseként a törvény előírja, hogy a munkáltatónak megfelelő ellenértéket kell fizetnie, melynek összegének a meghatározásánál alapvetően azt kell figyelembe venni, hogy a megállapodás milyen mértékben akadályozza a munkavállalót – elsősorban képzettségére és gyakorlatára tekintettel – újabb munkavégzésre irányuló jogviszony létesítésében. Az összeg tekintetében törvényi minimum, hogy az nem lehet kevesebb, mint a megállapodásban meghatározott időtartammal azonos időszakra járó alaphír egyharmada. Azonnali hatályú felmondás esetén azonban a munkavállaló elállhat a megállapodástól.

A fentiekén túl a munkáltató titoktartási megállapodásokkal, nyilatkozatokkal védheti üzleti titkait. Ezeknél a megállapodásoknál – és egyébként az általános üzleti titokká minősítés feltételeként meghatározott felróhatóság elkerülése érdekében – figyelni kell

arra, hogy az üzleti titoknak minősülő információk köre pontosan meg legyen határozva. A munkáltatónak ki kell alakítania egy olyan rendszert, amelyben az egyes információk eltérő minősítési szintekkel bírnak és ehhez kapcsolódóan meg kell határoznia a minősítésre vonatkozó szabályokat, továbbá pontosan meg kell határozni az egyes minősített információkhoz hozzáférni jogosultak körét. Mindezekről a munkavállalót tájékoztatni kell. A fentiek fokozottabb védelmének érdekében érdemes a megállapodásokban, a kötelezettség vagy egyes szabályok megszegése esetére kötbért kikötni, valamint a munkaszerződésben meghatározni azokat a szankciókat, amelyek az üzleti titoksértést illetve a fenti megállapodások megszegését követhetik.

Szerződéses titokvédelem

Gyakran előfordulnak olyan esetek, amikor az adott személy vagy vállalkozás, a könnyebb, gyorsabb, hatékonyabb együttműködés érdekében meg kell, hogy ossza üzleti titkát egy másik személlyel. Az ilyen esetekből felmerülő kockázatok csökkentése, valamint a kártérítési igény könnyebb érvényesíthetősége érdekében lehetőség van titoktartási megállapodást kötni, valamint a titok megismerője titoktartási nyilatkozatot tehet. Az ilyen megállapodásokra illetve nyilatkozatokra a jognyilatkozatok valamint a szerződések általános szabályai vonatkoznak, hiszen ezek nem nevesített szerződéseknek illetve jognyilatkozatnak minősülnek. A szerződés és a jognyilatkozat legfontosabb tartalmi elemei a titokkörök, a megismerésre jogosultak meghatározása valamint a titok megtartását biztosító egyes mellékkötelezettségek kikötése (pl.: kötbér).

Büntetőjogi védelem

Az új Btk. büntetőjogi védelemben részesíti az üzleti titoknak minősülő információkat. „A piacgazdaság törvényes működéséhez hozzátartozik a gazdasági verseny résztvevőinek egymással szembeni törvénytisztelő, korrekt, tisztességes magatartása.”⁶ Tehát a jogalkotó a korábban a gazdasági titok tényállásának körében szabályozott tényállást

⁶ Tóth Mihály – Nagy Zoltán (szerk.): Magyar büntetőjog – Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest 2014. 568. o.

külön tényállásba foglalta és magasabb büntetési tétellel is fenyegeti. Emellett látható, hogy a gazdasági titoksértés alapvetően a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmény, míg az üzleti titoksértés a verseny tisztasága ellen irányul.

A Btk. szerinti tényállás szerint: *„Aki jogtalan előnyszerzés végett, vagy másnak vagyoni hátrányt okozva üzleti titkot jogosulatlanul megszerez, felhasznál, más személy részére hozzáférhetővé tesz vagy nyilvánosságra hoz, büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”*⁷ A bűncselekmény által védett jogi tárgy a verseny tisztasága. Elkövető bárki lehet, aki jogosulatlan arra, hogy az üzleti titkot megszerezze, felhasználja, más személy részére hozzáférhetővé tegye vagy nyilvánosságra hozza. A bűncselekménynek nincsen gondatlan alakzat, tehát a bűnösségnek el kell érnie a szándékosság fokát. A bűncselekmény egyik formája célzatos, tehát a megvalósulásához szükséges, hogy az elkövetési magatartásokat az elkövető előnyszerzés végett kell, hogy elkövesse. A bűncselekmény másik formája eredmény tényállás, tehát a megvalósuláshoz szükséges, hogy a bűncselekmény másnak vagyoni hátrányt okozzon. Az elkövetési tárgy a Ptk.-ban meghatározott üzleti titok fogalmának megfelelő információ, adat, tehát a büntetőjogi védelemhez szükséges a titokgazdának a Ptk.-ban meghatározott magatartást tanúsítania (titok védelme). Az elkövetési magatartások a megszerzés, felhasználás, más személy részére történő hozzáférhetővé tétel valamint a nyilvánosságra hozatal. Ezek mindegyik csak tevőleges magatartással valósítható meg, kivéve a más személy részére történő hozzáférhetővé tételt, amely mulasztással is megvalósítható. Ez az eset fordul elő például akkor, ha az elkövető olyan vállalati számítógépen marad bejelentkezve a vállalati felhasználói fiókjába (amely üzleti titkokat is tartalmaz), amelyet a vállalat több dolgozója is használ és ezek titok-megismerési jogosultságainak a szintje eltérő.

Az üzleti titok és a közérdekből nyilvános adatok megismeréséhez való jog

Különösen fontos vizsgálni az üzleti titokvédelemre vonatkozó szabályokat a közérdekű adatigénylésekkel kapcsolatban, hiszen nem ritka, hogy egy gazdálkodó szervezet a

⁷ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 418. §-a

tevékenysége körében szerződéseket köt állami, önkormányzati szervekkel, illetve tevékenységére tekintettel valamilyen módon a közpénzekből részesül. Így, e viszony miatt, az állampolgároknak joguk van megismerni bizonyos, a gazdálkodó szervezettel kapcsolatos információkat, közérdekű adatigénylés keretében. Kérdés azonban, hogy ezek a közérdekű adatigénylések mennyiben vonatkozhatnak az üzleti titoknak minősülő adatokra, illetve, hogy milyen módon lehet teljesíteni az ilyen adatigényléseket úgy, hogy üzleti titkaink ne sérüljenek, de az adatigénylést a törvény rendelkezéseinek megfelelően teljesítsük.

E körben először is tisztázni kell, hogy a törvény alapján mely adatok minősülnek olyan adatoknak, amelyekre a közérdekű adatigénylés vonatkozhat. Majd vizsgálni kell az ilyen adatoknak az üzleti titoknak minősülő információkhoz való viszonyát. Végül választ kell adni a kérdésre, hogy hogyan teljesítsük úgy az adatigénylést, hogy az üzleti titkok ne szenvedjenek sérelmet. Mindenekelőtt azonban le kell szögeznünk, hogy az Infotv. a közérdekű adatigénylések szabályait rendeli alkalmazni mind a közérdekű adatokra, mind pedig a közérdekből nyilvános adatokra vonatkozóan, tehát ahol ezen eljárással kapcsolatban közérdekű adatot említünk, azon érteni kell mind azt, mind pedig a közérdekből nyilvános adatot.

A közérdekből nyilvános adat fogalma

A közérdekből nyilvános adat fogalmát az Infotv. határozza meg, mely szerint ilyen adat a közérdekű adat fogalma alá nem tartozó minden olyan adat, amelynek nyilvánosságra hozatalát, megismerhetőségét vagy hozzáférhetővé tételét törvény közérdekből elrendeli. Ezzel kapcsolatban e törvény kimondja, hogy amennyiben másként nem rendelkezik, közérdekből nyilvános adat a jogszabály vagy állami, illetőleg helyi önkormányzati szervvel kötött szerződés alapján kötelezően igénybe veendő vagy más módon ki nem elégíthető szolgáltatást nyújtó szervek vagy személyek kezelésében lévő, e tevékenységükre vonatkozó, személyes adatnak nem minősülő adat. Tehát közérdekből nyilvános adat például a helyi gázszolgáltató éves bevétele, vagy akár a beszerzéseire vonatkozó adat.

A közérdekből nyilvános adat és az üzleti titok viszonya

A régi Ptk.-ból átkerült az Infotv.-be az a rendelkezés, miszerint közérdekből nyilvános adatként nem minősül üzleti titoknak a központi és a helyi önkormányzati költségvetés, illetve az európai uniós támogatás felhasználásával, költségvetést érintő juttatással, kedvezményel, az állami és önkormányzati vagyon kezelésével, birtoklásával, használatával, hasznosításával, az azzal való rendelkezéssel, annak megterhelésével, az ilyen vagyont érintő bármilyen jog megszerzésével kapcsolatos adat, valamint az az adat, amelynek megismerését vagy nyilvánosságra hozatalát külön törvény közérdekből elrendeli. A nyilvánosságra hozatal azonban nem eredményezheti az olyan adatokhoz – így különösen a védett ismerethez (know-how) – való hozzáférést, amelyek megismerése az üzleti tevékenység végzése szempontjából aránytalan sérelmet okozna, feltéve hogy ez nem akadályozza meg a közérdekből nyilvános adat megismerésének lehetőségét.

Megállapítható tehát, hogy bizonyos üzleti titkok, melyek valamilyen formában összefüggenek az állami illetőleg önkormányzati szférával kötött szerződésekkel, valamint a közpénzek felhasználásával, közérdekből nyilvános adatok lehetnek, melyek így nem minősülnek üzleti titoknak és nem vonatkozik rájuk a törvényi védelem.

A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság állásfoglalása

A fentiekkel kapcsolatban a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (a továbbiakban: NAIH), egyik állásfoglalásában azt mondta ki, hogy „azok a gazdálkodó szervezetek, amelyek az állammal, az önkormányzatokkal bármiféle üzleti kapcsolatba kerülnek, kötelesek gazdasági tevékenységük adatainak nyilvánosságra kerülését eltérni, mégpedig olyan mértékig, hogy a közvagyonnal való gazdálkodás, a közpénzek felhasználása ellenőrizhető legyen. Vagyis a közfeladatot ellátó szervekkel kötött szerződés mindazon adatai nyilvánosak, melyek titokban maradásához az érintettnek nem fűződik jogszerű érdeke. A Hatóság álláspontja szerint e nyilvános adatkörbe tartoznak például a szerződéses összegek, a szerződések tárgya, tartalma, a szerződéses feltételek, az elszámolásra, a szerződések teljesítésére vonatkozó adatok. Ezek azonban

csak annyiban lehetnek nyilvánosak, amennyiben nem eredményezik a technológiai eljárásokra, a műszaki megoldásokra, a gyártási folyamatokra, a munkaszervezési és logisztikai módszerekre vonatkozó adatokhoz⁸ való hozzáférést.”⁹ Az állásfoglalás alapján az utóbbi adatok tekintetében a gazdálkodó szervezetnek mérlegelési joga van annak megítélésére vonatkozóan, hogy ezen adatok megismerhetővé tétele, az üzleti tevékenység végzése szempontjából aránytalan sérelemmel járna-e. E mérlegelési jog azonban nem akadályozhatja a közérdekből nyilvános adatmegismerésének lehetőségét, valamint e jog gyakorlása esetén az Infotv. 30. § (5) bekezdése alapján, amennyiben az adatigénylés megtagadása tekintetében törvény az adatkezelő mérlegelését teszi lehetővé, akkor a megtagadás alapját szűken kell értelmezni, és a közérdekből nyilvános adat (vagy közérdekű adat) megismerésére irányuló igény teljesítése kizárólag abban az esetben tagadható meg, ha a megtagadás alapjául szolgáló közérdek nagyobb súlyú a közérdekű adat megismerésére irányuló igény teljesítéséhez fűződő közérdeknél.

Az állásfoglalás utolsó megállapításával személy szerint nem értek egyet, mivel a know-how-ra vonatkozóan azt mondta ki, hogy mérlegelés tárgya annak megismerhetővé tétele. Ezzel szemben az Infotv. 27. § (3) bekezdés tilalmazza a know-how megismerhetővé tételét. E körben a mérlegelési jog nem a know-how adatok megismerhetővé tételére vonatkozik, hanem arra, hogy ezen adatok nélkül biztosítható-e a közérdekből nyilvános adat megismerésének a lehetősége. Amennyiben ugyanis a hatóság állásfoglalását elfogadjuk, akkor a know-how-ra vonatkozó adatokat csak akkor nem kellene kiadni, ha az adatkezelő meg tud határozni olyan közérdeket, amely egyrészt a know-how-ra is kiterjedő adatigénylés megtagadásának alapjául szolgálna, másrészt pedig ez az érdek nagyobb súlyú kellene, hogy legyen, mint a közérdekű adat megismerésére irányuló igény. Álláspontom szerint tehát, a know-how adatokat csak akkor kell megismerhetővé tenni, ha anélkül az adatigénylés nem lenne teljesíthető, ha viszont ez a helyzet fenn áll, akkor nincsen mérlegelési jog, mindenképpen megismerhetővé kell tenni a know-how adatot is.

⁸ Gyakorlatilag ezek azok az adatok, amelyek know-how-nak minősülnek.

⁹ NAIH: Állásfoglalás közszolgáltatási szerződés alapján kötelezően igénybe veendő szolgáltatást nyújtó gazdasági társaság kezelésében lévő adatok nyilvánosságáról. 2013. Ügyszám: NAIH-6383-2/2012/V.

A közérdekű adatigénylésnek, az üzleti titokvédelem, valamint a törvénynek megfelelő teljesítése

A fentiek alapján tehát az olyan közérdekű adatigénylést, amely alapesetben üzleti titoknak minősülő adatokra is kiterjed, úgy kell teljesíteni, hogy először meg kell vizsgálni, hogy az adatigénylés vonatkozik-e egyáltalán olyan adatokra, amelyek titokban tartásához gazdasági érdek fűződik, illetve üzleti titoknak minősülhetnek. Ezután vizsgálni kell, hogy az adatigénylés közérdekből nyilvános adatokra is vonatkozik-e, valamint vonatkozik-e olyan adatokra melyek üzleti titoknak minősülhetnének ugyan, de közpénzek felhasználásához kapcsolódnak. Ezt követően meg kell állapítani, hogy az adatigénylés teljesíthető-e a védett ismeretre vonatkozó adatok megismerhetővé tétele nélkül. Mindezek után az adatigénylést úgy kell teljesíteni, hogy annak során az egyes adatok megismerhetővé tételének megtagadására vonatkozó szabályokat szűken értelmezve alkalmazzuk, e mellett viszont az üzleti titokvédelmi rendelkezések adta védelmet is maximálisan tiszteletben tartjuk és kihasználjuk. Tehát megismerhetővé kell tenni minden olyan adatot, de csak is azt az adatot, amelyre az adatigénylés vonatkozik, ez alól pedig kivétel és így megismerhetetlenné kell tenni azt az adatot, amely nem minősül közérdekből nyilvános adatnak, vagy annak megismerhetővé tétele nélkül is teljesíthető az adatigénylés. Azokra az adatokra vonatkozóan, amelyekre az adatigénylés kiterjedt, de annak teljesítését meg tagadtuk, közölni kell a megtagadás okát, mely indok lehet az, hogy az adatigénylés nem közérdekből nyilvános adatra is kiterjedt, vagy az adatigénylés olyan védett ismeretre is kiterjedt, amelynek megismerhetővé tétele aránytalanul súlyosabb hátránnyal járna a titokgazdára nézve, mint az adatigénylés teljesítésének elmaradása és az adatigénylés egyébként ezen adat megismerhetővé tétele nélkül is teljesíthető. Azon adatok esetében, amelyekre az adatigénylés konkrétan nem terjedt ki, természetesen nincs szükség indoklásra.

Titokvédelem az egyes hatóságok eljárásai során

Az üzleti titokvédelem területén igen fontos megállapítani, hogy egyes hatóságok, az általuk lefolytatott eljárásban gyakran szükségszerűen megismerik az eljárásban

résztvevők üzleti titkait. Ezekre vonatkozóan az egyes eljárási törvények olyan szabályokat állapítanak, hogy a hatóság illetve az eljárásban résztvevők tudomására jutott üzleti titkok hozzáférhetővé tételét, valamint már a megismerést is korlátozzák. Ilyen szabályok például, hogy az üzleti titkokat a hatóság nem adhatja ki másnak és az iratbetekintést és úgy kell biztosítani, hogy az iratban megismerhetetlenné teszi a titokvédelemmel érintett adatokat.

Unió szabályozási törekvések

A tavalyi év végén az EU az üzleti titokkal való visszaéléssel szembeni védelemről szóló bizottsági javaslatot továbbította a Miniszterek Tanácsának és az Európai Parlamentnek. „Az irányelvtervezet bevezeti az üzleti titok egységes meghatározását, valamint eszközöket, amelyek révén az üzleti titokkal való visszaélés károsultjai jogorvoslatban részesülhetnek. Az irányelv egyszerűsíteni fogja a nemzeti bíróságok számára a bizalmas üzleti információkkal való visszaélés kezelését, az üzleti titkot sértő termékeknek a piacról történő kivonását és megkönnyíti a károsultak számára az ilyen jogellenes cselekményekből eredő károk miatti kártérítési igények érvényesítését.”¹⁰

Az EU közbeavatkozásának oka, hogy egy korábban elkészített tanulmány kimutatta, hogy a vállalatok tekintetében az üzleti titkok önmagukban is nagy értéket képviselnek és kifejezetten nagy relevanciával bírnak versenyképesség szempontjából. A felmérések szerint például a vállalatok több mint 50 %-a tartja az üzleti titkokat jelentős értékkel bírónak a kereskedelmi szerződések megkötése terén, valamint 30 %-uk tartja ezen adatokat közepesen értékesnek. Ezen felül a cégek 25 %-a jelentett be információlopást 2013-ban.¹¹ További probléma, hogy a tagállamok eltérő szabályozást tartanak hatályban, illetve, hogy a legtöbb tagállamban a titokvédelmi szabályok a jogrendszerben elszórtan vannak jelen és emiatt a vállalkozások nem tudják

¹⁰ European Commission: Press Release: Commission proposes rules to help protect against the theft of confidential business information. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-1176_en.htm (2014. 12. 03.)

¹¹ Study on Trade Secrets and Confidential Business Information in the Internal Market, April 2013, Prepared for the European Commission, Contract number: MARKT/2011/128/D, pp. 122.

megfelelően átlátni azokat. Mindezen okok összességében pedig az innováció és a gazdasági fejlődés ellen hatnak.

Az üzleti titokvédelem lehetséges irányai és jelenlegi problémák

A jelenlegi fragmentált szabályozás alapvetően megnehezíti a titoksértésekkel szembeni védekezést, valamint a jogérvényesítést. Ezen kívül nincsenek szabályozva a titoksértésre vonatkozó speciális bizonyítási eljárások. Ahogyan az EU is egy egységes titokvédelmi szabályozás felé halad, úgy nekünk is érdemes lehet elgondolkodni egy egységes szabályozás kialakításának a lehetőségén. Ennek indokai a korábban említett innováció és gazdaságfejlesztési, valamint jogbiztonsági okok. Érdemes lehet alapul venni az USA szabályozási koncepcióját, ahol az egyes államok egy minta törvényt vettek át az üzleti titokvédelemre vonatkozóan. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni azonban, hogy az USA kongresszusa is egy egységes szövetségi szintű szabályozás kialakítása felé halad.¹² Összességében tehát a korábbi indokok, a gazdasági, piaci szféra változásai és a nemzetközi tendenciák alapján indokolt lenne egy egységes titokvédelmi szabályozást kialakítani, amely nem az egyes intézményekhez kapcsolódó viszonya szerint épül fel, hanem a titok karakterisztikájának jellegzetességeit veszi alapul.

¹² Eric Goldman: Congress Is Considering A New Federal Trade Secret Law. Why? <http://www.forbes.com/sites/ericgoldman/2014/09/16/congress-is-considering-a-new-federal-trade-secret-law-why/>. (2014. 12. 03.)

Szabó Eszter Szimonetta

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ bűnügyi tagozatának tagja

A kóros elmeállapot partikuláris kérdéseiről: személyiségzavar, pánikbetegség, fóbiák

Büntetőjogi tanulmányaim kezdete óta foglalkoztat a kóros elmeállapot elméleti és gyakorlati szinten egyaránt. Ehhez kapcsolódóan már sok betegség tekintetében megtanultuk a megfelelő szabályozást, így egy ideje olyan kórképek irányába kezdtem el érdeklődni, amelyek büntetőjogi relevanciájáról még kevés szakirodalom született. Véleményem szerint fontos megvizsgálni a kóros elmeállapot partikuláris területeit is ahhoz, hogy lássuk, egyáltalán nem könnyű annak a ténynek a megállapítása, hogy egy személy beteg vagy nem. Ha beteg, akkor mennyire az. Egy büntető bírónak a hivatásából adódóan meghozandó fontos kérdéseket nehezíti, ha az eljárásban nem egészséges személy vesz részt. A beteg jelzőt szándékosan nem használhatjuk ebben a kérdéskörben, hiszen később látni fogjuk, hogy a személyiségzavart és a fóbiákat legtöbbször nem betegségként kezelik ma Magyarországon, avagy nem tulajdonítanak ezen kórképeknek - a büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából - döntő jelentőséget.

A személyiségzavar

Hazánkban sok ember szégyelli, ha pszichológus segítségére van szüksége egy trauma után, ebből vélelmezhető, hogy sok serdülőkorban lévő gyermekkel a szülei el sem mennek pszichológushoz, noha szükség lenne rá. Pedig feltételezhető, hogy sokkal kevesebb személyiségzavarral rendelkező ember lenne a társadalmunkban, ha a

legtöbb fiatal korban kezdődő egészségtelen személyiségváltozást azonnal kezelnék, orvosolnák.

Először is elengedhetetlen megvizsgálunk a kóros elmeállapot hazai szabályozását.

„A kóros elmeállapot az elkövető beszámítási képességét zárja ki, mely felöleli a felismerési képességet – a cselekmény következményeinek előrelátására kiterjedő képességet – és az akarati képességet.”¹ A tudomány mai álláspontja alapján, a kóros elmeállapotnak öt megnyilvánulása formája van: az elmebetegség, a gyengeelméjűség, a tudatzavar, a szellemi leépülés és a személyiségzavar. Ez az öttagú felsorolás az 1878. évi IV. törvény óta változatlan, azelőtt csupán az elmebetegség, a gyengeelméjűség és a tudatzavar tartozott ide. Azonban ki kell emelni, hogy míg az 1978-as törvény felsorolta ezt az öt pszichiátriai kórképet, addig a - jelenleg hatályos – 2012. évi C. törvényből ez hiányzik. A tudomány előrehaladása számos lehetőséget megnyitott a kutatók, orvosok, jogászok előtt ezen a téren. A korszerű eredmények, bizonyosságok folytán szükségessé vált az utóbbi két kóros elmeállapot forma büntetőjogi vizsgálata is.

A bíróság eljárása során – az igazságügyi elmeorvos szakértővel – minden esetben vizsgálja a kóros elmeállapotú személy beszámítási képességét, hiszen a betegség mértéke és jellege egyénenként változó. A vizsgálat végén a szakértő konklúziójától a bíró ugyan eltérhet, de ebben az esetben alaposan köteles megindokolni ezen döntését is.

Az öt kóros elmeállapot forma közül a személyiségzavar a legingoványosabb terület. „A személyiségzavar csak abban az esetben minősülhet kóros elmeállapotnak, ha súlyos fokú patológiás vonásokat mutat.”² Ebből is látszik, hogy természetesen a kóros elmeállapot formák csupán akkor jelentenek büntethetőséget kizáró okot, ha az elkövető nem beszámítható. Amennyiben a kóros elmeállapot forma nem zárja ki, csupán korlátozza a beszámítási képességet, a bűncselekmény létrejön, így az elkövető

¹ Balogh Ágnes – Tóth Mihály (szerk.): Magyar Büntetőjog – Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2010. 138 o.

² Belovics Ervin – Gellér Balázs – Nagy Ferenc – Tóth Mihály: Büntetőjog I. HVG-ORAC, Budapest 2012. 229. o.

büntethető, de vele szemben korlátlan enyhítésnek van helye. Mindamellett, ha az elkövetőnek nincs beszámítási képessége, de „személy elleni erőszakos, vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekményt valósított meg, és tartani kell attól, hogy a jövőben hasonló cselekményt követne el, feltéve, hogy a büntethetősége esetén a bíróság egyévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést szabna ki vele szemben, úgy a Btk. 78. §-ában meghatározott kényszergyógykezelés alkalmazásának van helye.”³

A személyiség fogalma, személyiségzavar gyökerei, jellemzői

Minden ember különböző személyiség, önmagában rendkívüli, egyedi és megismételhetetlen csoda. Elmélkedésünk folytán gyakran használjuk a személyiség kifejezést, anélkül, hogy a pontos jelentését ismernénk. Az alapkifejezés a persona, görög szóból ered. „A személyiségbe beletartoznak az egyedi, az individuális és a karakter- valamint a temperamentumvonások is. A személyiségbe beleértjük azokat a sajátosságokat (adottságokat), melyeket az ember örököl és azokat a sajátosságokat is, amelyek az egyén fejlődése során alakulnak ki.”⁴ Az egészséges személyiség megfelelően észlel, tapasztal, gondolkodik, építkezik, környezetéhez képes idomulni. A személyiségzavarral rendelkező egyén azonban nem tud alkalmazkodni a társadalom által elvárt magatartási normákhoz. Ebből következik, hogy a személyiségzavar „valójában nem betegség, hanem olyan személyiség, amely a társadalmi elvárások szempontjából elégtelen magatartáshoz vezethet (miniszteri indokolás)”⁵ Nem képes alkalmazkodni a környezetéhez, nem fejlődik, hanem folyamatosan az egyszerű, személyéhez kötődő viselkedési mintát ismételgeti. A zavar összetettségét igazolja, hogy szinte minden területre kihat az egyén életében. „Olyan komplex magatartászavar, amely minden szituációban megjelenik, és a személy minden pszichés funkcióját áthatja. Zavart okoz a kognitív működésben (észlelés, gondolkodás), az érzelmi-indulati

³ Belovics – Gellér – Nagy – Tóth Mihály: i. m. 229. o.

⁴ Keményné dr. Pálffy Katalin: Alapozó pszichológia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2006. 68. o.

⁵ 3/1998 Jogegységi határozat

<http://www.lb.hu/hu/joghat/31998-szamu-bje-hatarozat> (2014. 11. 15.)

életben, a késztetések kontrolljában, de leginkább az emberek közötti kapcsolatokban.”⁶

A személyiségzavaros egyén személyisége megrekedt, nem fejlődik, egyáltalán nem tanul a viselkedése következményeiből, a társadalomban nem bíz, hiszen folyamatos konfliktusban áll vele. Nem ismeri fel a magatartása helytelenségét, nem tudja magát kontrollálni, nem felel meg a társadalom elvárásainak. A személyiségzavarok gyökerei általában már serdülőkorra tehetőek, egy másik szűkebb csoportja pedig később, felnőtt korban alakul ki, valaminek a következményeként. „A személyiségzavar diagnózisa csak akkor adható meg, ha az alkalmazkodási zavar a személy teljes életútján nyomon követhető, és az illető betöltötte a 18. életévét.”⁷ A legtöbb személyiségzavar tehát fiatalabb korban kezdődik. Ennek azonnali kezelése nagyon lényeges. Fontos a kiemelt figyelem, a következetesség, valamint az empátia és a türelem. Ugyanakkor a legtöbb fiatalkori személyiségzavar kialakulásában szerepet játszik a családi szocializáció, a környezet is.

A jogi szempontból betegségnek nem tekintett személyiségzavarnak azonban van lehetőség a kezelésére, de természetesen ez nem gyógyítást jelent. Hiszen ahogy a mentális retardáció, úgy a személyiségzavar sem gyógyítható, csupán szinten tartható, esetlegesen javítható, véglegesen nem orvosolható. Ehhez kapcsolódik, hogy néhány még fiatalkorban kialakult személyiségzavar tekintetében „40-50 éves kor után spontán javulás mehet végbe, de e folyamat okát, mechanizmusát eddig nem sikerült megfejtetni.”⁸ Ezek mellett több szakirodalom álláspontja szerint a felnőttkori pszichoterápiák már nem túl hatékonyak, mert a rögzült személyiségzavarok nehezek kezelhetők. Ezért szükséges a következetes odafigyelés, a szerető nevelés, a türelem még fiatalkorban, ezáltal vélhetően kevesebb lenne a pszichoterápiára szorulóknak száma.

⁶ dr. Balogh Ágnes: Az egészség védelme a büntetőjogban, PhD értekezés

<http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/balogh-agnes/balogh-agnes-vedes-tezisek.pdf> (2014. 11. 15.)

⁷ Feteke Mária – Grád András: Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak. HVG-ORAC, Budapest 2012. 148. o.

⁸ Feteke Mária- Grád András, 2012. 148 o.

A személyiségzavar típusai

A személyiségzavarok mértéke és jellege, akárcsak az egyéb kóros elmeállapoti formáké, eltérő. Így minden esetben vizsgálatot igényel, és egyéni kezelést tesz szükségessé. Egyes fajtákra jellemző vezető tünetek elhatárolhatóak, azonban általában a kezelés hatékonysága közel azonos, kevés különbség lelhető fel. A személyiségzavarok Fekete Mária szerint három csoportba sorolhatóak:

különc viselkedéssel, érzelmi visszahúzóddással jellemzett személyiségzavarok: ilyen a paranoid, szkizoid és a szkizotíp személyiségzavar;

kiszámíthatatlan, teátrális viselkedéssel, érzelmi – indulati túlfűtöttséggel jellemzett személyiségzavarok: ilyen az antiszociális, a borderline, a hisztrionikus és a nárcisztikus személyiségzavar;

szorongással, félénk viselkedéssel jellemzett személyiségzavarok: ilyen az elkerülő, a dependens és a kényszeres személyiségzavar.⁹

Paranoid személyiségzavar és jogi vonatkozásai

A paranoid személy viselkedését - ahogy a társadalomban is elterjedt- nagymértékű bizalmatlanság és gyanakvás jellemzi, ehhez társul az ellenségesség. Az ilyen egyén általában személyisége okán magányos típusú, hiszen a bizalmatlanságból adódóan kizártnak tartja, hogy valaki ne akarja becsapni. Így magától érthetődik, hogy folyamatos stresszben, feszültségben telnek a napjai, ami gyakran más szervi problémákhoz is vezethet. Ugyanakkor önálló a gondolkodása, távolságtartó, nincs szüksége senkire, mindenkivel szemben kötekedő. A paranoid személyiségzavart sokan összetévesztik a paranoiával, pedig a kettő között lényeges különbségek vannak, nevezetesen: „Lényegi különbség, hogy míg a paranoia súlyos gondolkodászavarral, téveszme kialakulásával járó elmebetegség, addig a paranoid személyiségzavarnál hiányoznak a téveszmék.”¹⁰

⁹ Fekete Mária- Grád András, 2012. 152 o.

¹⁰ Fekete Mária- Grád András, 2012. 153 o.

Jogi vonatkozását tekintetve elmondható, hogy a paranoid személyiségzavarral rendelkező egyének gyakran alanyai a jogi eljárásoknak. Itt az élet területén széles körben előforduló helyzetekre kell gondolni, tehát úgy polgári, közigazgatási, mint büntetőjogi vagy munkaügyi eljárásokra. A jogászok gyakorta találkoznak a paranoid személyiségzavaros egyének túlzott perlekedési hajlamával.

Szkizoid személyiségzavar és jogi vonatkozásai

A szkizoid személyiség legfőbb jellemzője, hogy az érzelmi intelligenciája rendkívül alacsony, érzelem kifejezésre képtelen, közömbös az emberek iránt. Ez a közömbösség nem kizárólag a gyengéd érzelmekre korlátozódik (szerelem, szeretet, barátság), hanem az öröme, haragra, bánatra egyaránt. Mindennapi viselkedésére - akárcsak a paranoid személyiségzavar tekintetében - jellemző a magány, zárkózottság, hideg, tartózkodó jellemvonások.

Jogi vonatkozását vizsgálva elmondható, hogy éppen a szkizoid egyének semlegessége, visszahúzódása, ridegsége folytán ritkán találkozunk velük jogi eljárásokban. „Bűncselekményeket nem igen követnek el, pereket nem indítanak. Inkább csak tanúként kerülhetnek a bíróság elé, ám vallomásuk igen kevésbé segíti elő az eljárást...”¹¹

Szkizotíp személyiségzavar és jogi vonatkozásai

A szkizotíp személyiségzavar jegyei megfelelnek a skizofrénia gyengébb változatának. A szkizotíp egyénnek azonban nincsenek pszichotikus tünetei, téveszméi, így tulajdonképpen ez a típus a szkizoid személyiségzavar és a skizofrénia között helyezkedik el. A szkizotíp személy bizonyos jegyeiben hasonlóságot mutat a szkizoid egyénnel, nevezetesen ő sem képes érzelmek kimutatására, öröm, boldogság átélésére. Ezzel szemben képes negatív érzelmekre, ilyenek a félelem, gyanakvás, bizalmatlanság. Gyakori az érzelmeken való elmélkedés, hiedelmek megjelenése a gondolkodásában illetőleg bizonyos szituációk félremagyarázása. „A gondolkodás zavara nyomon

¹¹ Feteke Mária- Grád András, 2012. 158 o.

követhető a beszéd és a viselkedés szokatlanságaiban. A szkizotíp személyiség beszéde sejtelmesen elvont. Előszeretettel használ metaforákat, többértelmű kifejezéseket.”¹²

Jogi vonatkozásait tekintve elmondható, hogy a szkizotíp egyének a környezetük egyes cselekvéseiben sokszor vélnek valótlan tartalmat felfedezni. Mivel az ilyen emberek bizonytalanok, és a negatív érzelmeiket nincs ami semlegesítse, ezért sokkal kiszámíthatatlanabbak, mint az átlag, így veszélyesebbek is. Ebből következik, hogy jogilag egy szabályozottabb kategóriáról van szó: „Betegségükből fakadóan beszámítási képességük korlátozott, vagy akár kizárt is lehet, következésképpen előfordulhat, hogy az igazságügyi elmeorvos szakértő szakvéleménye figyelembevételével büntetés kiszabása helyett kényszergyógykezelésüket kell elrendelnie a bíróságnak.”¹³

Antiszociális személyiségzavar és jogi vonatkozásai

A tárdalomban talán leginkább ismert személyiségzavar formáról van szó. Ennek alapjai, gyökerei a családi szocializációban keresendők. Hiszen a kisgyermeket szülei a születésétől fogva tanítják járni, beszélni, különféle tevékenységekre. Ezen kívül folyamatosan adják át neki a követendő mintákat, pozitív impulzusokat, és tiltják a helytelen dolgoktól. Így egy egészséges személyiségű felnőtté cseperedik a gyermek, és már egyéniségében hordoz bizonyos társadalmi elvárásokat, képes alkalmazkodni a környezetéhez, beilleszkedni. Egy antiszociális személy azonban ennek az egészséges személyiségfejlődésnek az ellentéte. Ő nem tanulja meg ezeket a viselkedési normákat, szocializálatlan marad. Személyiségére jellemző az ingerlékenység, alacsony feszültségtűrés, általában nem érzékeny, nem szorongó típus. Gyakori, hogy az antiszociális személyiség kihasználja az embereket, áldozatait, és az eseményeket igyekszik a maga javára fordítani. Ezzel együtt felelősségvállalásra képtelen.

Jogi vonatkozásait vizsgálva elmondható, hogy a büntetés - végrehajtási intézetek elítéltjeinek nagy része antiszociális személyiségzavarral rendelkezik. Felmerülhet bennünk, hogy amennyiben az antiszociális viselkedés összefüggésben volt az általuk

¹² Feteke Mária- Grád András, 2012. 160 o.

¹³ Feteke Mária- Grád András, 2012. 161 o.

elkövetett bűncselekménnyel, és van rá esély, hogy az antiszociális személyiségzavart bizonyos mértékben betegségnek tekintsük, akkor mi alapján büntettük meg őket. Az elgondolás nyilván még több kérdést vet fel, de alapvetően egy részét Fekete Mária megválaszolja:

„Akár a genetikai elméletet vesszük alapul..., akár az egészen fiatal gyermekkorban szerzett frontális lebeny sérülést, netán a fiatal korban elszenvedett káros szociális hatásokat...valamennyi alapján nyilvánvaló, hogy az egyént a betegség kialakulásáért nem terheli felelősség.”¹⁴ Az antiszociális személyiségzavarral rendelkező személyek jogi relevanciája az egyik leghangsúlyosabb az összes típus közül, hiszen a szakértő minden esetben megvizsgálja és megállapítja a személyiségzavar fennállását. Mivel azonban a pszichopátiának az értékelése kizárólag patológiás vonatkozása esetén lehetséges, több tucat emberre szabnak ki a bíróságok büntetést ahelyett, hogy kényszergyógykezelést alkalmaznának velük szemben.

Borderline személyiségzavar és jogi vonatkozásai

„A „borderline” kifejezés angol szó, jelentése: határeset. A borderline személyiségzavart ezért magyarul határeseti szindrómának szokták fordítani.”¹⁵ A személyiségzavarok egy súlyosabb formájáról van szó, csak vékony a határ ezen a területen: már kicsit több mint a személyiségzavar - de még nem pszichózis. Már megjelenhetnek az instabilitás mellett dühkitörések és téveszmék is, gyenge az ilyen személy integritása. „A borderline személyiség összefogottsága... a mentális funkciók kontrollja annyira gyenge, hogy enyhe pszichés megterhelés hatására... vagy akár különösebb ok nélkül is könnyen szétesik.”¹⁶ Általánosságban elmondható, hogy az ilyen embertípus szeszélyes és kiszámíthatatlan, teljesen hiányzik az önkontrollja, gyakori az erőszakos viselkedés, ingatag megnyilvánulás.

Jogi vonatkozásait tekintve elmondható, hogy kiszámíthatatlanságukból adódóan, önkontrolljuk hiányában, ha követnek el bűncselekményt, akkor általában indulati

¹⁴ Fekete Mária- Grád András, 2012. 168 o.

¹⁵ Fekete Mária- Grád András, 2012. 171 o.

¹⁶ Fekete Mária- Grád András, 2012. 171 o.

jellegűt. „...élet és testi épség elleni bűncselekményekre hajlamos, továbbá az indulat vezérelte vagyoni bűncselekményekre.”¹⁷ A borderline személyiségzavarban szenvedő egyének önmagukra is veszélyesek, éppúgy, mint a közbiztonságra és a társadalomra. Ebből következik, hogy beszámítási képességük általában olyan mértékben érintett, hogy nem büntetés kiszabására kerül sor velük szemben, hanem kényszergyógykezelés, mint intézkedés alkalmazására.

Hisztrionikus személyiségzavar és jogi vonatkozásai

A hiszteroid személyiségtípus - jellemzői alapján - nem feltétlenül tűnik ki kezdeti fázisban a többi személyiségzavar közül. Hiszen az alapvető jegyek, úgy, mint társaságkedvelés, érzelmes viselkedés első látásra egyáltalán nem keltenek kóros benyomást a környezetben. Az antiszociális személyiségzavarral ellentétben a hiszteroid személyiség nem áll állandó konfliktusban a társadalommal, alkalmazkodni is képes. Éppen ott kezdődik a probléma, hogy az érzelmesség, a figyelem igénye túlzottá válik. „A zavar régi neve hisztéria... az elnevezés egyébként a görög hysteros (méh) szóból ered. Mivel a zavart régen csak nőknél tapasztalták, úgy gondolták, hogy a méh rendellenes mozgása okozza a bajt. Azóta kiderült, hogy bár a zavar nőknél sokkal gyakoribb, azért férfiaknál is előfordulhat.”¹⁸

Jogi vonatkozását vizsgálva elmondható, hogy a hiszteroid egyének viszonylag ritkán követnek el bűncselekményeket, sokkal gyakoribb, hogy bűncselekmények áldozatává válnak.

Narcisztikus személyiségzavar és jogi vonatkozásai

Az antiszociális személyiség mellett a narcisztikus jellem a legismertebb a társadalomban. Mindenki számára nyilvánvaló, hogy a narcisztikus személyt önmagán kívül nem érdekli senki sem, ő áll a saját élete középpontjában, és a környezetétől is kiemelt figyelmet vár el. Önimádata, önbecsülése természetesen eltúlzott és nincs valós

¹⁷ Feteke Mária- Grád András, 2012. 175 o.

¹⁸ Feteke Mária- Grád András, 2012. 176 o.

alapja. Kizárólag önmagával, saját érdekeivel, céljaival törődik. Mások véleménye, sőt jogai sem érdeklik. Empátiája hiányzik, ezért képtelen mások érzéseit, igényeit észrevenni, azokra reagálni... mindenkinél különbnek tartja magát..."¹⁹ Mivel érzelmei saját magával szemben eltűztek, jellemző még a nárcisztikus egyénre a sértődékenység, az építő kritika rosszallása is.

Jogi vonatkozását tekintve elmondható, hogy a nárcisztikus egyéneknek nincs sok összeütközésük a törvénnyel. Büntetőjogilag tehát ezen személyiségzavar nem túl releváns, sokkal inkább fordulnak elő az ilyen zavarral rendelkező emberek a polgári ügyekben - hasonlóan a hiszteroid egyénekhez -, a bontóperekben.

Elkerülő személyiségzavar és jogi vonatkozásai

Az elkerülő személyiségzavar elnevezéséből is következik, hogy az ilyen egyén nem keresi a társadalmi kapcsolatokat, magának való, az ingerektől is elzárkózik.

„Viselkedése rendkívüli módon hasonlít a szkizoid személy viselkedésére, hiszen az egyén mindkét személyiségzavarban ideje nagy részét egyedül, magányosan tölti. A viselkedés hátterében viszont teljesen más okok állnak.”²⁰ Azonban az elkerülő típust a szkizotíp személyiségzavarral is párhuzamba lehet állítani. Nevezetesen az elkerülő személyiségzavaros egyén érez érzelmeket – ugyan pozitív érzelmekre is képes –, de a negatív töltetetek túlsúlyban vannak, és ezek befolyásolják a pozitív érzések érvényesülését. Ebből következik, hogy általában ez a személyiségzavar feszültséggel, stresszel jár, ami az egyén tartózkodó viselkedésében nyilvánul meg.

Jogi vonatkozását vizsgálva elmondható, hogy az elkerülő egyén életmódjának megfelelően - akárcsak az előzőekben a hisztrionikus vagy a nárcisztikus egyén - nagyon ritkán kerül kapcsolatba a törvénnyel. „A probléma inkább az vele... hogy még indokolt önérvényesítési lehetőségeivel sem él. Ha bűncselekmény áldozatává válik, nem él feljelentéssel, ha jogsérelem éri, nem kezdeményez polgári eljárást.”²¹

¹⁹ Feteke Mária- Grád András, 2012. 180 o.

²⁰ Feteke Mária- Grád András, 2012. 183 o.

²¹ Feteke Mária- Grád András, 2012. 185 o.

Dependens személyiségzavar és jogi vonatkozásai

A dependens személyiségzavar több szempontból is különleges, más, mint az előzőleg ismertetett típusok. A dependens szó jelentése: „alárendelődés, valakitől való függés”²² Ebben az esetben nem az alkalmazkodás hiánya jelenti a fő problémát, hanem a túlzott mértékű ragaszkodás, alárendeltség, függés vágya. A dependens személy akkor érzi jól magát, ha szorosan tartozik valakihez. Általában több ilyen ember is van az életében, de a kötődés mértéke minden kapcsolatában eltérő. Az alárendelt lét egyáltalán nem esik nehezére, sőt így gyámoltalansága és önbizalma híján biztonságban érzi magát. Az egyedüllétől irtózik, ha mégis valami oknál fogva önmagában lenne, kicsinek és elesettnek érzi magát. Gyakori, hogy ilyen esetben akár az öngyilkosság gondolatát is fontolgatja.

Jogi vonatkozását tekintve láthatjuk, hogy a dependens egyént típusjegyei naivvá és ragaszkodóvá teszik, akár bűncselekmények elkövetése kapcsán is. Ezért gyakori, hogy a büntető eljárásban bűnsegédként illetőleg társtettesként kerülnek felelősségre vonásra.

Kényszeres személyiségzavar és jogi vonatkozásai

A kényszeres egyén - az elnevezés is mutatja – kényszeresen ragaszkodik bizonyos szabályokhoz az életében. Az ilyen rögzült tulajdonságok alapja több elem is lehet, amit az életében fontosnak tart, például a pontosság, a rendszerezés, a tisztaság megtartása. A mindennapok ezen szegmensei az egészséges személyiségképekben is megjelenhetnek, a probléma, illetőleg a zavar akkor áll be, ha ezek a megszokott tulajdonságok szélsőségesekké válnak és ezzel kibillentik az egyént a komfortzónájából. „A kényszeres személyiség bármennyire is igyekszik, nem képes maradéktalanul tökéletessé válni. Eredményeivel, teljesítményével mindig elégedetlen, míg a precízen elvégzett munka sem okoz számára örömet... érzelmeit erősen visszafogja, kontrollálja...”²³

²² Feteke Mária- Grád András, 2012. 185 o.

²³ Feteke Mária- Grád András, 2012. 190 o.

Jogi vonatkozását vizsgálva elmondható, hogy ezen személyiségzavarral rendelkezők sem követnek el gyakran bűncselekményeket. Ez a magatartás következik is precíz, pontos, jogkövető életvitelükből. Szeretnek mindent a véglegességig kontrollálni és irányítási vágyuk az emberekre és kapcsolataikra is kiterjed. „Bűncselekményt inkább csak indulati alapon követnek el, amennyiben korlátozzák őket a kényszerüknek megfelelő cselekvésben.”²⁴

Állásfoglalások a személyiségzavar büntethetőségéről

A személyiségzavar büntetőjogi relevanciája az elmúlt évek során megnőtt, két forrást említenék meg a témához kapcsolódóan.

A 3/1998. számú BJE határozat alapját egy veszprémi büntetőeljárás szolgáltatta, amely során egy igazságügyi elmeorvos szakértő megállapította, hogy a terhelt személyiségzavarban szenved, azonban azt is hozzátette, hogy ez nem olyan mértékű, hogy az az elmebetegség szintjét elérné. Ennek alapján hozta a Kúria, akkor még Legfelsőbb Bíróság a nevezett jogegységi határozatot. A rendelkezés idevonatkozó része szerint: „Az elmebetegség, gyengeelméjűség, szellemi leépülés, tudatzavar vagy személyiségzavar tehát olyan biológiai okok, amelyeknek akkor van büntetőjogi jelentőségük, ha az elkövetőt képtelenné teszik a cselekmény következményeinek a felismerésére, vagy arra, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjék, illetve ebben korlátozzák.”²⁵

A BKv. 56. számú véleménye az előző állásfoglalásokhoz hasonlóan szól néhány szót az korlátozott beszámítási képességről, de nem kifejezetten a személyiségzavarról: „Az a körülmény, hogy az elkövető elmeműködésének valamely sajátossága a bűncselekmény elkövetését megkönnyíthette, a büntetés kiszabásánál általában enyhítő körülmény lehet.”²⁶ Ez mintegy lehetőséget ad a bíró számára, hogy a tényeknek és a

²⁴ Feteke Mária- Grád András, 2012. 192 o.

²⁵ 3/1998. számú BJE határozat

<http://www.lb.hu/hu/joghat/31998-szamu-bje-hatarozat> 2014.11.15.

²⁶ BKv56. A büntetékiszabás során értékelhető tényezőkről

<http://www.lb.hu/hu/kollvel/56-bkv> 2014.11.15.

lelkiismeretének megfelelően mérlegeljen egy olyan ügyben, ahol nem egészséges személyiségű ember sorsáról kell döntenie.

Összegzés

Miután a személyiségzavarok típusait részletesen megismertük, mindegyik jogi vonatkozását körbejártuk, több következtetést is levonhatunk.

Az első és talán legfontosabb, hogy a személyiségzavarok típusai közti különbségekből adódóan büntetőjogilag nem mindegyik fajta releváns. Ezt fontos kiemelni, mert amelyek viszont hangsúlyosak, azok bonyolult és összetett kórképek és több kérdést is felvethetnek.

A tíz megismertetett típus közül büntetőjogilag a legmeghatározóbb a szkizotíp, az antiszociális, a borderline és a dependens személyiségzavar. Természetesen ezen felsorolt kategóriák között is felfedezhető intenzitásbeli különbség.

A szkizotíp és a borderline személyiségzavar vizsgálata mindig nehézséget okoz, hiszen ahogy azt korábban láthattuk, mindkét személyiségzavar tekintetében átmenetről van szó. A szkizotíp egyén zavara a szkizoid és a skizofrén egyén között helyezkedik el, a borderline személy zavara pedig a személyiségzavar és a pszichózis határán. Ez a két személyiségzavar típus az esetek többségében, a körülmények figyelembe vételével elérheti azt a határt, amelynél az igazságügyi elmeorvos szakértő szakvéleménye alapján, a bíró a kényszergyógykezelés alkalmazása mellett dönt, abszolút helyesen.

Az antiszociális személyiségzavar már ingoványosabb terület. Hiszen a társadalom nagy része nem tekinti betegnek az antiszociális személyt. Csupán azt látja, hogy képtelen és nem is akar alkalmazkodni a társadalom által elfogadott normákhoz. Ebben az esetben nem mindig éri el a személyiségzavar a beszámítási képesség kizárásának szintjét, de nagy valószínűséggel korlátozza azt. Az antiszociális személyiségzavarban szenvedő egyénekhez a társadalom és az igazságszolgáltatás azonban nem a legjobban közelít. Ahogy a vonatkozó típusnál kifejtésre került, több esetben szab ki a bíró egy antiszociális személyre büntetést, mint az szükséges lenne. Valószínű, hogy kényszergyógykezelés alkalmazása is elegendő volna esetükben, hogy a büntetőjog a célját elérje.

A dependens személyiségzavar tekintetében szintén nagy odafigyelést igényel a büntetőjogi gyakorlat. Hiszen ahogyan korábban láthattuk, a dependens egyén személyiségzavara és társas igénye olyan meghatározó lehet, hogy annak hiányában, akár öngyilkosságot is fontolgathat. Az ilyen mértékű pszichés nyomás magától érthetődő, hogy arra sarkallja az egyént, tegyen meg bármit, amit a szeretett személy kíván tőle. Véleményem szerint a dependens személyiségzavar némiképpen párhuzamba állítható a fenyegetéssel. Hiszen a fenyegetéskor alapvetően az elkövető bűnössége hiányzik, és ezáltal a tényállásszerűség nem valósul meg. Így nem jöhet létre bűncselekmény, melynek az az oka, hogy a fenyegetett személyen oly mértékű a pszichés nyomás, a pszichikai ráhatás, hogy mérlegelés következtében cselekszik. A dependens személy szintén mérlegel, de ennek tárgya, hogy amennyiben nem teszi meg, amit kérnek tőle, úgy elveszti a személyt, aki nélkül nem tudja elképzelni életét. Tulajdonképpen, ha belegondolunk, ez is egy pszichés ráhatás, amely oly mértékű a személyiségzavaros egyén tudatában, hogy úgy dönt, megteszi, amit kérnek tőle. Vélhető tehát ebben az esetben is, – akárcsak a fenyegetés kapcsán – teljes mértékben hiányozhat a bűnösség, mint a bűncselekmény szükséges alanyi eleme.

Mindezek fényében tehát úgy vélem, hogy a szkizotíp és a borderline személyiségzavar szabályozása és vizsgálata a legtöbb esetben megfelelő szintű hazánkban. Az igazságügyi elmeorvos szakértő szaktudásának megfelelően mérlegeli az adott helyzet súlyosságát, és ezt közvetíti a bíró felé is. A bíró szubjektív mérlegelésén áll, hogyan látja az adott helyzetet, minden lehetőséget figyelembe véve dönt.

Az antiszociális és a dependens személyiségzavar hazai szabályozottsága kissé hiányos, ingoványos. Mivel ezen kérdések megválaszolása valóban nem könnyű feladat, elképzelhető, hogy a szigorú szabályozottság sem jelent megoldást. Ugyanakkor fontos a racionális vizsgálat mellett az empátia és a témára való érzékenység. Amennyiben ezekben az esetekben növelni tudnánk a kényszergyógykezeltek számát ahelyett, hogy a legtöbb személyiségzavarral rendelkező egyénre büntetést szabunk ki, már elindíthatnánk a hazai tendenciát a javulás irányába.

A pánikbetegség

Jelenkorunk meghatározó betegségéről van szó, amely a szorongásos megbetegedések közé tartozik, és amely szempontjából a legveszélyeztetettebb társadalmi réteg az aktív, dolgozó korosztály, általánosan 20-45/50 éves korig. Ennek a magyarázata látszólag egyszerű is lehet, hiszen a munka során különféle körülmények hatnak az emberekre, amelyek befolyásolják a stressz-kezelési mechanizmusukat. A pánikbetegség azon emberek körében meghatározóbb, akik a stresszt alapvetően is nehezen kezelik, és a következőkben látni fogjuk, ahogy a stresszes állapot egyre fokozódik, úgy a betegség is egyre súlyosabb formát ölt.

Kialakulása, története

A pánikbetegség, más néven pánikzavar, tehát többségében a dolgozó korosztályt veszélyezteti, azonban azt is fontos megjegyezni, hogy ezen belül is többségében vannak a női betegek. Ennek oka a történelmi fejlődésben, változásban lelhető fel: „A XX. században a nőkkel kapcsolatos elvárások megnövekedtek, a klasszikus női szerepek... kiegészültek új, teljes embert igénylő, korábban férfiak által ellátott szerepekkel... Nyilvánvaló, hogy az a nő, aki minden szerepkörben a tökéletességre törekszik, előbb-utóbb összeroppan a ránehezedő hatalmas nyomás alatt.”²⁷

Már a XIX. században is előfordult a megjelenése ezen betegségnek, de a tünetek alapján nehezen diagnosztizálták a problémát, és megoldási próbálkozások olykor egészen más irányba mutattak. Sigmund Freud „1895-ben – miután pontos tüneti leírást adott róla- szorongásos neurózisnak nevezte el... Freud a pánikot a nemi élet zavarának tulajdonította.”²⁸

A pánik elnevezés, a görög mitológiából ered, a görög Pán istentől. Köztudomású tény volt a görögök körében, hogy Pán isten borzasztó külsővel, szakállal, kecskelábakkal és szarvval született. Mindeniben képes volt félelmet, riadalmat kelteni, úgynevezett „páni”

²⁷ Feteke Mária- Grád András, 2012. 75.o.

²⁸ Feteke Mária- Grád András, 2012. 75. o.

félelmet. Az isten legendáját, még sokan ma is igaznak vélik Görögországban, és hisznek a létezésében.

A pánikzavar és a pánikroham elhatárolása

A két fogalom nem azonos, és nagyon fontos, hogy már a vizsgálódás elején megkülönböztessük őket egymástól. „A pánikroham egy alkalmilag előforduló, gyors lefutású, szorongásos roham. Ezzel szemben a pánikzavar (pánikbetegség) olyan krónikus

szorongásos állapot, amit pánikrohamok sorozata (egy hónapon belüli többszöri megismétlődése) jellemez.”²⁹

A pánikroham, ahogy a neve is jelzi, olyan hirtelen előtörő, nagy intenzitású folyamat, amely minden előzetes figyelmeztető jel nélkül tör rá a betegre, heves szorongással jár, ugyanakkor rövid ideig tart. Gyors lefolyása ellenére, a fellépő roham intenzitásából adódóan rendkívül kimeríti az egyént, hiszen a szervezet védekező mechanizmusa a roham rövid időtartamában mindent megtesz, mondhatni, mozgósítja a tartalékait. Ennek ellenére a roham „ugyanolyan spontán módon, ahogyan kialakult, kb. 10-30 perc elteltével beavatkozás nélkül is megszűnik.”³⁰

A pánikzavar esetében elmondható, hogy itt az életkor szerepe rendkívül meghatározó. Hiszen a legtöbb esetben ennek a betegségnek a kialakulása 20-30-as éveiben járó fiataloknál a legvalószínűbb. Ahogy arról korábban szó esett, a pánikzavar definíciójának alapeleme a bejósolhatatlan megjelenés, az ismeretlen kiváltó ok. Tehát ebből következik, hogy amennyiben a roham kiváltója ismertté válik, már nem beszélhetünk pánikzavarról. Fekete Mária szerint: „az ismert kémiai okra, pszichológiai okra, belgyógyászati okra visszavezethető pánikrohamok sora nem tekinthető pánikzavarnak.”³¹

²⁹ Feteke Mária- Grád András, 2012. 76. o.

³⁰ Feteke Mária- Grád András, 2012. 77. o.

³¹ Feteke Mária- Grád András, 2012. 78. o.

A pánikrohamban szenvedő személyek nem válnak minden esetben pánikzavaros betegekkel. A pánikzavar súlyosabb, tartósabb forma, és nehezíti a betegek életét, hogy mindig valamely súlyos betegségnek tulajdonítják a tüneteiket. Az ember pedig minél jobban hergeli magát a feszültségre, annál nagyobb a roham kialakulásának és a betegség súlyosbodásának veszélye.

A pánikbetegség jogi vonatkozásai

Alapvetően elmondható, hogy a pánikbetegségben szenvedő személyek jogvitában megjelenő előfordulása viszonylag alacsony. Ugyanakkor a legmeghatározóbb terület ezen személyek családjogi vitákban való megjelenése, ez pedig egyenesen levezethető a betegségükből. Hiszen egy pánikbeteg személlyel való együttélés nem mindig könnyű, különösen, ha a beteg, nem veszi tudomásul tüneteinek komolyságát, nem akarja feltérképezni betegségének gyökereit. Mivel a pánikbetegség megfelelő kezeléssel gyógyítható, pszichoterápia alkalmazása mellett nagy esélye van a személynek a gyógyulásra. Ebben az esetben a családjogi viták száma is lecsökken, és sok esetben megmentheti a megfelelő kezelés a pánikbeteg személy családi életét is.

A legfontosabb tehát, hogy egyedül vajmi kevés esély van a betegség leküzdésére, ez a betegség nem hasonlítható a nikotin függőséghez, ahol elegendő lerakni a cigarettát. Itt komoly segítségre, támogató szándékra, biztos és szerető háttérre van szüksége a betegnek a teljes gyógyulás érdekében.

A fóbiák

A fóbiák kialakulásában – akárcsak a pánikbetegségnél – a szorongás játssza a főszerepet. Így a fóbiák is egy nagyobb kategóriába, a szorongásos megbetegedésekhez tartoznak. Korunkban ezen betegség előfordulásának a gyakorisága is felerősödött, hiszen nem csak a magyar társadalomban, hanem a világ más részein is gyakori a kórkép megjelenése, igaz ezen betegség intenzitása egyénenként változik.

A fóbiák kialakulása és jellemzői

Először is fontos meghatározni magát a félelmet, hiszen a fóbiák – és maga a szorongás – alapja is a félelem. „A félelem olyan kellemetlen, akut állapot, ahol valamilyen valós, testi vagy lelki sérülés lehetőségével járó veszéllyel áll szemben az ember (például viharjelzésnél fél bemenni a Balatonba...).”³²

Fontos megjegyezni már az elején, hogy a fóbia nem reális, hanem irreális félelmen alapul. Valójában az adott helyzetben ártalmatlan dologtól, élőlénytől, szituációtól fél, sőt retteg a fóbiás beteg, amely az adott kontextusban nem jelent rá reális veszélyt. Azonban a fóbia lényege az, hogy ő ezt nem így látja, nem így dolgozza fel, hanem eluralkodik rajta a rettegés. Ez jelen esetben a fóbiás beteg számára az adott helyzetben nem pozitív löket – mint az életvédelmi ösztön –, hanem visszatartó, bénító félelem, amely még akadályozza is abban, hogy a valós veszélyekre összpontosítson. „A zavar egyik sajátossága, hogy a fóbiát kiváltó helyzettől való távolság és a szorongás mértéke egyenes arányban állnak, vagyis minél közelebb kerül a fóbiás a rettegett szituációhoz, annál veszélyesebbnek érzi azt.”³³ Tehát nem szükséges a fóbia tárgyának közelébe lennie a betegnek a félelemhez, de a szorongás intenzitása a távolság csökkenésével fokozódik. A fóbiás beteg sajátossága továbbá, hogy később rájön, mennyire alaptalan a félelme, de ettől függetlenül adott dologtól, adott szituációtól, jelenségtől még retteg.

A fóbiák kialakulását tekintve elmondható, hogy mindig „követik a kor kihívásait: a középkorban még nem ismerték a baktériumokat, vírusokat, a betegségek okait, ezért nem is volt például AIDS- vagy rák-fóbia.”³⁴ Ellenben volt félelem a boszorkányoktól, Sátántól, szellemektől. Mai modern fóbiákra példa a sebességfóbia, betegségfóbia, UFO-fóbia.

A fóbia szó eredete – a pánikhoz hasonlóan – görög, jelentése: menekülés, rettegés. Az elnevezés alapja szintén egy görög isten, Phobos, aki félelmet keltett ellenségeiben. A görög alapszó jelentése magában foglalja a fóbiák két legfőbb jellemzőjét: az elkerülő magatartást, illetőleg az irreális félelmet, a rettegést. Fontos megjegyezni, hogy a

³² Feteke Mária- Grád András, 2012. 85. o.

³³ Feteke Mária- Grád András, 2012. 86. o.

³⁴ Feteke Mária- Grád András, 2012. 87. o.

legtöbb, tartós fóbia már kora gyermekkorban kialakul, általános iskolás korra tehető. Természetesen vannak kivételek, de a felnőtt korban kialakult fóbiák száma meglehetősen csekély.

A legtöbb embernek vannak félelmei, ennek mértéke eltérő lehet, azonban léteznek az életminőséget rontó fóbiák, amikor a javulás érdekében szakember segítségét célszerű igénybe venni. A félelem és a fóbia megkülönböztetése azonban nehézséget okozhat a mindennapokban. Atkinson szerint: „A kígyó, a magasság, a vihar, az orvos, a betegség, a testi sérülés és a halál az a hét félelem, amiről a felnőttek leggyakrabban beszámolnak.”³⁵ Ebből következik tehát, hogy a fóbiás félelem tárgya is lehet olyan egyszerű, és hétköznapi dolog, tény, amelytől az egészséges környezet is fél, csupán nem fóbiás szinten.

A fóbiák kiváltó okai és tünetei

A fóbiák kialakulásának hátterében természetesen nem állnak egyértelmű okok, hiszen biológiai, pszichikai és környezeti összetevők is szerepet játszhatnak a fóbia kialakulásában. Az, hogy bizonyos félelmek, a régmúltban is ugyanúgy jelen voltak (vihar, magasság, kígyó) azt jelenti, hogy elődeinknek is voltak hasonló szorongásai, ezek megléte segíthetett a veszélyes helyzeteket elkerülni. Azonban azt nem lehet mondani, hogy a veszélyes szituációk elkerülése minden ember célja lenne, hiszen rengetegen szeretnek hullámvasutazni, bungee jumpingolni, vadászpilótát vezetni, műugrást végezni például. Ennél fogva nem mondható, hogy vannak bátor emberek és vannak gyáva emberek, sokkal inkább a félelmekre hajlamosabb, és kevésbé hajlamosabb emberek. A hangsúly végső soron arra helyeződik, hogy kit mennyire befolyásol az adott félelem.

Maga a tüneti kép megjelenése régre nyúlik vissza, egészen az ókori görögökig. A leghíresebb példa ebből az időből minden bizonnyal Augustus császár sötétségfóbiája, amelyet Hippokratész leírása alapján ismerünk.³⁶

³⁵ Feteke Mária- Grád András, 2012. 85. o.

³⁶ Feteke Mária- Grád András, 2012. 87.o.

A tünetek rendkívül széles skálán mozoghatnak, ebből következik, hogy a fóbiás betegségnek is lehetnek fokozatai intenzitásuk alapján, például van, aki csupán kényelmetlenül érzi magát, még más, ugyanabban a szituációban pánikrohammal küzd. De jellemző még a nyugtalanság, remegés, hányinger, szédülés, erős szívdobogás. Adott szituáció elkerülése kezdetben megoldásnak tűnhet, azonban hosszú távon ez nem enyhíti a fóbia intenzitását, hanem súlyosítja.

A fóbiák csoportosítása

A fóbiákat Fekete Mária felosztása szerint három nagy csoportba sorolhatjuk. Eszerint beszélhetünk agorafóbiáról, szociális fóbiáról, és specifikus fóbiáról. A specifikus fóbiák csoportjában több fajtáról tudunk, nevezetesen: állatokkal kapcsolatos fóbiák, természeti környezettel kapcsolatos fóbiák, vérrel és egészségügyi beavatkozásokkal kapcsolatos fóbiák, konkrét szituációkhoz kapcsolódó fóbiák és egyéb, ritka fóbiák.

Agorafóbia

Az orvoshoz forduló fóbiás betegek legtöbbször ezen csoportba tartozik. Ugyanakkor, ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy az élet minden területén a fóbiások körében ez a legelterjedtebb forma, hiszen sokan nem fordulnak orvoshoz problémájukkal. Mindenesetre az elmondható, hogy a statisztikák alapján ez a leggyakoribb fóbiatípus, a látens adatok megismerése esetén, azonban plusz információkat szerezhetnénk a többi fajta előfordulásáról.

A kifejezés az agora, görög szóból ered, jelentése piactér. Maga a szó kifejezi a nyüzsgő állapotot, a zűrzavart, az emberek sokaságát és a ricsajt. A fóbiás személy a piactér kapcsán az átláthatatlanságra asszociál, megrémül, veszélyben érzi magát, a kijutás nehézségeire tud csupán összpontosítani. Félelmeinek leggyakoribb tárgyai: nyilvános, forgalmas helyek, ismeretlen helyek, nyílt terek, egyedül utazás, biztonságot jelentő helyek elhagyása, egyedüllét.³⁷ Az agorafóbiás beteg egész életét behálózzák a félelmei, amelyekkel egyáltalán nem könnyű együtt élni. Eleinte segíthet, ha a beteg

³⁷ Fekete Mária- Grád András, 2012. 92.o.

elkerüli a félelmet keltő szituációkat, de ez idővel komoly problémákat fog okozni az életében.

Az agorafóbia kiterjedését vizsgálva elmondható, hogy a betegség minden esetben egyedi fokú, és ebből következően egyénileg változik, hogy milyen nyomot hagy a beteg mindennapjain. Vannak, akinek félelmei még könnyebben kezelhetőek, de a súlyos fokú fóbias betegség kezelése esetén elengedhetetlen a pszichoterápia igénybevétele. Egyértelműen különbséget lehet tenni súly szerinti fokozatok szerint, és így meghatározható a legsúlyosabb forma is, ami egyértelműen az, amikor a fóbias beteg az otthona elhagyásától is fél.³⁸ Nagyon érdekesen kapcsolódik a súlyos agorafóbias megbetegedéshez egy másik típusú magatartás. A segítségnyújtó szerep nem mindig hálás feladat, de előfordul, hogy egy tartósan súlyos, agorafóbias beteg támasza a segítségnyújtással az önnön igényeinek is eleget tesz. Erre néhány példa az alturizmus, a mazochizmus és az onnipotencia. „Az alturizmus: olyan ember, aki szereti másokért feláldozni magát. Mazochizmus: Bűntudatból fakadó önbüntetés... Onnipotencia: Áltéli a mindenhatóság felemelő érzését, amikor azt látja, hogy a fóbias a rettegett helyzetben sem lesz rossz, ha vele van.”³⁹

Az agorafóbia kialakulását magyarázó elméleteknek két formája van.

Az egyik teória szerint az agorafóbia kialakulásának gyökere mégis a gyermekkorban keresendő, mivel ott rögzült. Ezen elmélet képviselői tehát ezt a fóbiatípust egy berögzült félelemnek tartják, ami gyermekkorban alakult ki. Ennek oka több aspektusból vizsgálható, de Fekete Mária a túlzott anyai féltő szerepet tulajdonítja az egyik leggyakoribb kiváltó jelenségnek. „Az agorafóbiasok nyílt tértől való iszonyát a tárgykapcsolat elmélete az eltúlzott anyai féltésre vezeti vissza. Ez az óvatosság erősen korlátozza a gyerek mozgásszabadságát, a közvetlen környezet felderítését...”⁴⁰ Tulajdonképpen ez a gyermeki felismerési képesség nem fejlődik ebben az esetben, hanem megreked egy kezdeti szinten.

³⁸ Fekete Mária- Grád András, 2012. 93.o.

³⁹ Fekete Mária- Grád András, 2012. 94. o.

⁴⁰ Fekete Mária- Grád András, 2012. 97. o.

A másik teória szerint ez a fóbiás megbetegedési forma kialakulásának oka akár a genetikában is keresendő lehet. Ugyanis egy genetikailag szenzitívebb, biztosabb háttért igénylő ember esetében – bizonyos élethelyzetek előtérbe kerülésekor – fokozottabban fennáll a veszélye az agorafóbia kialakulásának. Ezt az elméletet némileg igazolja, hogy – ahogy a típus vizsgálatának kezdetén írtam – ez a típus némileg később, mint a többi, 18- 20 éves kor körül alakul ki.

Szociális fóbia

„Szociális fóbia és szociális szorongás alatt azt a túlzott félelmet értjük, hogy az egyén a másik személy vagy személyek figyelmének és leértékelésének középpontjába fog kerülni.”⁴¹ Általánosságban elmondható a szociális fóbiát tekintve, hogy előfordulása kevésbé gyakori, mint az agorafóbiáé. Ebből az következik, hogy a társadalom nagy része előtt ezen betegség jóformán ismeretlen.

Kialakulását vizsgálva fontos leszögezni, hogy az idegenektől való félelem egy bizonyos mértékben egészséges és majdnem minden ember személyiségében megtalálható. Már a csecsemőkben is kialakul az idegenektől való félelem, esetleges bizalmatlanság. Ez ebben a korban abszolút természetes reakció. A szociális fóbiás személyeknél azonban később ez a szorongás érzet újra aktivizálódik.⁴² Ennek oka több mindenre is visszavezethető, például a gyerekekben való félelem rögzülése - szülői minta alapján. A szociális fóbia forma kifejezetten az a típus tehát, ahol az egyén fejlődése során a szociális környezetnek kiemelkedően nagy a hatása a betegség kialakulásában. Genetikai öröklődés ebben a vonatkozásban vajmi kevés, szinte elenyésző mértékű. A szociális fóbiában szenvedő egyén személyiségi jegyeit tekintve elmondható, hogy általában önértékelési zavarai vannak, ezen kívül gátlásosak, maguknak valóak. A bizonytalanságból és visszahúzódból, szerény magatartásból is következik, hogy a szociális fóbia kialakulását a serdülőkor igen megkönnyíti. A legtöbb esetben ebben az átmeneti időszakban éled újjá az idegenektől való szorongás, amely szakasza az egyén

⁴¹ Aaron T. Beck és Gary Emery, A szorongásos zavarok és fóbiák kognitív szemlélete, Animula Kiadó, 1985. 124.o.

⁴² Feteke Mária- Grád András, 2012. 101.o.

életének egyébként is kérdésekkel teli, kiélezve az élet és az egyén létének értelmére. Természetesen nem törvényszerű, hogy a serdülőkor egy érzékenyebb emberben segíti a szociális fóbia kialakulását, általában a beteg esetében újjáéledt gyermekkori traumáról, emlékképről van szó. Ha a rögzült félelem krónikussá válik, a serdülőkort követően kivételesen szűnik csak meg, akár ezen fóbia az egyén élete hátralévő részében elkísérheti.

Fontos megjegyezni, hogy a szociális fóbia leggyakrabban egy adott helyzettől való szorongásban nyilvánul meg. Erre a fóbiás személy általában úgy válaszol, hogy a félelmet keltő szituációt igyekszik elkerülni. Ennek számos negatív következményei lehetnek a végletekig elmenően. Hiszen súlyos formájában ez a betegség akár addig is elvezetheti az egyént, hogy teljesen izolálódik a társadalomtól és környezetétől. Sokkal nagyobb rizikófaktorral találkozunk egy fóbiás személy kapcsán az öngyilkosság tekintetében. Egy idő után folyamatosan egyedül lévő, félelmeivel egyedül küzdő fóbiás beteg sokkal nagyobb veszélynek van kitéve a mentális betegségek kialakulásának szempontjából is. Itt pedig még egy következtetést levonhatunk, nevezetesen, hogy a szociális fóbiában szenvedő betegek elenyésző része vesz igénybe pszichoterápiás orvosi segítséget, így egyedül él, küzd vagy próbál meg küzdeni a betegséggel.

Specifikus fóbiák

A specifikus fóbiák lényege abban rejlik, – ez a megkülönböztetés alapja is – hogy meghatározott szituációktól, megfogható dolgoktól fél, szorong az ilyen fóbiában szenvedő beteg. Alapvető és talán legfontosabb közös jellemzője a specifikus fóbiáknak a már említett életszerű helyzettől való irreális félelem, mondhatni rettegés. Közelebbről sokkal jobban megragadja a specifikus fóbiák lényegét, ha azt mondjuk: az egyén a konkrét, félelmet keltő szituációból adódó sérüléstől, fájdalomtól fél. Kezelen azonban ritkán szükséges a specifikus fóbiát, mert a legtöbb helyzetben a beteg megoldja annyival, hogy elkerüli a félelme tárgyát képező szituációt, illetőleg dolgot. Mivel ebbe a csoportba rendkívül sok féle fóbiás megbetegedés tartozik, ezért a fóbiát kiváltó

dolgok, jelenségek alapján kialakíthatunk alkategóriákat, hogy könnyebb legyen ezek vizsgálata.⁴³

Specifikus fóbiák kialakulását tekintve elmondható, hogy kialakulásuk többnyire kisgyermekkorra, illetőleg fiatal felnőttkorra tehető. Természetesen - mint minden fóbia típus esetében - a specifikus fóbiás beteg sorsa is egyéni, külön-külön vizsgálatot, egyéni kezelést és szemléletet igényel. A kategórián belül több olyan típus is van, amely úgynevezett kinőhető fóbia, azonban vannak olyan formák is, amelyek a beteget élete végéig is elkísérhetik.

A számos specifikus fóbia vizsgálatának megkönnyítése érdekében öt nagy alkategóriába oszthatjuk a fóbiákat, Fekete Mária osztályozása nyomán: 1. Állatokkal kapcsolatos fóbiák (pl.: pókok, férgek, rovarok, macska, madár); 2. Természeti környezettel kapcsolatos fóbiák (pl.: viharfóbia, vízfóbia, tériszony); 3. Vérrel, injekciózással, sérüléssel, orvosi beavatkozással kapcsolatos fóbiák; 4. Konkrét szituációhoz kötött fóbiák (pl.: klausztofóbia); 5. Egyéb, ritka fóbiák (pl.: gomb-, üveg-, virágfóbia).⁴⁴

Állatokkal kapcsolatos fóbiák

„E fóbia bármely létező vagy képzelet formálta élőlényhez (pl. óriási szörnyek, szellemek, démonok, ördögök) kapcsolódhat. Leggyakoribb a kiszámíthatatlanul megjelenő élőlényektől való irtózás...”⁴⁵ Természetesen el kell különíteni az egyén egyes állatokhoz kapcsolódó utálatát, undorát és a fóbiás megbetegedést. Hiszen lássuk be, nagyon sok személy fél ilyen-olyan állattól, eltérő mértékben. Fontos tehát felismerni a határt, hogy mikor beszélhetünk még csak félelemről és mikor kóros, fóbiás állapotról. Az állatokkal kapcsolatos félelmek esetén a fóbiák általános fogalmán van a hangsúly. Ezek szerint a fóbiás személy egy valós dologtól, élőlénytől való irreális félelmét értjük a fóbiás

⁴³ Feteke Mária- Grád András, 2012. 102.o.

⁴⁴ Feteke Mária- Grád András, 2012. 102.o.

⁴⁵ Feteke Mária- Grád András, 2012. 103. o.

megbetegedés alatt. A leggyakoribb állatokkal kapcsolatos fóbiák: pók-fóbia, kígyó-fóbia, csótány-fóbia, egér-fóbia.

A fóbiás beteg, ha rettegésének tárgyáról beszél, csak rá gondol, már produkálhat testi tüneteket, például: leveri a víz, emelkedik a vérnyomása, ingerlékennyé válik. Természetesen a testi tünetek megjelenése nem feltétel ahhoz, hogy a fóbia megléte megállapítható legyen.

Természeti környezettel kapcsolatos fóbiák

Gyakorlatilag itt a természeti jelenségekkel kapcsolatos patológiás félelmekről van szó. Ide tartozik: a mélységtől való félelem, a villámlástól –vihartól való félelem, magasságtól való félelem. A két leggyakrabban előforduló formája a viharfóbia és a tériszony. Itt is észlelhetők testi tünetek, hiszen a viharfóbiás személy sokszor a vihar közeledtét is megérzi, és erre általában heves szívdobogás és migrénes fejfájás a biológiai válaszreakció. A tériszonyos betegek körében is van súlyos és enyhébb formája a félelemnek, ezért itt is nagyon fontos elkülöníteni a fóbiát a szorongástól. Az a személy például, aki már takarításkor egy asztalra is rettegve áll fel vagy már nem is teszi ezt – nagy valószínűséggel kóros tériszonyban szenved.

Vérrel, orvosi beavatkozással kapcsolatos fóbiák

Ezen fóbiák akármennyire is úgy tűnik, egyáltalán nem jelentenek modern kategóriát a fóbiák között. A betegségtől való félelem az emberekben már korán kialakult és elkezdtek a betegségtől való megóvás érdekében különböző óvintézkedéseket tenni. Például ide sorolható az, hogy keresték az ókorban a különböző gyógymódokat a felmerülő nyavajákra, de az a tudatos intézkedés is, hogy a középkorban elégették a fertőzött betegek ruháit, illetőleg a holttesteket annak érdekében, hogy a fertőzés ne terjedjen tovább. Ehhez kapcsolódóan célzott megjelenési formának számít a fertőtlenítés. Ezzel a kis visszatekintéssel csak azt akartam érzéltetni, hogy korántsem modern problémáról van szó – noha vannak modern területei - mindig is jelen volt a társadalomban.

Az ebbe a kategóriába tartozó fóbiás megbetegedések alanyainak állapotában közös, hogy nem kizárólag saját magukra levetítve rettegnek ezektől a beavatkozásoktól, jelenségektől, hanem mások tekintetében is, legyen szó itt vérvételről, injekcióról, sebesülésről. „Az injekciózással, sérülésekkel kapcsolatos fóbiáknál inkább a fantáziának van szerepe. A sebesülésfóbiás például rosszul lesz, ha egy sérült embert lát.”⁴⁶ Ez alapján nagyon szépen látszik, hogy akik ugyan félnek az orvosi beavatkozásoktól, de elég, ha elfordulnak például a vérvétel vagy az injekció esetében, azok nem fóbiás betegek. A patológiás forma sokkal súlyosabb vonatkozásokat mutat. Ebben a vonatkozásban is igaz lehet, hogy a fóbia tárgyára rágondolni, beszélni róla is komoly nehézséget jelent a beteg számára és akár ettől testi tüneteket is produkálhat.

Konkrét szituációhoz kapcsolódó fóbiák

Az eddig tárgyalt fóbiatípusok valamely élőlényhez, tárgyhoz, jelenséghez vagy tevékenységhez kapcsolódtak. Azonban léteznek konkrétan az adott szituációtól patológiás módon rettegő emberek, akik ebbe a csoportba tartoznak. De van példa ebben a kategóriában is a konkrét tárgytól való félelemre, amelyet emberek készítettek, ilyenek a repülő, vonatok, autók. Talán a leggyakrabban előforduló fóbia-forma ebből a csoportból a repülésfóbia.

„Ha megnézzük a statisztikai adatokat, teljesen nyilvánvaló, hogy a repülőgép korunk legbiztonságosabb személyszállító eszköze. Arányában sokkal több ember hal meg minden évben gépjárműbalesetben az utakon, mint repülőgép-szerencsétlenségben.”⁴⁷ Ettől a tényről függetlenül mégis nagyon sok ember fél a repüléstől. De itt is fontos az alapkérdés – ahogy a többi formánál –, a félelem és a fóbiás szintű rettegés megkülönböztetése. Sokakban egyébként ez a típusú fóbia valamilyen traumás élmény hatására alakul ki, azonban ehhez nem szükséges ennek az átélése, lehet közeli hozzátartozó ilyen úton történő elvesztése is, amely kihat az egyén életére a továbbiakban. Egyáltalán nem szabad a szóban forgó fóbia-formát könnyelműen kezelni, ugyanis, ahogy azt korábban említettem a fóbiával együtt járhat a pánikroham,

⁴⁶ Feteke Mária- Grád András, 2012. 105. o.

⁴⁷ Feteke Mária- Grád András, 2012. 106. o.

illetőleg a fóbiás típusú megbetegedések is keveredhetnek. Elképzelni is szörnyű, hogy mi alakulhat ki egy kezdetben elfojtott repülésfóbiás személyben, ha a rettegéséhez társul a repülőgépen egy agorafóbia és mindez kitör egy pánikrohamban. Ebből is látszik, hogy a kérdéseket, betegségeket és összefüggéseket mindig komplexitásukban kell vizsgálni.

Egyéb, ritka fóbiák

Ez a kategória gyűjti össze azon fóbia formákat, amelyek az előző klasszikus csoportokba nem sorolhatóak be. Leggyakrabban feljegyzett ide tartozó formák: virágfóbia, gomb- vagy üvegfóbia.⁴⁸

A fóbiák gyógyítása

A fóbiás beteg kezelése szempontjából kiemelkedően fontos, hogy mikor tudatosul az egyénben a félelme betegségként való megjelenése, mikorra fogadja el, hogy a szorongását kezelni szükséges. Ez a tény, ahogy korábban láttuk az agorafóbiás személyeknél könnyebben kialakul és az orvoshoz való fordulás készsége is hamarabb megjelenik. Azonban a többi típus esetében a gyógykezelés igénybevételének aránya már közel sem annyira magas. „Mivel – a többi szorongásos zavarhoz hasonlóan – a fóbia is bio -pszichoszociális megbetegedés, ezért a gyógykezelések mind a biológiai alapra (gyógyszer), mind a pszichés és szociális komponensekre irányulnia kell (pszichoterápia).”⁴⁹ Természetesen, mivel minden fóbiás megbetegedés eltérő fokú, ezért a pszichoterápiát alkalmazó szakember nagyon körültekintően kell, hogy felmérje a helyzetet és ennek megfelelően válasszon, illetőleg alkalmazza a különféle kezeléseket.

Kapcsolódásuk más mentális betegségekkel

⁴⁸ Feteke Mária- Grád András, 2012. 103. o.

⁴⁹ Feteke Mária- Grád András, 2012. 107. o.

Mint már korábban szóba került, a fóbiák a szorongásos zavarok nagy családjába tartoznak, ezért általában más szorongásos zavarokkal állnak kapcsolatban. Ezek közül a leggyakrabban előforduló a fóbiával kapcsolatban álló pánikroham, szorongás vagy kényszercselekvések. „A fertőzéstől való félelem, mint fóbia következménye lehet egy kényszercselekvés. Például a fóbiás minden létező élelmiszert lemos vagy sterilizál.”⁵⁰

De alapvetően a fóbiatípusok is keveredhetnek egymással, tehát nem kizárt, hogy egy fóbiaforma tisztán megjelenik az egyén személyiségében, míg egy másik típus jegyei szintén fellelhetők a viselkedésében.

Ugyanakkor meg kell említeni azt is, hogy alapvetően egy fóbia más pszichés betegségek kialakulásához is vezethet. Mindenki által ismert betegségekről van szó, - depresszió, alkoholizmus, kábítószer-függőség, öngyilkosságra való hajlam - amelyek diagnosztizálásakor kevesen gondolnak arra, hogy alapvetően a probléma hátterében az egyénben lévő fóbia húzódik. Amikor pedig a depresszió maga tárgyalásra kerül, már sokkal relevánsabb a büntetőjogi aspektus vizsgálata is. Hiszen a kóros elmeállapotok közé sorolt elmebetegség családjába tartozó mániás-depressziós zavarnak, mint súlyos pszichiátriai kórképnek, ismerjük a büntetőjogi relevanciáját. Fontos látni, hogy „a depresszív epizód tényleges veszélyét az öngyilkosság jelenti... az öngyilkos környezetét is veszélybe hozhatja.”⁵¹

Az öngyilkosságnak is leggyakrabban előfordult változata ebben a vonatkozásban a kiterjesztett öngyilkosság, amely már büntetendő, feltéve, ha az elkövető életben marad. A betegek túlnyomó többsége ebben az esetben férjezett nő, családi környezetük rendezett, látszólag konfliktusmentes. A kiterjesztett öngyilkosság vizsgálatakor ki kell emelni, hogy a sértettek beleegyezése nélkül, többnyire nők követik el. „Az anya többnyire – és ez a normálpszichológia alapján jól követhető – tűrőképességének olyan határához ér cselekménye előtt, melyben kritikus mérlegelési képessége erősen megkérdőjelezhető.”⁵²

⁵⁰ Feteke Mária- Grád András, 2012. 106. o.

⁵¹ Huszár Ilona- Kuncz Elemér: Igazságügyi pszichiátria, Medicina Könyvkiadó Rt, Budapest, 1998., 124. o.

⁵² Huszár Ilona- Kuncz Elemér, 1998., 127. o.

A depresszió által indított bűncselekmények esetében mindig fontos vizsgálni a tünetek mélységét, súlyosságát, a motivációt, az elkövető élethelyzetét és személyiségét, valamint az elkövetés körülményeit, előzményeit.

Noha büntetőjogi szempontból büntethetőséget kizáró okként a kóros elmeállapot csak akkor értékelhető, ha kizárja a beszámítási képességet, mégis engem elgondolkodtatnak ezek a szélsőséges esetek. Komplex vizsgálatuk, rendkívül széles látókört és nyitott hozzáállást követel meg, mind az igazságügyi-elmeorvosszakértő, mind az ügyet tárgyaló bíró részéről.

A fóbiák jogi relevanciái

A fóbiás személyek büntetőjogi felelősségre vonása a joggyakorlatban nem túl gyakori. Ha mégis megtörténik, általában abból adódik, hogy a fóbiás helyzet, szituáció kiküszöbölésére tett intézkedéseikkel valósítanak meg bűncselekményt.

Erre nagyon jó példával szolgál a következő eset: „Előfordulhat például, hogy valaki egy helyzettől való fóbiás szorongását alkohollal vagy droggal próbálja „öngyógyítani”, ám a jog az alkoholos állapotban történő gépjárművezetést, a repülőgépen tanúsított részeg hőzöngést nem tolerálja.”⁵³ A fóbiás beteg cselekményének büntetőjogi vizsgálatakor a kulcsfontosságú momentum az, hogy ő döntött úgy, saját belátásából, betegsége teljes tudatában, hogy az adott helyzetet választja, ami nem volt kötelező. Tehát saját döntése értelmében nem hozható fel mentségére a fóbiás megbetegedés. Mindazonáltal itt felmerülhet egy érdekes kérdés, nevezetesen az, hogy mi a helyzet akkor, ha rendkívüli esetben, önhibáján kívül kerül a rettegett szituációba, illetőleg a szorongás tárgyának közelébe. Ez a kérdés – véleményem szerint – szélesre nyitja a mérlegelés lehetőségét a jövőre tekintve a büntetőbíráskodásban.

Napjainkban azonban sokkal gyakoribb a fóbiás személyek előfordulása polgári perekben, azon belül is a családjogi perek vonatkozásában.

⁵³ Feteke Mária- Grád András, 2012. 108. o.

Modernkori fóbiák

Véleményem szerint a mai ismert szakértői álláspontok áttekintése után, célszerű bemutatni néhány hihetetlennek hangzó fóbia típust is. A következőkben vizsgált néhány fóbia forma közös jellemzője, hogy modern korunk - a XXI. század szülöttei.

Az első vizsgálat példa, a **frigensophobia**, avagy félelem a mobilunk használatától. Annak a személynek, akit ez a fóbiaforma gyötör, a legfőbb félelme, hogy a mobilkészülék káros hatással van az agyműködésére. Emiatt tiltakozik sokszor a mobil használata ellen, amely lássuk be a mai társadalomban egyéb problémákat is eredményez. Nevezetesen a társadalmi kiközösítés, a kapcsolattartás nehézségét.⁵⁴

A következő vizsgált modern fóbiatípus, a **scalaphobia**, avagy félelem a mozgólépcsőtől. Alapvetően több alfaja van ennek a formának, a rendes lépcsőtől való félelemtől kezdődően egészen a repülőtéri vízszintes mozgójárdáig. Valószínűleg ezt a fóbiaformát a modern technikától való félelem generálja, illetőleg előfordulhat negatív emlékből adódó félelem is.⁵⁵

A kudarcától való félelem, avagy a **cadophobia** is rendkívül érdekes és egyáltalán nem ritka az előfordulása. Azonban érdekes, hogy a cadofób személy nem tesz erőfeszítéseket sem sikert érdekében, nem igyekszik, mert nem is érdemes úgyszólván próbálkoznia. Elméletük középpontjában az a felfogás áll, miszerint, hogy ha nem próbálkozom, nem érhet kudarc, nincs mit veszítenem.⁵⁶

A **vilitasophobia**, avagy a félelem a végkiárusítástól szintén egy nagyon érdekes jelenség korunk rohanó világában. Ez a fóbia forma összefüggésbe hozható, a vásárlási fóbiával. Hiszen alapvetően nem az a probléma, hogy fél a személy az eladótól vagy a tömegtől körülötte, hanem úgy érzi, hogy a végkiárusításon lévő összes árura feltétlenül szüksége van.⁵⁷

⁵⁴ Tim Lihoreau, Modern fóbiák, Korunk félelmeinek litániája, Partvonal Könyvkiadó, Budapest, 2007.

⁵⁵ Tim Lihoreau, 2007.

⁵⁶ Tim Lihoreau, 2007.

⁵⁷ Tim Lihoreau, 2007.

Az utolsó, általam említett modernkori fóbia, a **fronsophobia**, avagy félelem a teafőzéstől. Ez egy rendkívül érdekes jelenség, amely általában a fóbias személy negatív emlékére vezethető vissza. A formára jelen adatok szerint egyetlen ismert eset van, tehát ténylegesen létezik. Ki kell emelni, hogy angol körben fordult elő, akik a teafőzés és fogyasztás szigorú hagyományait a mai napig nagyon komolyan betartják. Amennyiben ezt valaki elrontja és ezért negatív megítélés éri, már generálhatja ez az élmény ezen fóbia kialakulását.⁵⁸

Összegzés

Kezdetek óta vannak az embernek félelmei és ez valószínűleg a jövőben sem lesz másként. A fóbias személyek gyógyítása kapcsán is meghatározó a félelemhez való viszonyulás, az elfogadás és mégis a problémával való foglalkozás. A fóbias beteg tünetei, vagy a pánikbeteg szorongásai nem fognak elmúlni idővel, csak szinten tarthatóak, ha kezelik, megfelelő szakemberek útmutatást adnak ezen betegségekkel való együttéléshez. Azonban a vizsgált betegségek tekintetében szerepet játszik a társadalmi kirekesztéstől való félelem, a megszegyenüléstől való rettegés. Ebből következik, hogy ezen betegségek tekintetében is nagyfokú látenciáról beszélhetünk, hiszen az agorafóbiasok többségén kívül elenyésző számú fóbias személy vesz igénybe orvosi segítséget. A pánikbetegség esetében azért kisebb fokú a látencia, mert a tünetek nagyfokú intenzitása miatt, sokkal nehezebb a betegséget egyedül kezelni.

Véleményem szerint a pánikbetegek és fóbias betegek beszámítási képességét körültekintően, nagy odafigyeléssel szükséges vizsgálni. Mivel ezen kérdések megválaszolása valóban nem könnyű feladat, elképzelhető, hogy – ahogy a személyiségzavar vonatkozásában – ezen a területen sem a szigorú szabályozottság jelenti a megoldást. Ugyanakkor fontos a racionális vizsgálat mellett az empátia és a témára való érzékenység.

A konklúzió az, hogy segítenünk kell a pánikbeteg és fóbias személyeket, éppen úgy, mint ahogy azt a többi mentális beteg tekintetében tesszük. Őket sem szabad magukra

⁵⁸ Tim Lihoreau, 2007.

hagyni a problémájukkal, csak azért mert a büntetőjogi joggyakorlatban szokványosan előforduló kórképekről van szó. A társadalom erkölcsi kötelessége, hogy a beteg emberek mellé álljon és segítse a gyógyulásukat. Ez nem csak régen volt így, hanem véleményem szerint, mindig is egy alapvető, örök erkölcsi feladata lesz az elkövetkezendő generációknak.

Hohmann Balázs

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ közjogi tagozatának tagja

Beszámoló a kolozsvári Mikó Imre Szakkollégium és a pécsi Óriás Nándor Szakkollégium közös konferenciájáról

2014. október 14-én a kolozsvári székhelyű Mikó Imre Szakkollégium (MISZ) és a pécsi Óriás Nándor Szakkollégium (ÓNSZ) közös konferenciát tartott „Az Európai Unió csatlakozás hatásai Magyarországon és Romániában” címmel. A konferencia célja az volt, hogy feltárja hazánkban és a szomszédos Romániában az Európai Unió csatlakozás hatására kialakult társadalmi és jogi problémákat. A csatlakozás óta eltelt 10 év alkalmat ad arra, hogy annak nyomán kialakult joggyakorlatot és problémás alkalmazási területeket vizsgálat alá vonva, következtetéseket állapíthassunk meg a fejlesztendő jellemzők kapcsán. A konferenciát dr. Mohay Ágoston, az Óriás Nándor Szakkollégium elnöke nyitotta meg.

A konferencia első előadójaként Bíró Zsófia, az ÓNSZ elméleti-történeti tagozatának tagja tartott előadást, amelyben az európai egység megteremtésének gondolat történeti előzményeivel foglalkozott. Előadásában kitért arra, hogy az egységes Európa létrehozásának eszméje közel sem új keletű, s számos hasonlóság kimutatható az Európai Unió jelenlegi helyzete és problémái, valamint a korábbi – az antik időkbe visszanyúló – birodalomépítési és egységesítési gyakorlatok között. Az előadó az egyik legfőbb egység-keletkeztető erőnek a gazdasági viszonyokat tekinti, utalva az EU alapjait jelentő 1951-ben létrejött Európai Szén- és Acélközösségre.

Boros Anita és Szilágyi Dóra Emese a MISZ képviseletében az Európai Unió nyelvhasználati szabályozásáról tartott előadásában kifejtette, hogy Románia tekintetében nagy fontossága van az uniós szabályozásnak, mivel ennek köszönhetően a romániai magyar lakosság anyanyelvét uniós hivatalos nyelvként használhatja. A nyelvi pluralizmust támogató, nyelvi rezsimnek érvényesülését és fennmaradásáért is lándzsát törő uniós, illetve az Európa Tanácshoz kötődő törekvések külső kényszert fejtenek ki a vonatkozó romániai joggyakorlatra, s ennek köszönhetően, ha fennakadásokon keresztül is, de javulás várható a romániai kisebbségek nyelvhasználati jogát illetően, bár kérdéses ennek időpontja és mértéke.

Az ÓNSZ bűnügyi tagozatának képviseletében Kaiser Kristóf referált az európai elfogatóparancs jogintézményére, amelynek hatékonyságnövelő újraszabályozása új dimenziókat nyitott a nemzetközi szintén megvalósuló bűnüldözés előtt. Az igazságszolgáltatási folyamatban bírói mérlegelés alapján kiadható elfogatóparancs célja a büntetőeljárás gyors és hatékony lefolytatása, a kölcsönös elismerés elvére támaszkodva. A szigorú határidők mellett dolgozó eljárás részben megszünteti az uniós országok korábbi, saját állampolgárok kiadásának megtagadására vonatkozó jogát, és kiiktatja a hagyományos kiadatás esetében megjelenő politikai szempontokat.

Környei Mátyás, az ÓNSZ civilisztika tagozatának tagja előadásában a Magyarország ellen, az elmúlt 10 évben indított kötelezettségszegési eljárásokat elemezte, feltárva, hogy a Magyarország eddig minden egyes eljárás kapcsán eleget tett kötelezettségeinek vagy egyeztetések útján feloldotta a helyzetet. Az EU Bizottsága által az Európai Unió Bírósága előtt indított 14 kötelezettségszegési eljárás közül 9 a kereset visszavonásával vagy elutasításával végződött, s a többi esetben sem jutottak el az ügyek arra a szintre, hogy a Bíróság pénzbírságot szabjon ki a döntés kikényszerítésére. Az esetek jelentős része a hozzáadottérték-adó problémaköréhez kapcsolódott.

A romániai migrációs jelenségekkel a MISZ két szakkollégistája, Béres Katalin és Kelemen Beáta foglalkozott. Előadásukban feltárták, hogy a korábbi időkben Romániában erősen érvényesült a nemzetiségellenes politika, amely etnikai indokkal kombinálva tartós kivándorlást idézett elő az erdélyi magyar és német nemzetiségű lakosság körében, amely a 1990-es évek közepén időszakos migrációvá alakult át,

jellemzően megélhetési, szakmai előrelépési szempontok által motiválva. Jelenleg a fiatalok, fiatal felnőttek körében a legjellemzőbb a kivándorlás. A bevándorlási folyamatok is erősödtek az utóbbi 25 évben, napjainkra ennek köszönhetően közel 50 ezer uniós állampolgár rendelkezik romániai tartózkodási engedéllyel.

Az ÓNSZ külföldről hazatérő szakkollégistái, Daka Marija és Kovács Mihály az előzetes döntéshozatali eljárásról tartottak előadást. Az eljárásnak köszönhetően a tagállamokban dolgozó bíróságoknak lehetőségük van az eljárásaikban felmerülő, európai jog szabályaival kapcsolatos alkalmazási kérdések megválaszolásáért az Európai Unió Bíróságához fordulni. Hazánk az uniós csatlakozás óta az egyik legaktívabb résztvevője az eljárásnak, amely adat azt mutatja, hogy az európai jog alkalmazása – s természetesen így annak problémái is – jelentős teret nyert a magyar bíróságok körében. Az eljárásban feltett kérdések egy része ugyancsak a hozzáadottérték-adóhoz köthető, de gazdasági szervezetek határon átnyúló székhelyáthelyezéséről és más gazdasági ügyekben is született már határozat, amely kötelező a kezdeményező bíróságra, és kvázi-precedens jelleggel bír a tagállami bíróságok számára.

A konferencián bemutatásra kerülő témák az európai jog két ország szempontjából vizsgálándó témáit térképezték fel, s rávilágítottak arra, hogy az Európai Unióval való kooperáció időről időre konfliktusokat, jogalkalmazási problémákat szülhet, de ezek feltárásával, elemzésével és feloldásával egy harmonikusabb együttműködés jöhet létre.